GELİBOLU 1915

SAVAŞLA BAŞLAYAN DOSTLUK

Kevin FEWSTER
Vecihi BAŞARIN
Hatice Hürmüz BAŞARIN

Galata – Tarih

GELİBOLU 1915

Kevin Fewster-Vecihi Başarın-Hatice Hürmüz Başarın

Kitabın Özgün Adı
Gallipoli The Turkish Story

İngilizce'den çeviren: **İbrahim Keskin**
Yayına hazırlayan: **Çağlayan Erendağ**

Kapak fotoğrafı: **Hatice Hürmüz Başarın**
Kapak Düzeni: **Ebru Öner**

© Fewster, Başarın, Başarın 1985 ve 2003
© Bu kitabın Türkçe yayın hakları **Sistem Yayıncılık A.Ş.**'ye aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Birinci Basım: Ocak 2005/İstanbul
Üçüncü Basım: Mart 2005/İstanbul – 2.500 adet
ISBN: 975-322-353-6

Dizgi: Ebru Öner
Basım: Kurtiş Matbaacılık
Cilt: Güven Mücellithanesi

GALATA, BİR SİSTEM YAYINCILIK VE MAT.SAN.TİC.A.Ş. TESCİLLİ MARKASIDIR
Yayın ve Dağıtım:
Tünel, Nergis Sokak, Sistem Apartmanı, No:4 34430 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (212) 293 83 72 - pbx Faks: (212) 245 66 14
E-posta: galata@sistem.com.tr
web: http://www.sistem.com.tr

SİSTEM YAYINCILIK BAYİİ VE KİTABEVLERİ

İZMİR : Sistem Kitabevi, 859 Sok. No: 5/A Konak/İZMİR
Tel: (232) 446 27 29-pbx Faks: (232) 446 75 67

BODRUM : Sistem Kitabevi, Üçkuyular Cad. No: 3 Azmakbaşı/BODRUM
Tel: (252) 313 11 67-316 43 04

ANKARA : Bilim Sanat Konur Sok. No: 11/A Kızılay/ANKARA
Tel/Faks: (312) 418 75 22

GELİBOLU 1915

SAVAŞLA BAŞLAYAN DOSTLUK

Kevin FEWSTER
Vecihi BAŞARIN
Hatice Hürmüz BAŞARIN

İngilizce'den çeviren: İbrahim KESKİN

GALATA

KEVIN FEWSTER 1953, Avustralya doğumlu. Yirmi yıldır Birinci Dünya Savaşı konusunda araştırmalar yapıyor. 1976-1979 yılları arasında ise, New South Wales Üniversitesi'nin Duntroon'daki Kraliyet Askeri Koleji'nde tarih öğretmenliği yaptı. Doktorasını New South Wales Üniversitesinden aldıktan sonra Avustralya Ulusal Denizcilik Müzesi müdürlüğüne atandı. Halen, Sydney Elektrik Santralı (Powerhouse) Müzesinin yöneticiliğini yapmakta. Kevin Fewster 1983 yılında yayınlanan *Gallipoli Correspondent: The Frontline Diary of C.E.W. Bean* (Gelibolu Muhabiri: C.E.W. Bean'in Cephe Notları) isimli kitabın editörüdür. Müzelere ve denizcilik geleneğine katkılarından dolayı 2001 yılında Avustralya Onur Üyesi (Member of the Order of Australia) seçildi.

VECİHİ BAŞARIN 1947 yılında İstanbul'da doğdu. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde kimya mühendisliği eğitimi gördükten sonra Norveç, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Almanya ve İngiltere'de yaşadı ve çalıştı. 1973 yılında Avustralya'ya yerleşti. Burada uzun yıllar yönetici olarak enerji ve mühendislikle ilgili alanlarda görev yaptı. Kısa süre önce kendi danışmanlık şirketini kurdu. Çanakkale Savaşlarına olan ilgisinin subay olan babasından miras kaldığım düşünmektedir.

HATİCE HÜRMÜZ BAŞARIN 1955 yılında İzmir'de dünyaya geldi. Yüksek öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesinde şehir planlama konusunda yaptıktan sonra, 1979 yılında Avustralya'ya yerleşti. Melbourne Üniversitesinden şehircilik dalında Master derecesi aldı. Viktorya Eyaletinin yerel yönetim, sosyal konut, arazi kullanım planları için araştırma ve politika geliştirme konularında çalıştı. Çanakkale Savaşlarına olan ilgisi bu savaşların Avustralya ile Türkiye'nin yolunun tarihte ilk kesiştiği nokta olmasından kaynaklanmaktadır.

Vecihi Başarın ve Hatice Hürmüz Başarın, Türkiye'den Avustralya'ya göçün 25. yıldönümü anısına 1993 yılında yayınlanan *The Turks in Australia: Celebrating twenty-five years down under* (Avustralya'da Türkler: Geçen Yirmi Beş Yıl) isimli kitabın ortak yazarlarıdır. Kitap, 1968 yılında Türkiye'den kalkan tarifesiz uçaklarla Avustralya'ya ilk göç eden işçi ailelerin 25 yıllık yaşamlarına odaklanır; yani Avustralya ve Türkiye'nin yollarını yeniden kesiştiren ikinci önemli olaya. Başarın ailesinin Zeynep ve Alev adında iki kızları var.

Ailelerimiz ile kendi savaşını cesaret ve sessiz bir onurla veren John'a

Kevin Fewster, Hatice H.Başarın, Vecihi Başarın

İçindekiler

Teşekkür ix

Terminolojiye İlişkin Notlar xiii

Türk/Osmanlı Tarihi: Kısa Bir Kronoloji xvii

GİRİŞ 1

1 ÖZEL BİR BAĞ 7

2 ÖĞÜNÜLECEK BİR MİRAS 39

3 ANAVATANI SAVUNMAK 63

4 ".....CESUR VE İNATÇI BİR DÜŞMAN" 103

5 ONUR KURTARILDI 135

6 ATATÜRK'TEN ANZAK GÜNLERİNE 173

Son Söz: Yarının Simgeleri? 201

Notlar 209

Bibliyografya 217

Bu kitabın Türkçe'ye çevrilip topluma sunulma projesinin öncülüğünü yapan Sn. Seda Toksoy'a, kitabın editörlüğünü yapan Sn.Çağlayan Erendağ'a, İngilizce'den Türkçe'ye çeviren Sn.İbrahim Keskin'e ve emeği geçen tüm diğer Sistem Yayıncılık çalışanlarına teşekkür ederiz.

Ayrıca, değerli koleksiyonundan seçtiği tarihi resimlerin kullanılmasına izin vererek, kitabımızın Türkçe baskısını zenginleştiren Sn. Hanri Benazus'a minnet ve şükranlarımızı sunmak isteriz.

Kevin Fewster
Vecihi Başarın
Hatice Hürmüz Başarın

Teşekkür

İlk kitabımız *A Turkish View of Gallipoli, Melbourne 1985* (Türklerin Gözüyle Gelibolu, Melbourne 1985) gibi, bu kitap da gerçek bir ekip çalışmasının ürünü. Yazarken üçümüz bir araya gelmekle kalmayıp, bizimle zamanını, birikimlerini ve dostluğunu cömertçe paylaşan pek çok kişiden de yardım aldık. Özellikle Cadry Ailesi, Haham Jeffrey Kamins, Darel Hughes, Parlamenter Peter King ve bize ilk kez, bir önceki çalışmamızı güncelleştirmemiz gerektiğini öğütleyerek böyle bir şeyi başarabilecek donanımımız ve gücümüz olduğunu telkin eden Türkiye Cumhuriyeti Sydney Başkonsolosu Niyazi Adalı'ya teşekkür borçluyuz. Böyle bir çalışma yapma düşüncemizi ilk tartıştığımız günden beri, bizi içtenlikle destekleyen Allen & Unwin yayınevinden John Iremonger, Ian Bowring, Emma Jurisich, Karen Penning ve Catherine Taylor'a teşekkür ediyoruz.

Fotoğraf araştırmacımız Carolyn Newman'a, bize kaynak belge ve fotoğraf sağlayan Zafer Polat'a, Melbourne Upfield Devlet Lisesi ile ilgili bilgi sağlayan Engin Aksaç'a, Türk Toplumu araştırmamızda yardımcı olan Yüksel Yılmaz'a, Gelibolu'daki Kanadalılar konusunda bilgi aldığımız John Mundy'ye, Gelibolu'da bize yardımcı

olan Mahnur ve Orhan Uğur'a, yer isimleri konusunda öneriler yapan Kenan Çelik'e, *AE2* konusunda Selçuk Kolay ve Dr. Mark Spencer'e, İzmir'de Foto Balım'a, Çanakkale Askeri Müzesi çalışanları ile Avustralya Savaş Müzesi'nden (AWM - Australian War Memorial) Emekli Tuğgeneral Steve Gower, Ashley Ekins ve Peter Stanley'e teşekkür ederiz.

Projemizi içtenlikle destekleyen Türk Hava Yolları ve Ahmed Başar'a teşekkürlerimizi sunarız.

Bu kitabın 1985 de yayınlanan ilk aşamasında pratik yardımlarını esirgemeyen Ron Harper, Carmel Shute, Abdul Ayan, Necati Başarın, Barbara Helper, Marianne Graham, Harvey Broadbent, Ragıp Hanyal, Esen ve Ertuğrul Alparman, Dr. Zofia Rueger ve Kâmuran Koyunoğlu'na teşekkür ederiz. Bu kitap için bizimle görüşmeyi kabul eden Gelibolu Gazisi Mustafa Yıldırım ve Melbourne Türk Toplumu üyelerine çok şey borçluyuz.

Aşağıdaki yazar ve yayıncılar, kitaplarından alıntı yapmamıza cömertçe izin verdiler: Charles Edwin Woodrow Bean, *The Official History of Australia During the War of 1914-18* (1914 - 18 Savaşları Sırasında Avustralya Resmi Tarihi, Cilt 1 & 2) Angus and Robertson, Sydney, 1921, 1924; *Gallipoli Mission* (Gelibolu Misyonu) Avustralya Savaş Anıtları, Canberra, 1952; HM Denham, *Dardanelles: A Midshipman's Diary* (Çanakkale: Bir Yardımcı Deniz Subayının Anıları) John Murray, Londra, 1981; R East, *The Gallipoli Diary of Sergeant Lawrence* (Çavuş Lawrence'in Gelibolu Anıları) MUP, Carlton, 1981; Gammage, *The Broken Years* (Kırık Yıllar), ANU Press, Canberra, 1974; P Liddle, *Men of Gallipoli* (Gelibolu İnsanları) Penguin, Londra, 1976; A Moorehead, *Gallipoli*

(Gelibolu) açıklamalı basım, MacMillan, South Melbourne, 1975; L. Murray, *Gallipoli 1915* (Gelibolu, 1915), William Kimber & Co., Londra, 1965; M.Tunçoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, Ankara, 1997; ve karikatürist Bill Leak.

Her fotoğrafın kaynağı, fotoğraf altında belirtildi. Özellikle koleksiyonlarından birçok görüntüyü kullanmamıza izin veren AWM'e şükran borçluyuz.

Son olarak, en büyük teşekkürümüzü, proje süresince gösterdikleri sabır ve destek nedeniyle Zeynep, Alev ve Carol'a gönderiyoruz.

Terminolojiye İlişkin Notlar

Batı kaynaklı çoğu tarih kitabında (özellikle Gelibolu harekâtının tarihiyle ilgili olanlarda) "Osmanlılar", "Türkler", "Osmanlı İmparatorluğu" ve eğer uygun düşüyorsa "Türkiye" isimleri birbirinin yerine kullanılır. Anadili İngilizce olanlara bunlar eşanlamlı gibi gelebilir. Ancak aralarında belirgin tarihi anlam farkları vardır.

Osmanlı İmparatorluğu 14. yüzyılda, bir Türk boyu tarafından kuruldu. Genişlemesiyle birlikte, birçok etnik grup Osmanlı kontrolüne girdi. İmparatorluk 17. yüzyılda en parlak dönemine ulaştığında Türk nüfus (çoğunluğu Anadolu'da olmak üzere) belki de azınlık konumundaydı. Yunanlılar, Kürtler, Araplar, Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar, Arnavutlar, Macarlar, Ermeniler, Makedonyalılar ve daha birçoğu da İmparatorluk vatandaşıydılar.

İmparatorluğun ilk yıllarında, Osmanlı Sarayı genellikle Türk boylarının kontrolü altındaydı. Ancak, zamanla devletin idaresinde diğer etnik gruplar etkili olmaya başladı.

Adını ve dinini değiştiren birçok gayrı Müslim, ticari veya ekonomik yöneticiler ya da başka bir sıfat altında, padişahın idarecileri olarak hizmet vermeye başladı. Devşirme (dönme veya eğitilmiş anlamında) adı verilen bu kimseler, önemli bir politik güç oluşturdular. Padişahların haremi de bu geleneği sürdürdü. Kadınların büyük bir bölümü kaçırılmış, satın alınmış veya İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden armağan olarak gönderilmişti. Eğer bunlar Müslüman değilse, İslamlaştırılmış ve Müslüman adı verilmişti. Hatta bunlardan bazıları sultan çocuklarının anneleridir. Bu nedenle, sultanlardan birçoğu Türk ve Müslüman kökenden gelme değildi.

Türk ve Türk olmaya ilişkin terimler 20. yüzyılın başlarında Jön Türkler tarafından milliyetçiliğin sembolleri olarak kullanılmaya başlandı. Bu terminoloji 1923 de Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile resmiyet kazandı.

Gelibolu'da savaşan askerler Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan Türkler dahil birçok farklı etnik kökenden gelme kişiler oldukları için bu kitapta onlardan Osmanlılar diye söz etmeyi yeğledik. Türk terimini sadece ve özellikle Türklerden söz edildiği zaman kullanmaya karar verdik. Bunun aksini yapmak Avustralyalılardan 'İngilizler' diye bahsetmek gibi olurdu. Alışılagelmiş yazım kurallarına uyarak başka kaynaklardan kullandığımız alıntılarda bu kelimeleri o kaynaklardaki orijinal halleriyle bıraktık. Bu nedenle kitabımızın bazı yerlerinde Osmanlı ya da Avustralyalı yerine yine de Türk ve İngiliz kelimelerinin kullanıldığını göreceksiniz.

Britanya kelimesi de o yıllarda İngiltere, İrlanda ve İskoçya'nın tümünü içeren ülkeyi tanımlamak için kulla-

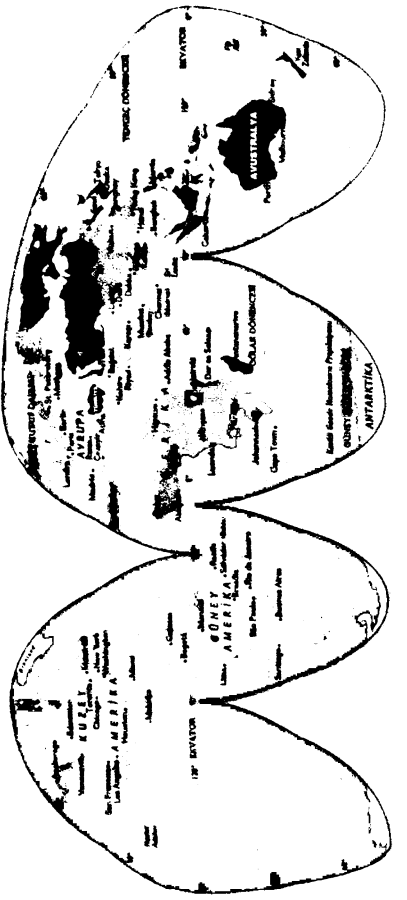
nıldı. Her ne kadar Türkçe'de Britanyalılar gibi bir tanım pek kullanılmazsa da bunun yerine İngilizler tanımını kullanmak, aynen o dönemi anlatırken Osmanlılar yerine Türkler kelimesini kullanmak gibi, daha kısıtlayıcı olabilirdi.

Türk/Osmanlı Tarihi: Kısa Bir Kronoloji

M.Ö. 6.yy	Pers Kralı Sirüs Türk boylarının yaşadığı Orta Asya'yı istila etti.
M.S. 5.yy	Orta Asya'dan gelen Hunlar Hazar Denizinin kuzeyinden Avrupa'yı istila etti.
8.yy	Arap/İslam hareketi Orta Asya'ya ulaştı.
11.yy	Türk Boyları (Selçuklular dahil) Orta Asya'dan, Hazar Denizinin güneyini takip ederek batıya doğru ilerledi. (İkinci büyük göç dalgası.)
1071	Malazgirt Savaşı: Bizans İmparatorluğu Türklerin doğudan Anadolu'ya (günümüz Türkiye'si) girişini engelleyemedi.
11.-13.yy	(Batıya göç eden boylardan biri olan) Selçuklular Anadolu'nun doğu ve orta bölümlerinin büyük bir kısmını işgal etti. Haçlıların bu işgal dalgasının önünü kesme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

1243	Moğollar Selçukluları mağlup etti ve topraklarını işgal etti. Anadolu'da birçok boy - beylik/devlet kuruldu. Bunların aralarında İstanbul yakınlarındaki Osmanlılar da bulunuyordu. Osmanlılar kuzey-batı Anadolu'da yayılmaya başladı.
1357	Osmanlılar Gelibolu kentini Bizanslılardan aldı ve Balkanların fethine girişti.
1357-1451	Osmanlıların etkisi Asya ve Avrupa'da yaygınlaşmaya başladı.
1451-1566	Osmanlıların tüm Balkanları, Rusya'nın güneyini, Kuzey Afrika'yı, Mısır'ı ve tüm Anadolu ile Arap Yarımadasını fethi
1453	Osmanlılar Konstantinopolis'i fethettiler ve adını İstanbul olarak değiştirdiler. Bizans İmparatorluğunun sona ermesi.
1566-1683	Duraklama devri. Osmanlı sınırları Viyana'dan İran'a ve Kırım'dan Yemen'e ulaştı.
1683	Osmanlılar Viyana'yı kuşattı. Papa'nın Avusturya İmparatorluğunu kurtarmak, "kâfir Türkler"le savaşmak ve Osmanlı ordusunu yenmek için yaptığı çağrı üzerine Polonya kuvvetleri (diğer Alman Prensliklerleriyle birlikte), Osmanlı ordusunu yendiler.
1683-1792	Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş gerilemeye başladı.
1792-1878	Gerileme hızlandı ve Osmanlı Avrupa'nın "hasta adamı" oldu.

1853	Kırım Savaşı. Osmanlılar, Rusların İstanbul'u tehdidi üzerine İngiltere ve Fransa'yla ittifak yaptılar.
1878-1908	Kısa bir duraklama dönemi.
1908	Jön Türkler hareketi.
1909-1918	Jön Türklerin yönetimi.
1912-1913	Balkan Savaşları. Birleşik Bulgar, Yunan ve Sırp kuvvetleri Osmanlıları, nispeten kolay bir şekilde yendi.
1914	Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına katıldı.
1915	Gelibolu Savaşları.
1918	Savaştan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu parçalanarak işgal edildi.
1919-23	Kurtuluş Savaşı.
1923	Türkiye Cumhuriyetinin ilanı.
1968	Devletin desteğiyle ilk Türk göçmenlerin Avustralya'ya ulaşması.
2001	53.000 Avustralyalı kendisini Türk kökenli olarak tanımlamakta. (Nüfus ve İskan sayımı, Avustralya İstatistik Bürosu.)

Dünya Haritasında Avustralya ve Yeni Zelanda ile Türkiye'nin konumları

GİRİŞ

1915 yılında Gelibolu'da savaşan ordulardan kalan son Avustralyalı asker, 16 Mayıs 2002'de, Hobart'ta bir bakımevinde, 103 yaşında huzur içinde öldü. Tasmanyalı Alec Campbell, yalan beyanla yaşını büyütüp 16 yaşındayken Avustralya İmparatorluk Ordusuna [Australian Imperial Force-AIF] katılarak savaşa gitmişti. 2 Kasım 1915'de Gelibolu'ya ulaştı. Silah arkadaşlarının sevgiyle "çocuk" diye hitap ettiği Campbell, AIF geri çekilmeden önce altı hafta boyunca cephede bulundu. Kısa bir süre sonra, yakalandığı barsak enfeksiyonu nedeniyle savaşamayacak duruma geldiği için çürüğe çıkarılarak 1916 yılında Avustralya'ya geri gönderildi. Campbell'ın vefatından birkaç ay önce bu savaşa katılan son İngiliz askeri ölmüştü. Savaşı yaşayan son Türk askeri ise, birkaç yıl önce hayata veda etmişti.

Alec Campbell'in ölümü Avustralya'da büyük yankı uyandırdı. Bütün büyük gazeteler, bu son Gelibolu Anzak'ının ölümü anısına özel ilaveler hazırladı. Avustralya Başbakanı, Çin ziyaretini yarıda bırakarak, Hobart'ta düzenlenen devlet törenine katıldı. Cenaze töreninin yapıldığı gün saat 11.00'de, neredeyse bütün ulus, Er Campbell ve

Gelibolu'da savaşan Avustralyalılar için bir dakikalık saygı duruşunda bulundu ve Anzak efsanesini andı.

Campbell bir gönülsüz kahramandı. Sadece yaşamının son yıllarında Anzak Günü törenlerine katılmıştı. Ailesinin ifadesine göre savaştan hiç söz etmezdi. Karısına göre ise, "savaşa büyük bir coşkuyla giden, ancak çok farklı duygularla dönen o zamanki genç askerlerin bir simgesiydi... Giden herkes gibi, savaşın nafile bir çaba olduğunu görmüştü."[1] Ailesi, onun anısına bir anıt dikilmesi için yapılan resmi önerileri geri çevirirken, Alec Campbell'in yaşamı boyunca savaştan övgüyle söz etmekten kaçındığını, ateşli bir barış savunucusu olduğunu vurguluyordu.

Hobart'taki St. David Katedralinin önüne gönderilen çiçekler arasında, yerel bir Türk derneğinin gönderdiği çelenk de vardı. Yerel bir Türk grubunun Avustralya Anzak deneyimiyle ilgilenmesi yakın bir geçmişe kadar biraz kışkırtıcı bir olay gibi görülebilirdi. Ancak yaklaşık son on yıllık dönemde, bir zamanlar başrolde olan bu iki toplumun genel duygularında önemli değişimler oldu. Türkler ve Avustralyalılar düşmanlıklarını gömerek Gelibolu'yu iki ulusu birbirine yaklaştıran özel bir bağ olarak görmeye başladılar. Campbell'in defnedilmesinin ertesi günü, *Sydney Morning Herald* gazetesinde yayınlanan bir makale, bu karşılıklı saygıyı çok güzel dile getirmekte. Montreal, Kanada'da çalışan bir Avustralyalı, Türk iş arkadaşına Campbell'in ölümünden söz etmiş. Türk arkadaşı, Anzaklar hakkındaki görüşünü şöyle özetlemiş: "Türkiye'de biz artık onları düşman olarak görmüyoruz. Cesurca savaştılar ve Türkiye, her iki tarafın kahramanca savaşından gurur duyuyor. Çanakkale Savaşı bizim en

büyük askeri zaferimizdi. Ancak, orada gömülmüş olan sizin çocuklarınız artık bizim çocuklarımızdır."[2]

Belki de bunları, Mustafa Kemal Atatürk'ün günümüzden yaklaşık yetmiş yıl önceki o ölümsüz söylevini bilerek söylemişti:

> "Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükun içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."[3]

Mustafa Kemal, Gelibolu'da her iki cephede de savaşan subaylar arasında, en başarılı ve en yaratıcı olandı. Savaş sırasında birçok durumda, onun kişisel müdahalesi, Osmanlıların savaşı kazanması ile kaybetmesi arasındaki bıçak sırtında belirleyici rol oynamıştı. Gelibolu, onun kariyerinin dönüm noktasıydı. Bunun ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olmuş ve ulusun kurucu Ata'sı ilan edilmiştir.

Yaklaşık on yıldan bu yana Avustralyalıların, Anzakları anma ulusal gününe Türkleri ve Türkiye'yi de kabul etme eğiliminin giderek arttığı görülüyor. Türklerle Avustralyalılar arasındaki bu karşılıklı saygının, birbiriyle savaşmış olmaktan doğması gerçekten ilginçtir. Her yıl kutlanmakta olan Anzak günlerinde hem Avustralya politik liderleri hem de Avustralya Muharip Gaziler Derneği (RSL - Returned Services League), ne Almanları ne de Ja-

ponları, yerel Türk toplumunu kucakladığı gibi kucaklamakta. Bu kitap, Avustralyalılarla Türklerin neden Gelibolu'ya onları dost kılan savaş gözüyle baktığına da bir açıklama getirmeye çalışacak.

Avustralya'da kutlanan hemen her Anzak Gününde (25 Nisan), Gelibolu konusunda en az bir kitap yayınlanıyor. Bunların hepsinde, değişmez bir kural olarak, özellikle Anzaklar üzerinde durulurken şimdi çok ünlenmiş olan bu yarımadada savaşan diğer Müttefik ordularından daha az söz ediliyor. Karşılarında yer alan ordular bunlardan da daha az dikkat çekiyor. Tıpkı bir piyesteki yardımcı oyuncular gibi, sahneye çıkmaları oyunun sürebilmesi için gerekli olsa da ön plana çıkmalarına çok az olanak tanınıyor. Aynı şey, tersine çevrilen denge ile Türk tarafında yazılan tarihler için de geçerli. Ulusal şovenizm bir yana bırakılacak olsa bile, Avustralya kitaplarındaki bu tek yönlü bakışı, bir bakıma anlamak mümkündür. Savaşta Müttefikler saldırgan durumundaydı. İşgalciydiler. Bu nedenle, "Batılı" görüşün daha çok, savaşı yönlendirenlerin (veya bunu beceremeyenlerin!) stratejileri ve performansları üzerinde yoğunlaşması beklenebilir.

Peki ya zafer kazananlara ne demeli? Osmanlı ordusu Gelibolu'da olağanüstü bir savaş verdi, ancak yıllardır, Avustralya'daki çocukların büyük bir çoğunluğu, Gelibolu tarihinin sadece Anzak tarafını öğrendi. Bu kitap, kendi çapında, bu dengesizliği gidermeye çalışacak. Bu konuda diğer yazılanlar gibi, bu kitap da taraflıdır. Bunun için özür dilemeyeceğiz. Bizler, bu harekâta ilişkin geleneksel görüşe karşı çıkma isteğiyle yola çıktık. Olaylara bakış açımızın, okuru çarpışmaların ayrıntılarına, o zamandan bugüne Anzak efsanesinin gelişimine, bunun ve

diğer efsanelerin toplumumuzu nasıl etkilediğine biraz daha dikkatle bakmaya teşvik edeceğini umuyoruz.

Bu kitap, aynı yazarların daha önce yazdığı ve 1985 yılında yayınlanmış olan, *A Turkish view of Gallipoli - Çanakkale* (Türklerin Gözüyle Gelibolu - Çanakkale) isimli kitaptan doğdu. O günden bu yana, Avustralyalıların Anzak Gününe ilişkin duygularında ve Avustralya'daki Türk toplumunun Anzak efsanesi ile Anzak Günü törenlerine bakış açısında büyük değişimler oldu. Önceki çalışmamızı bu değişimler karşısında bütünüyle yeniden gözden geçirmenin ve güncelleştirmenin zamanı geldiğini düşündük.

Her üç yazar da bu kitaba savaş karşıtı güçlü bir kişisel inançla başladılar. Araştırmalarımız ve kitabın yazılması aşamasında, savaşın korkunç gerçeğini çoğunlukla gözlerden saklayan romantik bakıştan uzak durmaya çalıştık. Gelibolu'nun 1915'ten bu yana Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye'de benzer biçimlerde güçlü bir ulusal simge haline gelişini ele alırken dileğimiz, okurlarımızın bu üç ülkenin ulusal kültür ve kimliğinin biçimlenmesinde Gelibolu'nun oynadığı rolü yeniden gözden geçirmeleri.

BİR
ÖZEL BİR BAĞ

"Çok ender olarak bu kadar çok ülkè, ırk ve ulus, böylesine küçük bir yere, birbirini öldürmek amacıyla temsilcilerini övünçle göndermiştir."[1] Bu ifade, Osmanlılarla birlikte Gelibolu'da savaşan bir Alman subayına ait ve bu ünlü harekâtın kanlı gerçeğini etkileyici bir biçimde özetliyor. Osmanlı ve Alman birlikleri 1915 yılım, İngiliz, Fransız, Hindistan, Kanada [Newfoundland], Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetlerinin denizden ve karadan gelen saldırılarını karşılamakla geçirmişti. Orada toplam bir milyon asker savaştı. Savaş alanları çok dar, kayıplar muazzamdı. Osmanlılar savaşa gönderdikleri yarım milyon insandan 250.000 kişi zayiat verdi. Elimizde sağlıklı kayıtlar olmamasına karşın 86.000 Osmanlı askerinin öldüğü tahmin ediliyor. Almanların katılımı çok kısıtlıydı; kayıpları da düşük oldu. Britanya ve Hindistan'ın kayıpları 119.696 (28.000 ölü dahil), Fransızların kaybı 47.000 kişiydi. Avustralya'nın yaralıları 27.700'ü bulmuş, bunların

8.700'ü ölmüştü. Yeni Zelanda'dan ise 7.571 kayıp vardı (2.701 ölü). Bu kadar küçük bir yerde bu kadar kayıp olması inanılır gibi değildir. Daha sonraki çarpışmalarda Batı Cephesinde Avustralyalılardan 50.000 kişi ölmüştü; bu rakam göz önünde bulundurulduğunda, kıyasıya bir savaş yaşanan Gelibolu'daki kayıplar, insana az bile görünmektedir. Buna karşılık Osmanlıların Gelibolu'daki kayıpları savaşın bütün evreleri içinde en fazla olanıdır. Birçok bakımdan böyle bir karşılaştırma yapılması haksızlıktır. Gelibolu'nun Fransa veya Belçika'dakilerden daha küçük çapta bir cehennem olduğunun, orada ölenlerin sevenlerine ve yakınlarına söylenmesinin ne yararı olabilir ki? Olamaz... cehennem cehennemdir.

Türkiye'de bu harekât, Çanakkale Savaşı olarak bilinir. Bu ad, savaşın Türklerin gözündeki en önemli aşamasını simgeler. Çanakkale kenti, Avrupalıların Dardanelles olarak adlandırdıkları Çanakkale Boğazının Anadolu yakasındadır. Türklerin gözünde bu harekât, öncelikle -Avrupalılarca *Dar Geçit* (Narrows) olarak adlandırılan- Çanakkale Boğazı'nın savunması için verilmiş bir savaştır ve esas olarak da 18 Mart 1915 günü kaydettikleri büyük deniz zaferi sayesinde kazanılmıştır. Diğer yandan Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar, Gelibolu Yarımadasında bir kara parçası elde etmek amacıyla savaştıkları için, bu harekâtı Gelibolu olarak anımsarlar. Türkler gibi onlar da bu savaşa kendi çarpışma amaçları için uygun buldukları bir ismi vermişlerdir. İlginçtir ki, hem denizde hem de karada savaşmış olan İngilizler ve Fransızlar bu savaştan Gelibolu veya Dardanel olarak söz eder.

Britanyalılar, Fransızlar, Kanadalılar, Hintliler ve Almanlar Gelibolu savaşını, Birinci Dünya Savaşında ver-

dikleri, uzun ve trajik savaşlardan sadece birisi olarak anarlar. Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar için ise kendi uluslarının gelişiminde önemli bir olaydır. Ulusal belleklerinde Gelibolu'nun farklı ve özel bir yeri vardır. Bundan ötürü, savaşın insanların belleğinden silinip gitmesine izin verilmez. Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar her yıl, Gelibolu Yarımadasına ANZAKların (Australia New Zealand Army Corps - Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri) çıktıkları ilk gün olan 25 Nisan günü, savaşlarda verdikleri ölüleri anarlar. Bu gün, Avustralya'da ulusal tatil ilan edilmiştir; ülkenin küçüklü büyüklü bütün kentlerinde gaziler yürüyüş yapar, anma törenleri düzenlenir. Türkiye'de ise anma törenleri, İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı 1915'te kesin zaferin kazanıldığı 18 Mart gününde yoğunlaşır. O gün resmi tatil değildir, ancak devlet büyükleri ve yüksek rütbeli askerler, Çanakkale ve civarında düzenlenen törenlere katılırlar. Yakın geçmişte, Gelibolu'daki zafer, Türk ulusal söyleminin temeli olarak kullanılmıştır. Dini yönüne ise (kâfire karşı savaş, gaza), savaşın başlıca gerekçesi olarak değinilmişse de bundan artık söz edilmemektedir.

Savaştan bu yana yaklaşık doksan yıl geçti. Dört kuşağın, burada olanları ve olanların anlamını irdeleyebileceği kadar uzun bir zaman. Türkiye günümüzde bu harekâtı her şeyden önce, ilk cumhurbaşkanı ve modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk olacak olan genç subay Mustafa Kemal'in kariyerinin başlangıcı olarak anımsamakta. Mustafa Kemal, Gelibolu'da olağanüstü bir liderlik sergilemiş, hızlı durum değerlendirmesi ve isabetli kararları, birçok kez zafer ile yenilgi arasında belirleyici olmuştur. Başarılarını kıskanan bazı yüksek rütbeli subaylar, onun

yaptıklarının, halkın gözünde bir değeri olmadığını ileri sürmüşlerdir. Mustafa Kemal hemen hemen bütün zaferlerini Anzaklara karşı kazanmışsa da, Anzaklar onun adını savaş bitinceye kadar duymamışlardı. Bugün, o zaman adı bile bilinmeyen o kahraman, harekâtın baş mimari olarak tanınmaktadır. Conk Bayırına dikilen büyük beton bir anıt, onun Çanakkale zaferine olan katkısını simgeliyor. Otobüsler dolusu Türk turist, bu anıtı ziyarete gidiyor. Onlar ve hemen her Türk için Gelibolu, her şeyden önce, ülkelerinin en ünlü evladının, Atatürk'ün destansı yaşamında bir dönüm noktası.

Atatürk Abidesi
Conk Bayırındaki bu abide Gelibolu yarımadasında Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının başarılarını simgeleyen birçok abideden biri *H.H.Başarın.*

Geçen zaman, Avustralyalıların Gelibolu'yu algılayışını da etkiledi. Avustralya'da herkes bundan öylesine büyük bir gurur ve duygusallıkla söz ediyor ki, insanın bunu acıklı bir stratejik bozgun değil de, büyük bir askeri zafer sanası geliyor. *Australia II* isimli yatı 1983 Amerika Kupasını kazanan Alan Bond (bir İngiliz göçmeni), basına neşe içinde, "Orada (Gelibolu'da) arkamızı duvara dayamıştık; zaten onu da kazandık" diye demeç vermişti. Başka bir Avustralyalı ona, Gelibolu'nun askeri bir trajedi olduğunu ve oradan kurtulmanın ancak büyük bir geri çekilme harekâtı ile mümkün olduğunu hatırlatmak zorunda kalmıştı. Kendisini savunmak durumunda kalan Bond, Anzak benzetmesiyle, Avustralyalıların en zor koşullarda bile savaştan vazgeçmeyeceğini kastettiğini söylemek zorunda kalmıştı[2]. Bu kolayca düşülebilecek bir hataydı; savaş Avustralyalılara genel olarak, Anzakların gücü ve performansı anlatılacak şekilde tanıtılmış, sonucun ne olduğu ise atlanmıştı. Anzaklar ilk çıkartma ve geri çekilmeden ötürü övülüyor, Kanlı Sırt'ta alınması zor Osmanlı siperlerini ele geçirdikleri vurgulanıyor ve çoğu yarım akıllı, İngiliz subayların komutasında olduklarından yakınılıyordu. Avustralyalıların Gelibolu'su, Avustralyalı yönetmen Peter Weir'in aynı ismi taşıyan, başarılı filminde de anlatıldığı gibi, saldırgan bir düşmana karşı, elverişsiz arazi koşullarında, yetersiz liderlerin kumandasında, Avustralyalı karakterinin kazandığı bir zafer olarak anımsanmakta. Savaşı Türkler kazanmış olabilir, fakat kavgayı biz kazandık mantığı, çoğu Avustralyalının inanmak istediği şeydir. Bütün bu gözlemlerde biraz gerçek payı olabilir, ancak hepsinde pek çok yanlışlık ve hayli güçlü bir folklor esintisi okunuyor.

Gelibolu'nun ardından Avustralyalılar nesiller boyunca Türkleri, aksi, inatçı insanlar olarak algıladılar. Örneğin, 1983 yılında Melbourne'lu bir gazeteci şöyle yazmıştı: "Türklerin son derece inatçı olduğu gerçeği, her büyük anne-büyük baba ve okul öğrencisi tarafından 1915 yılından beri bilinmektedir kuşkusuz. Gelibolu'da tırnaklarını toprağa geçirdikleri gibi, şimdi de Kent Merkezine geçiriyorlar."[3] Gazete, Avustralya Hükümetinin, o zamanki baskıcı askeri yönetiminden dolayı Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesini isteyen dokuz Türk'ün, Melbourne'un merkezinde başlattığı açlık grevi haberini vermekteydi.

O zamandan bugüne geçen yirmi yıl içinde Avustralya - Türkiye ilişkilerinde köprünün altından çok sular aktı. Çoğu Avustralyalı için Gelibolu, hâlâ Türkiye ve Türk halkıyla ana temas noktası. Ancak günümüzde 1915 savaşları, iki ulus arasında bir bağ olarak görülüyor. Bugün Avustralyalıların nefretinden çok sevgisini çeken *Johnny Turk* imajı artık yeni bir saygı, hatta duygusallıkla birlikte kabul görüyor. Avustralya ve Türkiye'de diğer ülke anıldığı zaman, Gelibolu'dan söz etmek neredeyse bir zorunluluk haline geldi. Örneğin Victoria Eyaleti Başbakanı Steve Bracks 2001 Haziranında, 1999'da yaşanan depremin ardından felaketzedelere gönderilen seyyar sağlık aracını yolcu ederken, "Avustralya ile Türkiye arasındaki bağ çok eskilere, Gelibolu'da yaşanan başka bir felakete dayanır. Ve paylaşılan bu deneyimler, toplumumuzun bu çabasını çok daha anlamlı kılmaktadır" demişti[4].

Aradan geçen yıllara karşın Gelibolu öyküsü, eski kuşaklarda olduğu gibi bugün de hâlâ aynı coşkuyla anlatı-

lıyor. Avustralyalı okul öğrencileri cesur Simpson ve eşeği, Kanlı Sırt'a yapılan kahramanca saldırı, Boyun'daki fedakar hücum veya bunlar gibi Avustralyalıların cesaretini anlatan öyküleri dinlemeye devam ediyor. Her yıl çocuklar, orada ölen insanlar ve muhtemelen anlayamadıkları olaylar için bir dakika saygı duruşunda bulunuyorlar. Gelibolu'yu bilmeyen, Avustralya eğitim sisteminden geçemez, buna karşın pek az öğrenci Anzakların işgalci olduklarının bilincindedir. Bunca yılın ardından bile, bütün destanlar gibi Anzak destanı da, tarih olarak sundukları açısından büyük ölçüde seçicidir.

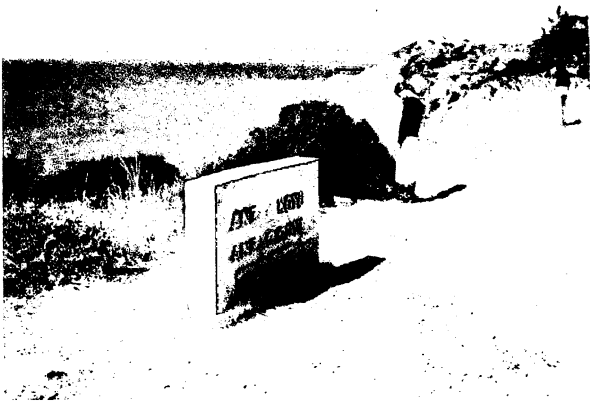
Gelibolu'da uzun süre kullanılmış olan Alman yapısı top. Birinci Dünya Savaşından sonra Avustralya'ya getirilerek Maldon, Victoria'da bir parka yerleştirilmiştir. 1988 yılında 200. Yıl Projesi kapsamında yerel RSL alt komitesi tarafından restore edilmiştir. *V.Başarın.*

1915 yılında benzeri bir top Gelibolu'da kullanılırken.
AWM A05287.

İlginç bir nokta da, son yıllarda bu destanın, içine Anzaklarla birlikte Türk askerlerini de alabilmek için bir bakıma yeniden tanımlanmış olması. Yakın zamanlarda, Anzak Günü kutlamalarında savaştan çok, savaş günlerinde görülen insancıl değerler üzerinde durulmaya başlandı. Bu açıdan bakıldığında Anzak ve Osmanlı askerleri aynı kaderi paylaşan, can düşmanından çok aynı acıyı yaşayan dostlar olarak görülebiliyor. İki ülkenin askerleri arasındaki bu paylaşım duygusu iki ulus arasında da özel bir yakınlığın doğmasına yol açtı. Emekli olan NSW (New South Wales eyaleti) RSL Başkanı Rusty Priest, 2002 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Sydney Başkonsolosu ve NSW Türk Dernekleri Konseyi tarafından onuruna düzenlenen törende yaptığı konuşmada, bu noktayı dile ge-

tirmişti. Bay Priest'in sözleriyle, "Avustralya ve Türkiye, bir savaştan kaynaklanan güçlü bir dostluğu kurabilmiş olan belki de ilk iki ülkedir"[5]. Priest bu sözleriyle Nisan 2000'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit'in, Anzak Koyundaki Çanakkale Savaşlarının 55. Yıldönümü töreninde dile getirdiği benzeri duygulara karşılık veriyordu[6].

Arıburnu sahilinin adı, 1985 yılında Türk Hükümeti tarafından, Anzak Koyu olarak değiştirildi. *H.H.Başarın.*

Kuşkusuz 1915 savaşları, son on yıl içinde Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar ve Türkler arasında, ulusal ve yerel düzeyde, yakın bir bağ ve dostluk kurulmasında en önemli etkenlerden birisi oldu. Bu yönde atılan ilk adım 1985 yılında, savaşın 70. yıldönümü nedeniyle, her iki

hükümetin misafiri olarak, küçük bir grup Avustralyalı gazinin Gelibolu'ya dönüşü olmuştu. Türk Hükümeti, Arıburnu sahilinin adının, Anzak Koyu olarak değiştirildiğini resmen açıklamıştı. Avustralya buna, Canberra'da bulunan Avustralya Savaş Müzesi (AWM) yakınındaki bir parka ve Batı Avustralya'daki Albany sahiline (ilk AIF konvoyunun denize açıldığı yer) Mustafa Kemal Atatürk adını verdiğini açıklayarak yanıt verdi. Yeni Zelanda da buna, Wellington Limanının girişinde önemli bir yere Atatürk adını vererek katıldı[7].

Albany'deki Atatürk Abidesi

Batı Avustralya'daki Albany Limanının hemen üstünde yer alan bu abide, 1985 yılı Anzak gününde (25 Nisan) limanın girişinin adının Atatürk Girişi olarak değiştirilmesinin anısına dikilmişti. Aynı gün Türk hükümeti de Avustralyalıların Türk topraklarında savaştıkları ilk yer olan küçük koyun adını resmen Anzak Koyu olarak değiştirdi. Albany Avustralya'nın savaş tarihinde önemli bir yer tutar çünkü ilk Anzak asker konvoyunun Avustralya'da gördüğü son kara parçasıdır. *N. Myers, Creations Unlimited*

Savaşın 75. yıldönümü daha da büyük ilgi gördü. Elli dört Avustralyalı ve dört Yeni Zelandalı savaş gazisi, Avustralya Başbakanı Bob Hawke ve Yeni Zelanda Genel Valisi ile birlikte, Türkiye ve İngiltere'den politik liderler ve yaklaşık 10.000 kişi, Anzak Koyu'nda şafak törenine katıldı. Hawke, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Başbakandı. Yıldönümü büyük ilgi gördü ve Avustralya yayın kurumu Australian Broadcasting Corporation'ın, Avustralya'ya naklen televizyon yayını yapması da, ilgiyi özellikle artıran bir etken oldu. Arada yedi saatlik bir fark olması, Anzak Koyu törenleri naklen yayınının, Avustralya doğu sahillerine, tam Anzak Günü yürüyüşünün bitiminde ulaşmasına neden oldu.

Kanlı Sırt'taki program sırasında Başbakan Hawke, Melbourne'lu bir diş doktoru ve Kara Kuvvetlerinde Yedek Subay olan Dr. Ross Bastiaan'ın, savaşta ölen Avustralyalıların anısına, tamamen kendi kişisel duygularıyla tasarladığı bronz bir bilgi plaketinin açılışını yaptı. Bastiaan bu plaketi, 1987 yılında Gelibolu'yu ziyareti sırasında, İngilizce konuşanlar için orada sağlanan bilginin yetersiz olmasından esinlenerek yapmıştı. Bunu izleyen üç yılı, böyle bir plaketin onayı için Türk hükümetiyle müzakere etmekle geçirdi. Bazı büyük Avustralya şirketlerinin de yardımıyla, her biri dört ayrı dilde - Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca - on adet plaket hazırladı ve bunlar, Anzak Koyu ile Koca Çimen Tepe arasında önemli yerlere yerleştirildi. Bundan sonra Bastiaan, dünyada Avustralyalıların savaşmış olduğu bütün savaş alanlarına, bunlara benzer plaketler yaptırdı.

O gün Anzak Koyunda bulunan binlerce kişi arasında, bir Türk akademisyeni olan Profesör Mete Tunçoku

da bulunuyordu. Kendisi birkaç hafta önce Ankara'da, Gelibolu savaşlarının önemi konusunda uluslararası bir konferans düzenlemişti. Sabahın ilk ışıklarında, soğuk bir havada hatırladıklarını şöyle aktarıyor:

"Daha şafak sökmeden heyecanlı ve gözleri yaşlı ihtiyar askerlerin tıpkı yetmiş beş yıl önceki gibi, filikalarla Gelibolu sahillerine çıktıklarını görünce çok duygulandım. Ancak bu kez Türk dostları, ellerinde armağanlar ve çiçeklerle, onlara kucak açmışlardı... Bu hepimiz için unutulmaz bir andı.

Her şey melankolik bir yas örtüsüne bürünmüştü. İlginçtir ki, ortada hiçbir düşmanlık veya öfke yoktu... Gören, onları yıllar sonra buluşmuş eski dostlar sanırdı...

O gün yan yana duran çok yaşlı bir Avustralyalı ve bir Türk gazisi ile tanıştım. Türk gazi, bastonuyla ayakta durmaya çalışıyordu. İhtiyar Anzak yaşlı gözlerle etrafa bakıyordu. Kuşkusuz her ikisi de, o zamanki korkunç savaş günlerini ve yitirdikleri arkadaşlarını anımsıyorlardı. O anda Türk gazinin tepelere ve bayırlara bakarak, damarları çıkmış kocaman kemikli elini sessizce ağlayan Anzak'ın omzuna, yavaşça koyduğunu gördüm. Dilim tutuldu, dondum kaldım... Bu tablo Çanakkale Savaşlarının açık bir ifadesiydi. Besbelli, gazi dostuna, sözcüklerle dile getiremediğini dokunuşuyla anlatmak istiyordu..."[8]

Tunçoku olaydan o kadar etkilenmişti ki, Anzaklarla Türk gazileri arasındaki bu karşılıklı derin saygı konusunda bir araştırma yapmaya karar verdi. 1991 yılında Avustralya ve Yeni Zelanda'yı ziyaret ederek yetmiş yedi

1990 yılında, Kaba Tepe'de Avustralyalı bir gazi, bir Türk Gazi ile kucaklaşırken. *J. Crowther, Avustralya Savaş Gazileri Bakanlığı* (Department of Veterans Affairs) nın nazik izniyle

yaşlı Anzak'la görüştü ve onlara, harpten önce Türkiye hakkında ne bildiklerini, çarpışmalar sırasında Türklerle ne kadar temasları olduğunu ve savaştan bu yana onlar hakkındaki düşüncelerinin değişip değişmediğini sordu.

Hemen hepsi, düşmanları olan Osmanlıları çok cesur ve adil insanlar olarak, ya da benzeri sözlerle tanımladılar. Görüşülen Anzaklardan on altısı 1990 yılında Gelibolu'ya yapılan anma ziyaretine katılmışlardı. Bunlardan birisi, Sydneyli JJ Ryan, yetmiş beşinci yıl anma törenlerinde kendi yaşadığı özel bir anı anlattı. Savaş sırasında Ryan, üç Osmanlı askerini tutsak almış - "yumuşak huylu üç arkadaş, yakalanmaktan pek memnun değillerdi." Kaçmalarına fırsat vermemek için kemerlerini çıkarttırmış[9]. Kemer tokalarını hatıra olarak saklamış ve 1990 yılındaki ziyaretinde bu tokaları Türkiye'ye götürüp bir Türk yetkiliye teslim etmiş. Bu yetkili de buna karşılık ona bir plaket vermiş. 96 yaşındaki Ryan "Ben daha sonra Fransa'da savaştım" demiş Tunçoku'na, "fakat katıldığım bütün savaşlardan çok, Türk harekâtını anımsıyorum."[10]

1990'dan sonra her yıl Genel Vali, Başbakan veya yüksek dereceli bir devlet görevlisi, Anzak Koyu törenlerinde Avustralya'yı temsil etti. Örneğin 2000 yılındaki seksen beşinci yıldönümü törenlerine hem Avustralya Başbakanı, hem de Türkiye Cumhurbaşkanı katılmıştı. Bu dostluk kutlaması sadece Avustralya'ya özgü de değildir. Tüm dünyadaki Avustralya ve Yeni Zelanda diplomatik temsilciliklerinde Anzak Günü, şu veya bu şekilde kutlanır. Gelibolu hakkındaki ilk Türkçe romanı, Yeni Zelandalı bir kadının ölen büyük büyük babasını araştırmak için Gelibolu'ya gelişini anlatan, *Gelibolu ve Uzun Beyaz Bulut*'u* yazan Buket Uzuner, 1999 yılında New York Yeni Zelanda Konsolosluğundaki törene, kendi tabiriyle "gurur verici bir jest olarak" davet edilmişti[11]. Avustralasya misyonları,

---

* Everest Yayınları, 2001

birçok yerde ortak anma törenleri düzenlemekte. 2002 yılında Anzak Gününü kutlamak için, her iki ülkenin büyükelçileri, çalışanları, misafirleri ile orada yaşayan Avustralya ve Yeni Zelanda vatandaşlarının katıldığı, Çin'in Beijing şehrinde Avustralya Büyükelçiliği salonlarında yapılan törende de böyle olmuştu. Büyükelçiler aynı zamanda Türk meslektaşlarını da davet etmiş ve onlardan Atatürk'ün, yaşamını Türkiye'de yitirmiş ve şimdi o topraklarda yatanların analarını rahatlatan, ölümsüz sözlerini yüksek sesle okumalarını rica etmişti.

Son yıllarda, belki de çok uzaklardan gelen turist ve resmi ziyaretçilerin çoğalması nedeniyle, Türkiye'de Anzaklara olan ilgi önemli ölçüde arttı. Bir zamanlar düşman olarak sadece İngiliz ve Fransız kuvvetlerini gösteren okul kitapları, bugünlerde Avustralyalı ve Yeni Zelandalıları da Anzaklar olarak anmakta. 1990'lı yılların sonlarında, Avustralyalı bir tarihçi olan Alan Moorehead'in, artık harekât hakkında yazılmış bir klasik olarak kabul edilen *Gelibolu* isimli kitabı Türkçe'ye çevrilerek "siperin diğer yanını öğrenmek isteyen okurlar" için piyasaya sunuldu[12]. 2001 yılında, Ankara Devlet Opera ve Balesi, koreografisi özellikle dünya barışı ve Gelibolu'da çarpışan Türk, İngiliz, Fransız, Anzak ve Hintlilerin anısına düzelenmiş olan *Gelibolu Şehitleri*'ni sahneye koydu[13]. Ancak, belki de en önemli kabullenme simgesi, Türkiye'nin önde gelen gazetelerinden *Cumhuriyet*, Türk milli takımının 2002 yılındaki Dünya Futbol Kupasındaki performansının ulusu bütünleştirici güçlü etkisini aktarırken ortaya çıktı. Gazete kulüpler arası veya oyuncular arası rekabetin bir kenara konduğunu fark etmişti. Tüm Türkiye'de insanlar milli takımın zaferlerini anlatırken 'biz' diyorlardı çünkü,

"Çanakkale'de İngiliz'e, Anzak'a Fransız'a geçit vermeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının rengi de Kore'deki 23 adamın üstündekiyle aynı tonlardaydı: Kırmızı beyaz."[14]

Birinci balon: Bay Howard, bu kadar genç adam... boşuna mı öldü?
İkinci balon: Kesinlikle hayır, Johnny!..
Eldeki gazete: *Howard için Anzak oy patlaması.*

Avustralyalı politikacıların Anzak Koyuna seyahatlerinin çok abartılması hakkında karikatürist Bill Leak'in görüşü.
The Australian, 29 Nisan 2000

Devlet desteğiyle Türkiye'den gelen göçmenleri taşıyan ilk uçağın Avustralya'ya varışından dört yıl sonra, 1972'de, Sydney'deki Anzak Gününde, dokuz kişilik küçük bir Türk topluluğu, ellerinde "Türk - Avustralyalı dostluğu asla ölmeyecek" yazılı bir pankartla törene katılmıştı. Geçit törenine katılma fikri, Ekim 1968'de Ankara'dan ilk destekli göçle eşi ve üç çocuğuyla Sydney'e

gelen Kemal Döver'den çıktı. Döver, Avustralya'ya gelmeden önce kamyon şoförlüğü yapmış eski bir ağır sıklet güreş şampiyonuydu. Avustralya'ya gelince, Kemal ve eşi Melahat, fabrikalarda çalıştılar. Maalesef Kemal 1980'lerin sonunda bir trafik kazasında öldü. Birkaç yıl sonra Melahat ile -Avustralya'daki aile hayatı konusunda bir söyleşi yapılmıştı. Anzak Günü girişimi için Melahat şöyle diyordu:

> "İlk geldiğimiz günlerde kocam, toplumsal olaylarla çok ilgilendi. Dernekler kurulmuştu. Buradaki ilk veya ikinci Anzak Günümüzde, bir Türk bayrağı ile yürüyüşe katıldı. Bunu yaptığı için ona deli diyenler oldu. Onlara, Anzakları Gelibolu'ya Türklerin davet etmediğini söylüyordu, yürüdü ve herkes onu alkışladı. O, bunu yapan ilk kişiydi. Sonra birkaç yıl ara verdi. Şimdi kimse yürümüyor [o zaman]. Birleşeceğimize ve sorunlarımızı hükümete anlatacağımıza, Türk toplumunda herkes bir tarafa çekiyordu. Kocam çabalarının boşa gitmesinden çok rahatsız olmuştu."[15]

1980'li yılların başlarında, yani 1972'de ilk temeller atıldıktan on yıl kadar sonra Türk grupları, yeni vatanlarının Anzak Günleri törenlerine katılma yolları aramaya başladı. Kuşkusuz bunda çok değişik amaçlar söz konusuydu: Gelibolu'yla ilgili kendi geleneklerini sürdürmek, Anzaklar tarafından yapılan fedakarlıkları kabul etmek, Avustralya'nın karmaşık toplumsal yapısına entegre olabilmek için ortak noktaları yakalamak.

Başlangıçta öneriler büyük ölçüde geri çevrildi. Melbourne, Avustralya'da Türk toplumunun en yoğun olduğu yerdir ve burada 1980'li yılların başlarında, Türklerin de Melbourne Anzak Gününe katılması gündeme gel-

diğinde, Eyaletin RSL Başkanı Bruce Ruxton açıkça: "Bize kurşun sıkan kimse katılamaz" demişti[16]. Geri çevirilince, Melbourn'daki çeşitli Türk grupları, kendileri Anzak Günü törenleri düzenlediler. Yerel RSL şubelerince organize edilen Anzak Günü geçit törenleri için, günün formatına uymadığı takdirde izin alınması gerekir. RSL, Türklerin yürümesine izin vermek yerine, genç Türkleri, Melbourne'daki Birinci Dünya Savaşı Anıt Mezarına yapılan, Genç Onur Muhafızları yürüyüşüne katılmaya davet etti. Altmıştan fazla Avustralyalı Türk, ulusal Türk giysileriyle, öğrenciler, askeri öğrenciler, izciler, kimsesiz çocuklar ve diğerleriyle birlikte yürüyüşe katıldı.

Küçük bir Türk göçmen grubu 1972 yılındaki Sydney Anzak Günü geçit töreninde.

1990'lı yılların ortalarında Victoria RSL şubesi, sonunda sivil toplumun düşüncelerindeki değişimin farkına

vardı ve yerel Türk Gazileri Derneği'nden iki temsilciyi Merlbourne'de yürüyüşe katılmaya davet etti. Victoria Eyaletinin öncülüğünü New South Wales takip etti. Her ikisi de Türkleri Gelibolu bağlantısından dolayı değil, Türkiye'nin Kore savaşında müttefikleri olması nedeniyle, yani tamamen "teknik" nedenlerle kabul etmişlerdi. Türklerin Melbourne'daki Anzak Günü etkinliklerine ilk katıldığı yıl Bruce Ruxton, Türk Gaziler Derneği'nin resmi konuğu olarak, Türkiye'yi ziyaret etti. Bunun hemen ardından, Ruxton komitesi Türk ve Avustralyalı askerler Kore savaşında birlikte çalıştıkları için, Melbourne'da bir RSL Türk alt şubesi kurulabilmesine karar verdi.

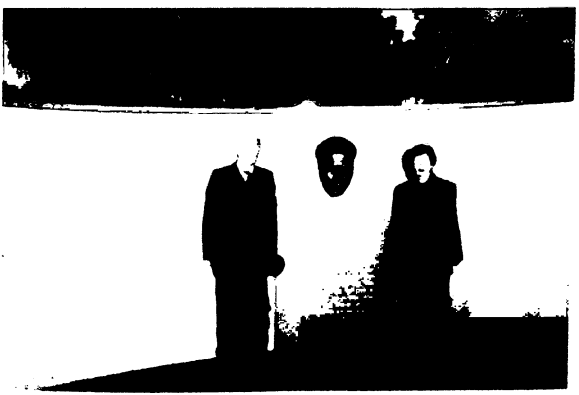

Avustralyalı Türkler Melbourne Anzak yürüyüşünde, 25 Nisan 2002. Arka planda Avustralya'daki Türk göçmenlerin çoğunun yaşamayı seçtiği Melbourne kenti görülüyor.
Türk grubunun yürüyüşe katılmasına Kore savaşlarında Avustralya ile aynı saflarda çarpıştığı için izin verilmişse de, yürüyüşü izleyenlerin çoğu Türklerin oradaki varlığını Gelibolu ile bağdaştırır. Z. *Polat*

Şimdi Türkler her yıl Anzak Günü geçitlerinde Melbourne'da, Canberra'da ve Sydney'de yürüyorlar. 2000 yılında seksen beşinci yıl kutlamaları için Türk Büyükelçisi, Canberra yürüyüşüne katılması için özel bir Mehter Takımı getirtti. Gerçi bu girişim beraberinde sorunlar da getirmedi değil! Osmanlıların Mehter takımının geleneksel yürüyüş temposu, Avustralyalılarınkinden oldukça yavaş olduğundan, geçit töreni düzeninde ufak çaplı bir kargaşa yaşanmıştı! 2002 yılında küçük bir Türk grubu ilk kez Hobart yürüyüşüne katıldı. Türklerin tüm Avustralya'daki büyük Anzak yürüyüşlerine katılması artık sadece an meselesi gibi görünüyor.

Şimdi artık son Anzak da ölmüş olduğundan, onların madalyalarını her yıl Anzak Gününde çocukları, torunları, ya da torunlarının torunları gururla taşıyorlar. Her ne kadar yürüyenler Gelibolu deneyimini birebir yaşamamış olsalar da, onlar bu madalyaları kazanmış olan insanlara ve uğruna çarpıştıklar değerlere duydukları saygı adına yürüyorlar. Rusty Priest Anzak değerlerini "şefkat, hoşgörü ve karşısındakini anlamaya çalışmak"[17] olarak tanımlarken, gazeteci ve Gelibolu hakkında yazan Les Carlyon, Anzak geleneğinin anlamını, "durum ne kadar vahim olursa olsun pes etmemek, arkadaşlarını gözetmek, espri anlayışını yitirmemek, o anki duruma göre yaratmak ve yetinmek"[18] olarak özetlemekte. Bütün savaşa katılmış olanlar öldüğüne göre, görünen o ki, Anzak Gününün Avustralyalıların yüreğindeki özel yerinde yaşaması, onun güçlü savaşçıya tezahürat günü değil de, bütün bu değerlerin kutlandığı gün olarak kalmasıyla mümkün olacak. O zaman, Avustralyalı Türklerin de katılımı katılmak isteyen herkesinki gibi doğal olacak. Çok sayıda Türk'ün

Avustralya'ya gelmeye başlamasının üstünden otuz beş yıl geçtikten sonra, Avustralyalı Türkler kuşkusuz, Gelibolu'nun, onlarla yeni vatanları arasında özel bir bağ oluşturduğunu hissediyorlar. Anzak Gününde yürüyüşe katılmanın yanı sıra, Avustralyalı-Türk gençlerin gruplar halinde Canberra'da Atatürk Parkına gitmeleri, hatta Gelibolu'yu ziyaret etmeleri olağan sayılmakta. Tüm öğrenciler dönüşlerinde, izlenimlerini ve duygularını dile getirecek uzun ev ödevleri hazırlamak zorundalar. Savaş alanlarını gezen Melbourne Upfield Devlet Lisesi öğrencilerinin dile getirdikleri duygular, bu iki yönlü sadakati çok güzel özetliyor:

Türkiye'deymişiz gibi...Türkiye'den gelmiş iki turist Avustralya'nın başkenti Canberra'da bulunan Atatürk anıtı önünde fotoğraf çektiriyorlar. Bu anıt Avustralya hükümeti tarafından iki ülke arasında savaş sonrası doğan dostluğu vurgulamak için yaptırılmıştı. *H.H.Başarın*

"Gelibolu'dayken, her iki tarafın askerleri için dua ettim. Avustralyalı askerlerin kendilerini kanıtlamak için, öleceklerini bildikleri halde, o tepeye nasıl hücum ettikleri inanılmaz bir şey.

Anzaklar savaşı kaybettiler fakat, Türkler gibi onların da ülkelerini savunmak için kahramanca savaştıklarını öğrenmiş olmak çok güzel."[19]

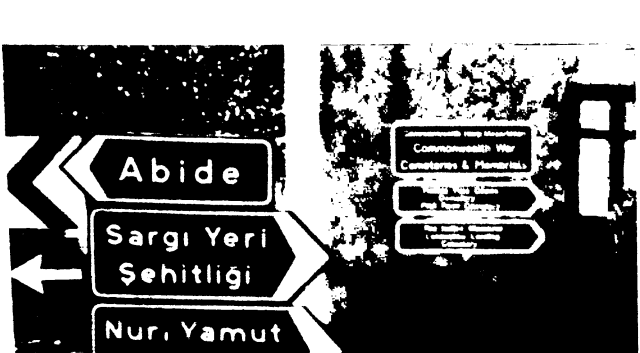
Sydney'in Auburn semti ile, Melbourne'un Coburg - Moreland bölgesi, ülkenin Türk kültürünün en yaygın olduğu bölgeleridir. Bu nedenle, Melbourne'un 2001'deki Federasyonun Yüzüncü Yılı törenlerinde yer alan Moreland Türk Eğitim ve Sosyal İşler Merkezi'nin devasa geçit arabasında, Gelibolu'da bir ateşkes sırasında birbirlerine su ve sigara ikram eden Türk ve Avustralyalı askerlerin sahnelenmesine şaşmamak gerek. Ortaya çıkan bu bağın diğer bir yönü de, NSW'de ve Victoria'da uzun süre eyalet başkanlığı yapan Rusty Priest ile Bruce Ruxton'un 2002 yılı başlarında emekli olması nedeniyle, Sydney ve Melbourne Türk Başkonsoloslarının, bu iki kişinin onuruna ayrı ayrı, "Avustralya ve Türkiye arasındaki tarihsel ve kalıcı geleneksel dostluğa paha biçilmez katkılarından dolayı" özel etkinlikler düzenlemeleriydi[20].

Rusty Priest'in, Sydney resepsiyonundaki kabul konuşmasında anlattığı bir öykü, birçok Avustralyalı Türk gencinin bu çifte sadakat duygusunu çok güzel ifade eder. Priest, RSL Eyalet Başkanlığı döneminde Eyalet Hükümetine, Sydney'in yeni Glebe Island Köprüsüne, Anzak Köprüsü adının verilmesini kabul ettirir. Köprünün 'A' şeklindeki iki büyük kulesinde 1998 yılı Mütareke Gününden beri Avustralya ve Yeni Zelanda bayrakları dalgalanır. Bu Anzak simgesi, bir Avustralyalı Birinci Dünya Savaşı as-

kerinin 4.2 metre büyüklüğündeki bronz heykelinin yapılması için, NSW Yol ve Trafik İdaresinin ikna edilmesiyle bir adım daha ileri götürülmüş olur. Priest, heykeltıraş Alan Somerville ile heykelin sol çizmesinin alt tarafında küçük bir boşluk bırakılması için anlaşır. Heykel zamanında tamamlanır. Resmi açılış, köprünün batı tarafında, 2000 yılı Anzak Gününde yapılacaktır. Bir rastlantı eseri, koca heykeli yerine yerleştirecek olan vincin operatörü, bir Türk ana-babanın Avustralya'da doğma oğludur. Vinç tam işe başlayacakken Priest öne çıkarak birkaç yıl önce Anzak Koyundan getirdiği bir torba kum ve çakıl taşını, heykelin ayağının altına koyacağını söyler. Priest'in anlattığına göre, çok duygulanan genç vinç operatörünün, heykeli becerikli bir manevrayla yerine yerleştirdiği sırada gözlerinden yaşlar akar.

Şimdi birçok Avustralyalı, Avustralya ile Türkiye arasındaki dostluğu sağlayan Gelibolu'yu kendi gözleriyle görmek istiyor. 1980 yılının sonlarına kadar, küçük bir grubun dışında hiçbir Avustralyalı bir Gelibolu macerası yaşamayı göze alamamıştı. Gerçekten, Victoria'li Betty Roland *Lesbos, Pagan Island* (Pagan ada, Midilli) adlı kitabında 1961 yılı Anzak gününde Kanlı Sırt ve Gelibolu'da yalnız kendisinin bulunduğunu yazar[21]. Basında çok sözü geçen 1990 yılındaki yetmiş beşinci yıldönümü kutlamalarında, bu bir damla, sele dönüştü. Bugünlerde her yıl yaklaşık 60.000 Avustralyalı, Türkiye'yi ziyaret ediyor ve bunlardan 15.000 - 20.000 kadarı 25 Nisan sabahı şafak vakti, Anzak Koyu'na iniyor. Peki, şimdi bu kadar ilgi neden? Her şeyden önce ve belki de en önemlisi, Avustralyalılar ve özellikle de genç Avustralyalılar, deniz aşırı seyahatlere daha sık çıkıyorlar. Türkiye, Avrupa'daki bir-

çok yere oranla, çok daha az masrafla, son derece büyüleyici, kültürel, tarihsel ve coğrafi güzellikler sunabilen bir yer. Bu pratik gerçekler yanında, özellikle genç kuşak Avustralyalılarda, Gelibolu öyküsü hakkında hızla artan bir merak var ve bu birçok Avustralyalı için, yarımadanın neredeyse bir 'hac' yeri sayılmasına kadar varıyor.

Gelibolu yarımadasını ziyaret eden Avustralyalı ve Yeni Zelandalı turistlerin sayısı arttıkça mezarların ve savaş alanlarının kolayca bulunabilmesi için, yol işaretleri hem Türkçe hem de İngilizce. *H.H.Başarın.*

İki Avustralyalı akademisyen, Dr. Bruce Scates ve Dr. Raelene Frances, Anzak olgusu sempatizanları konusunda bir araştırma yapmışlar. Birçok genç 'hacı'nın kısmen, *Gelibolu* gibi filmlerden etkilendiğini, bunun yanı sıra o zamanlar gelmiş olanların aralarında kendi yaşlarında, adaş, veya onlarla benzer ortamlardan gelmiş Anzaklar

bulunmasının da etkenler arasında olduğunu saptamışlar. Araştırmaya göre gençlerin atalarının izlerini veya geleneklerini takip etmeleri de nedenler arasında[22]. Türk medyası, bu genç Anzak 'hacı'ların düşünceleri konusunda, kuşkusuz, biraz şaşkın. Son zamanlarda Türk gazetelerinde, bu genç sempatizanların binlerce dolar harcayarak Nisan sonuna doğru gelip, bir şafak törenine katılmalarını ve böyle hazin bir törenin gecesinde aşırı derecede sarhoş olmalarını anlamakta zorlandıklarını itiraf eden yazılar çıktı.

Anzak Mezarlığında bahar, Korku Deresi. *K.Fewster.*

Bugün Gelibolu Yarımadasına giden hiçbir ziyaretçi, 1915 savaşını görmezden gelemez. Bazı savaş alanı turları İstanbul'dan başlarken, birçok grup önce Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasındaki Çanakkale'de toplanır. 1915 yılında Çanakkale'nin nüfusu 16.000 iken, bugün Çanakkale yaklaşık 76.000 kişiyi barındırmakta. Ziyarete gelen

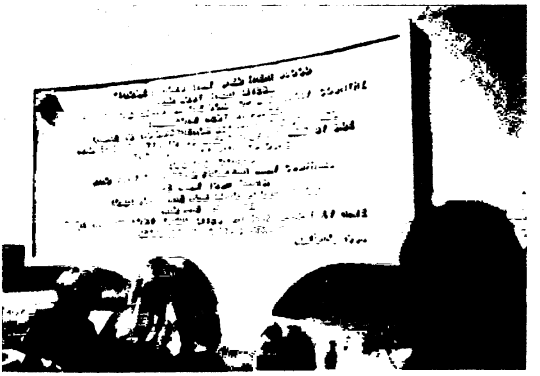
Avustralyalı veya Yeni Zelandalıları yerel esnaf hoş karşılar. Dilerseniz Anzak Otelinde kalabilir, yemeğinizi Kiwi Lokantası veya Anzak Büfede yiyebilir ve Truva-Anzak Seyahat Acentesinin düzenlediği tura katılabilirsiniz. Yerli bir pansiyon size, tura çıkmadan önceki gece Mel Gibson'un *Gelibolu* filminin gösterimini sunarak havaya sokmak dahil, özel bir tur paketi sunabilir!

Toprakları devasa şehitlikler kaplar. Örneğin İlyasbaba Burnu'nun tepesinde, 1915 muharebelerinde yiten 250.000 Osmanlı askerinin anısına yapılmış, 41 metre yüksekliğinde "Çanakkale Şehitleri Anıtı" bulunmaktadır. Çanakkale ile Eceabat (Maydos) arasındaki boğazdan feribotla geçen ziyaretçiler, boğazın her iki yakasında büyük Türk anıtları göreceklerdir: Asya yakasında sadece kritik gün olan 18 Mart 1915 tarihi yazılıyken Avrupa yakasında, binlerce beyaz taşın dizilmesiyle şekillenmiş bir asker ile yanında *Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın bu toprak bir devrin battığı yerdir. Eğil de kulak ver. Bu sessiz yığın bir vatan kalbinin attığı yerdir* yazısı vardır. Eceabat sahilinde feribottan inince kent meydanında, İngiliz Milletler Topluluğu Savaş Mezarları Komisyonu (CWGC-Commonwealth War Graves Commission) tarafından yerleştirilmiş, Türkçe bilmeyenleri Müttefik Mezarlarına yönlendiren, İngilizce tabelalar görürsünüz.

Yarımadada toplam otuz iki Müttefik Mezarlığı var ve bunlardan yirmi bir tanesi Anzak Koyu çevresinde kümelenmiş. İki ana Anzak anıtı, iki ülke için en önemli sayılan yerlere dikilmiş: Avustralyalılar için Kanlı Sırt'a ve Yeni Zelandalılar için Conk Bayın'na. Duvarlarda mezar yeri bilinmeyen binlerce askerin isimleri yazılı. Bütün mezarlıklarda Avustralyalı ve Yeni Zelandalılara ait mezar taşları da bulunuyor. Bakımı Birleşik Krallık Savaş Mezarları

Komisyonu için çalışan Türk bahçıvan ekiplerince yapılan yeşil alanda, küçük anı plaketleri var. Türk Mezarlıkları daha sade ve geleneksel olarak bütün Türk Mezarlıklarında bulunan sıra sıra servi ağaçları çok uzaklardan görülüyor. Bu mezarlıkların bakım standardı, Müttefik Mezarlıklarıyla aynı düzeyde değil. Hiçbir Türkün şahsi mezarı yok. 1925 yılında bölgeye gelen bir ziyaretçi şöyle der:

"Deniz, orada olanları sanki hiç anımsamıyormuş gibi, neşe içindeydi; koyu yeşil toprak, sanki orada yatan binlerce gencin bedenini kucaklamak istemiyormuş gibi, pislik içindeydi... Sadece deniz kenarına yakın yerlerdeki yabancı mezarları, bembeyaz çiçek bahçeleri gibiydi. Orada kazananların değil, sadece kaybedenlerin izleri vardı."[23]

"...Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler."
1934 yılında Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere'den gelen
ilk resmi ziyaretçilere Mustafa Kemal'in
gönderdiği ünlü mesaj, 1980'li yılların ortalarında
Türk Hükümeti tarafından anıtlaştırılarak Anzak Koyu yakınlarında,
denize nazır bir yere dikilip ölümsüzleştirilmiş. *V Başarın*

Belki de bu tür uyarılar nedeniyle, son yıllarda Türk Hükümeti, şehit askerlerinin onuruna birçok yeni anıt dikti. Bunlardan en etkileyici olanı, Conk Bayırı'nda dua için göğe açılmış bir eli simgeleyen, beş büyük sütundan oluşan anıttır.

Savaşın anıları giderek soluyor.
Bu fotoğrafın çekildiği 1982 yılında, Arıburnu'nun kuzey sahilinde bulunmuş bir çıkartma botunun kalıntıları, hâlâ görülebiliyordu. Yirmi yıl sonra geriye sadece birkaç kaburgası kalmış. *K.Fewster.*

Savaştan geriye kalan, daha az resmi bir şeyler görmek isteyen meraklı turistler, hâlâ ilgi çekici kalıntılar bulabilirler. Kesin kaderin belirlendiği o Nisan sabahında, Arıburnu'nun kuzey sahillerinde batırılan çıkartma botunun, geriye kalan birkaç metal kaburgasını görebilirsiniz. Yöre insanlarından birisi yıllar boyunca topladığı savaş kalıntılarını Alçıtepe Köyünde küçük bir müzede sergilemekte. Arıburnu ile Suvla Burnu'nun bir kısmı ve

İlyasbaba Burnu'ndaki savaş alanı, tamamen savaş mezarlığı ilan edilmiş ve başka herhangi bir amaçla kullanılması yasaklanmış. Arazi yavaş yavaş eski haline dönüyor. Bu arada özellikle Kırmızı Sırt'ta kalan siperlere tırmanabilir veya tünellere girebilirsiniz. Oldukça yakın zamana kadar yerlerde, paslanmış konserve kutuları, eski su şişeleri, kullanılmış mermi kovanları görebilirdiniz. 1994 yılında bütün yarımadayı kavuran bir orman yangını ve son zamanlarda hızla artan turistler nedeniyle, arazi yer yer kelleşmiş. Ancak yine de ziyaretçiler, son yağmurlarla toprağın altından yüzeye çıkmış bir şeyler bulabilirler. Her taraf sık dikenlerle kaplanmış, ancak bunları savaşarak aşıp daha derinleri keşfe çıkarsanız, neredeyse doksan yıl öncesinin insan kıyımının kanı dondurucu bir hatırası olarak, topraktan çıkan birkaç insan kemiğine bile rastlayabilirsiniz.

Conk Bayırı civarında restore edilmiş
bir siperde kameralara poz veren üç kampçı genç
(bir Avustralyalı, bir Yeni Zelandalı ve bir Türk),2001. *J.Griffiths.*

"Avustralyalılar ne mutlu bize, genciz ve özgürüz..."
25 Nisan 2001 tarihinde Anzak Koyu'nda yaklaşık 15.000 kişinin katıldığı şafak töreninde neşeli gençler.
Avustralya Savaş Mezarları Bürosu (Office of Australian War Graves).

Gelibolu'daki savaş alanlarına neredeyse yetmiş beş yıl hiç dokunulmamış. Ancak son yıllarda o kadar büyük bir turist akını olmuş ki, Türk Hükümeti Anzak Koyu'nun tam üstüne yeni bir yol açmak ve 25 Nisan Şafak Törenlerine katılmak için yarımadaya akın eden binlerce Avustralyalı ve Yeni Zelandalıyı barındırabilecek bir alan sağlamak zorunda kalmış. Bu gelişmelere karşın, gittikçe artan talebi karşılayabilmek için hükümetler 2002 yılı sonlarında, Gelibolu'daki Anzak Günü törenlerini iki güne yayarak, 25 Nisan gününü geleneksel Avustralya ve Yeni Zelanda törenlerine ve 24 Nisan gününü de uluslararası Türk, Fransız ve Birleşik Krallık törenlerine ayırma kararı almışlar. Dünyanın diğer ucundan gelenler daima yanla-

rında, ya *Lonely Planet* (Yalnız Gezegen) isimli kılavuz el kitabını, ya da son yıllarda Avustralyalılar tarafından bastırılmış çeşitli özel Gelibolu kitaplarını getirirler. "Anzak" sözünü ettiğinizde yerli halk size dostça, büyük bir tebessümle bakar. Buna şaşmamak gerek. Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar Gelibolu'yu gittikçe büyüyen bir sanayi koluna dönüştürdüler ve Türkler, bunun kârını toplamaktan memnun görünüyorlar.

Anzak Koyu Avustralyalılar için kutsal bir önem taşıyor ve bu koyun kumundan yapılmış rozetler Avustralya'da alıcı bulabiliyor. Avustralya'nın girişimleri sonucu, Türk hükümeti 2004 yılında bu kumsalı resmen Avustralya için çok özel bir yer ilan etti. Böylece Anzak koyunun kumsalı Avustralya dışında bu unvanın verildiği ilk mekan oldu.

Avustralyalı tarihçi Dr. Bruce Scates, Gelibolu'ya 'hac' için gelen her yaştan Avustralyalıyı kapsayan bir araştırma yapmış. Onun bulgularına göre buraya gelmeden önce, ziyaretçilerden hemen hiçbirisinin Türklerin buradaki kayıpları hakkında "en ufak bir fikri" yok. "Türkiye'ye gelmekle insan, onların vatanları için savaştığının ve *düşmanın biz* olduğumuzun farkına varıyor" diyor Queensland'li biri. Savaş alanlarını ziyaret etmek insanlara, savaşların gerçekten ne kadar trajik bir olay olduğunu çok iyi anlatıyor:

> "Beni en çok etkileyen Türklerin anıtlarını ziyareti oldu... Şehitlerini ağlayarak, duayla ve büyük bir saygıyla anıyorlardı. Biz Conk Bayırı'nda bir gece kaldık. Arkadaşlarımla birlikte güneşin batışını izlemeye gitmiştik... o sırada bir Türk aile geldi. Biz onların fotoğraf çekebilmesi için bir kenara çekildik. Ancak onlar, orada kalmamızı söylediler... İçlerinden yaşlı bir kadın kolumu tuttu ve bana sarılıp ağlıyordu... Genç bir Türk.... Rob'u göstererek, 'Bundan seksen yıl önce olsa, sen ve ben burada savaşıyor olacaktık, fakat şimdi dostuz... bizim, siz Anzaklara saygımız var.' İşte, savaşıyor olabilecek iki genç, el sıkışıyor ve gülümseyerek birlikte kameraya poz veriyorlardı. Bu beni düşündürdü - Niçin? Neden bütün bu insanlar öldü? Acaba Rob ile bu genç Türk'ü bir araya getirip birbirine dost etmek için miydi? Bilmiyorum."[24]

İKİ

ÖĞÜNÜLECEK BİR MİRAS

2500 yıl önce Orta Asya'da yaşayan dağınık boylara Türk deniyordu. İsimleri, Fince, Macarca ve Estonyaca'ya benzeyen ortak dillerinden geliyordu. Boyların çoğu koyun yetiştiriyor ve yurt adı verilen çadırlarda, bir kısmı da yerleşik olarak yaşıyordu. Ancak, demir ve bakırı işlemeyi bildiklerinden, birçok bakımdan oldukça ileri bir uygarlık düzeyindeydiler.

Asya toprakları ve halkı yüzyıllardır doğuda Çin İmparatorluklarının, batıda ise Pers İmparatorluklarının etkisi altındaydı. Tarih, Perslerin Orta Asya'yı istilasının, M.Ö. 6. yüzyıl gibi oldukça erken bir zamanda olduğunu yazar. Ünlü Çin Seddi'nin göçebe Türk ve Moğol saldırılarından korunmak için inşa edildiği sanılır.

Zamanla nüfus çoğalınca Orta Asya topraklarında yeterli bir yaşam sürdürebilmek çok zorlaştı. Göçebe boylar topraklarından kopup batıya ilerlemeye başladılar.

Asyalı Hunların, Hazar Denizi kuzeyinden Avrupa'yı istilasıyla birlikte, M.S. 5. yüzyılda büyük çapta göçler başladı. Birçok Germen kabilesini yerlerinden sürerek, Batı Roma İmparatorluğunun çökmesine neden oldular ve Orta Avrupa ile Doğu Avrupa'da, kısa ömürlü bir devlet kurdular. Başkenti Konstantinopolis olan Doğu Roma İmparatorluğu (daha sonraları Bizans İmparatorluğu adı verilmiştir) bu istilayı geçiştirmeyi başarmıştı.

Göçebe Türk boylarının bir diğer büyük göç olayı, on birinci yüzyılda yaşandı. Bu kez göçler, Hazar Denizi'nin güneyinden, o zamanlar Arap İslam İmparatorluğunun kontrolünde olan İran ve Mezopotamya'ya olmuştu. Göçen bu boyların en büyüklerinden birisi olan Selçuklular, 1055 yılında Bağdat'ı ele geçirmeyi başardı ve Hıristiyan Bizans İmparatorluğuna yöneldi. Onuncu yüzyılda Müslüman Araplardan etkilenmeden önce, Türkler doğaya taparlardı. İran ve Mezopotamya üstünden gelen göçler sırasında, Türk boyları hızla İslamiyet'i kabul ettiler. Bir dini yeni kabul eden herkes gibi, İslamiyet'i kabul eden Selçuklular da yeni dinlerine dört elle sarılarak Müslüman olmayanlara karşı kutsal savaşlara giriştiler. 1071 yılında, Malazgirt'te Selçuklular Bizans ordularını yenerek birçok Bizans toprağını ele geçirdi.

Bu batıya doğru hareket, onlarca yıl sonra Selçukluların, Anadolu'da bir devlet kurmasıyla son buldu. Konya başkent oldu. Anatolia (eski Yunanca doğu anlamında), Küçük Asya, ve Türkçeleşmiş haliyle Anadolu; Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'le sınırlanan geniş bir bölge için alternatif isimler oldu. Anadolu Yüzyıllarca Asya ile Avrupa arasında bir geçiş yolu olmuştur. Örneğin ünlü İpek Yolu, buradan geçer.

Bu bölgeye ilk yerleşenler Türkler değildir. Anadolu, Batı Uygarlığının beşiği olarak düşünülür. Örneğin orta Anadolu'da Hitit'ler, belki de tarihte bakır ve bronzu eritebilen ilk insanlardır. Birçok ünlü Yunan kolonisi Anadolu sahillerinde kurulmuştu. Efes, Bergama ve Truva gibi büyük kent - devletler burada kuruldu.

On birinci yüzyıl ile on üçüncü yüzyıllar arasında Avrupa Haçlıları, Orta Doğu ve Anadolu'ya birçok askeri sefer düzenlediler. O zamanlar iyice zayıflamış olan Arap İslam İmparatorluğu ile Hıristiyan Bizans İmparatorluğu arasına sıkışmış olan Selçuklular, birçok Haçlı Seferinin yükünü çekmek zorunda kaldı. Ancak Selçukluları zor duruma düşüren Avrupa değil, M.S. 1243 yılında doğudan gelen Moğollar olmuştur. Bu yenilgiden sonra Selçuklu Devleti dağılarak küçük küçük beyliklere bölünmüş ve birçok Türk boyu, değişik bölgelerde egemen olmuştur. Bu boylar birbirleriyle savaşmanın yanı sıra, sık sık yakınlarındaki Bizanslılara da baskınlar düzenlemişlerdir.

Konstantinopolis'e yakın olan bu beyliklerden birisi de, Osman adında bir bey tarafından yönetiliyordu. Bu küçük boydan büyük Osmanlı İmparatorluğu doğdu ve on yedinci yüzyılda en parlak dönemini yaşarken, Akdeniz çevresindeki üç kıtaya egemen oldu. Askeri güce dayanan usta bir politika ile, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dilli bir imparatorluk kuruldu. Osmanlı veya Osmanlılar (Osman'ın takipçileri) kendilerini Türk'ten çok, Müslüman (İslam'ın takipçileri) olarak görürlerdi.

Osmanlılar, Türk geçmişlerinin savaşçı geleneğinden çok şey almışlardı. Türkler iyi, disiplinli askerlikleriyle tanınır ve bu vasıflarından dolayı saygı görürlerdi. İyi at

biner ve sade bir yaşam sürerlerdi. Yazın koyun sürülerini yüksek yaylalara götürür ve kışın daha ılıman olan ovalara inerlerdi. Arap İslam İmparatorluğu çok sayıda Türk asker kullanmıştır ve onuncu yüzyılda Arap İmparatorluğunun generallerinden birçoğu Türk asıllıydı. Bu askeri gelenek, yüzyıllar boyunca Türkler ve Osmanlılarca sürdürülmüştür. Ancak İmparatorluk Avrupa'da genişlemeye başlayınca, Osmanlı orduları gittikçe anavatanlarından daha uzaklarda konuşlanmaya zorlandı ve bu, ailelerinin hoşnutsuzluğuna yol açınca da, Türk/Müslüman gençlerinin askere alınması zorlaşmaya başladı. Bu eksikliği gidermek için, istila edilen topraklardaki çoğu yetim, genç Hıristiyan çocukları Müslüman yapılarak, askere alınmaya başlandı. Bu, bilinçli İslamî strateji yanında, sultanlara sadık bir güç oluşturmanın da pratik bir uygulamasıydı.

Osmanlılar kendi savaş stratejilerini kendileri oluşturmuş ve paralı askerler kullanma yanında, diğer etnik gruplardan ve dinlerden gelenlerle de işbirliği yapmışlardı. Yabancıları kendi adlarına savaşa sokmak için, onlara cazip ayrıcalıklar vermişlerdi. Örneğin bütün Hıristiyan askerler vergiden muaf tutulurlardı. Fethettikleri Müslüman olmayan ülkelerden topladıkları genç erkek çocukları Müslüman yapıp eğiterek Osmanlı ordularını iyice güçlendirmişlerdi. Yeniçeriler adı verilen askerler, her gün askeri eğitim görürlerdi. Bunlar saraya yakın yerlerde yaşarlardı. Mülk edinmeleri ve evlenmeleri yasaktı. Buna karşılık çok yüksek ücret aldıklarından, işleri çok cazipti. Hatta bazı aileler, çocuklarının askere alınması için rüşvet bile verirlerdi.

Osmanlılar, diğer Müslüman Türk aşiretleri kontrol altında tutmak için, ceza ve ödül yöntemleri kullanırlardı. Fethedilen aşiretler padişaha yıllık vergi ödemek ve gerektiğinde silahlı birlik göndermek zorundaydılar. Diğer yandan, imparatorluğa sadık olan askerler, arazi verilerek ödüllendirilirdi. Ancak bu arazi padişahın mülkiyeti altındaydı ve herhangi bir zamanda geri alınabilir veya bir başkasına tahsis edilebilirdi. Bu sistem, sultanın iç işlerdeki otoritesinin bir garantisiydi. Yunanlı ya da Romalı olsun, daha önceki yöneticiler, genellikle Hıristiyan çiftçi köylülerin üstünde, ezici bir baskı kurmaktaydı. Osmanlı orduları bu toprak ağalarını devreden çıkarınca, vergiler azaltıldı. Padişah arazinin mutlak sahibi olduğu için, yeni Türk/İslam mülk sahipleri gerçekte, araziyi ve köylü nüfusu koruyup kollayan emanetçi durumundaydı. Bu genelde, Osmanlı yönetiminin neden kolayca kabullenildiğini göstermektedir. Tarlada çalışan köylü için hayat biraz daha kolaylaşmaktaydı. Ancak, on yedinci yüzyıldan sonra, bu değişmeye başladı. Toprakları genişletme olanakları azalmaya başlayınca, köylülerin daha fazla vergi vermeleri ve sonra da askere yazılmaları için baskılar arttı.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun, 1300 yılı civarında, Osman Bey'in kuzey batı Anadolu'da küçük bir beylik kurmasıyla başladığı kabul edilir. Bundan sonra Osmanlılar daha önce Bizans İmparatorluğunun kontrolünde bulunan topraklarda genişlemeye başlar. 1352 yılında Osmanlılar, Çanakkale Boğazı'ndan Avrupa'ya geçmiş ve Balkan bölgelerini kendi topraklarına katmaya başlamışlardı.

Bu suyolunun dar olması, onun iki kıta arasında her zaman cazip bir geçit oluşturmasının nedenidir. Daha

M.Ö. 480 yılında Pers İmparatoru Sardes, buradan geçerek Yunan kentlerine saldırmıştı. Perslerin kayıklar ve hayvan derilerini şişirerek oluşturdukları köprüyle yedi gün içinde yarım milyonluk bir orduyu karşıdan karşıya geçirdikleri söylenir. M.Ö. 334 yılı civarında Makedonya Kralı Büyük İskender, geçidi 20.000 kişilik bir orduyla aşarak ünlü Hindistan seferine çıkmıştı.

1400 yılında Balkan topraklarının büyük bir bölümü Osmanlıların eline geçti ve Konstantinopolis kuşatıldı. Bu sırada doğudan, beklenmedik bir Moğol saldırısı, en azından geçici bir süre için, Osmanlıların yayılmasını durdurdu. Yeni doğmakta olan İmparatorluk, neredeyse tamamen dağıldı. Ancak Osmanlılar çabucak yeniden organize olarak kısa bir iç karışıklık döneminden sonra, otoritelerini yeniden kurdular. 1453'te Bizans'ın başkenti Konstantinopolis Osmanlılara teslim oldu ve adı İstanbul olarak değiştirildi.

Kent fethedildiğinde, neredeyse tamamen terk edilmişti, ancak nüfusu gittikçe artarak 17. yüzyılda çeyrek milyona ulaştı. İstanbul birçok etnik grup ve dini barındıran bir kentti ve bunların hepsi, kendi dinlerini, dillerini ve geleneklerini sürdürmekte serbest bırakıldılar. Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olarak İstanbul, bir ticaret ve kültür merkezi durumuna geldi. Belki de onun bu kozmopolit yapısı, imparatorluğun yapısını yansıtmaktaydı.

Çanakkale Boğazı (Dardanel) Osmanlılar için daima çok büyük önem taşımıştır. Konstantinopolis'i almadan önce, İmparatorluğun yaşayabilmesi için boğazların kontrolünün hayati bir önemi vardı. Hatta İstanbul başkent olduktan sonra, önemi daha da artmıştır. 1463 yılında,

birisi Avrupa yakasında Kilitbahir'de (denizin kilidi) ve diğeri Asya yakasında Çanakkale'de olmak üzere, iki kale inşa edildi. Kaleler boğazın en dar yerini gözlemek içindi. Her bir kalede otuz top, bir sahilden diğerini ateş altında tutarak, boğazı kilitlemekteydi.

Çanakkale- Gelibolu Kilitbahir kalesi.
Hanri Benazus koleksiyonundan, 953

Bunu takip eden iki yüzyıl boyunca Osmanlılar yayılmayı sürdürerek imparatorluk sınırlarını Viyana'dan İran'a, Kırım'dan Yemen'e kadar genişlettiler. Akdeniz, sanki bir Osmanlı gölüydü! İmparatorluk on yedinci yüzyılda en parlak dönemine ulaşmıştı ve artık daha fazla yayılma, o kadar uzak mesafelere yeni bir askeri harekât, ulaşım ve ikmal zorlukları nedeniyle, pratik bir girişim değildi. Ayrıca imparatorluk, Avusturya, İran ve Rusya gibi güçlü yeni düşmanların sınırına kadar dayanmıştı.

Genişleme durunca, geleneksel fazladan gelir elde etme kaynakları da kurumuştu. Oysa bu gelire, ağırlaşan yönetim ve askeri giderleri karşılamak için gereksinim vardı ve bu nedenle de köylülere, fazladan bir vergi yükü getirme zorunluluğu doğmuştu. Doğal olarak bu aşırı vergiler, halk arasında hoşnutsuzluklara yol açıyordu. Ayrıca bu dönemde İngilizler, Hollandalılar ve Portekizliler, Hindistan ticaretini kontrolleri altına almış ve Osmanlıları önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakmışlardı. Ekonomideki bu kayıplar, İmparatorluğun servetinin azalmasına yol açmıştı. On yedinci yüzyılda bir duraklama döneminden sonra, izleyen iki yüzyıl boyunca, bazı bölgeler peş peşe yitirilmişti. Çöküş, 1683 yılında Osmanlı ordularının Viyana kapılarına dayanması ve Papa'nın, "kâfir Türkler"le savaşmak için, Polonyalıları ve bazı Alman prensliklerini, Avusturya İmparatorluğunun yardımına çağırmasıyla oluşan müttefik kuvvetlere yenilmesiyle başlamıştı.

İmparatorluğun görünen ön yüzündeki çatlamalar gittikçe büyürken, orduyu, donanmayı, vergi sistemini ve bürokrasiyi yeniden organize etmek için birçok girişimde bulunuldu. Ancak çöküşü hiçbir şey durduramadı. Sanayi devrimiyle birlikte Fransa, İngiltere ve Almanya'nın ucuz üretim kapasitesi sağlayarak gittikçe güçlenmesi, hâlâ feodal esaslara dayanan, mekanize olamamış bir üretim şeklinde ısrar eden imparatorluğun çöküş sinyallerini vermişti.

Avrupa'nın güçlü devletleri yıllardır hızla çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmanın hayali içindeydiler. Ancak ganimeti nasıl paylaşacakları konusunda birbirleriyle anlaşamıyorlardı. Napolyon Bonaparte bir zamanlar şöyle demişti: "Esas soru, Osmanlıların ayakta

kalıp kalmayacağı değil, İstanbul'un kime ait olacağıdır." Güçlerden herhangi birisi imparatorluğun bir parçasını ele geçirdiğinde, diğerleri daima itiraz etmiş ve Osmanlılara destek olmuşlardır. Örneğin, 1854 -56 Kırım Savaşında, Fransızlar ve İngilizler Rusların bu bölgeyi ele geçirmesini engellemek için, Osmanlılara katılmışlardı. İngiliz ve Fransızlardan oluşan büyük bir donanma, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını geçerek, Rusya'nın Karadeniz sahillerindeki limanlarına saldırmışlardı.

1789 yılındaki Fransız Devrimi'nden sonraki yıllarda, Osmanlı İmparatorluğunun batı bölgelerinde ilericilik, bağımsızlık ve popüler milliyetçilik fikirleri yayılmaya başladı. Birçok etnik grup, bağımsızlıklarını istemiş ve daima, Osmanlılara karşı olan diğer büyük güçlerden destek bulmuşlardı. Bu milliyetçilik ve bunu takip eden diğer birçok küçük ulusun ortaya çıkması, bu gidişe dur diyecek yeterli otorite ve askeri desteği sağlayamayan Osmanlı için, bardağı taşıran son damla olmuştur.

1910 yılına gelindiğinde, "Avrupa'nın hasta adamı" adı verilen imparatorluk, birçok kolonisini yitirmişti. Fransa, Cezayir ve Tunus'u almış, İngiltere Mısır'ı işgal etmiş ve İtalya Trablus'u ele geçirmişti. 1912 - 13 yıllarındaki Balkan savaşları sırasında Osmanlı orduları, Bulgar, Yunan ve Sırp kuvvetlerine karşı, sadece altı hafta süren, sembolik bir direniş gösterebilmişti. Bir ara sınırlar, İstanbul kapılarına kadar gerilemişti.

İşte tam bu dönemde, bir bakıma bu utanç verici kayıplar ve sürekli tavizlere Osmanlıların katlanmasına bir tepki olarak İstanbul'da, saldırgan, yeni bir politik güç oluştu. Kendilerine "Jön Türkler" adını veren bu grup, eski çok uluslu imparatorluk sistemini bir Türk impara-

torluğu şeklinde değiştirmek istiyordu. Jön Türkler, Osmanlıların (yani ülkeyi yönetenlerin) Anadolu köylüsünün cahil ve kaba olduğu inancıyla, Türk geçmişleriyle olan bağları çoktan koparıp attığı görüşündeydiler. Sultanın çevresinde konuşulan Osmanlıca'nın, Anadolu'da konuşulan Türkçe ile çok az benzerliği vardı. Saray ve çevresi o kadar çok Arapça ve Farsça sözcük kullanıyordu ki, dışarıda kalanlar onları anlamakta güçlük çekiyorlardı. Ayrıca sultanın çevresi ve hükümet, yüksek makamlar için, daima Avrupa'daki topraklarından insanlar yetiştirmeyi tercih ediyorlardı ve hatta padişahın annesi bile çoğu zaman Türk asıllı değildi. Jön Türkler, teraziyi Türklerden yana çevirmek istiyorlardı.

İmparatorluğun genişlemesinde itici güç durumunda olan yeniçeriler, artık destek değil, külfet olma durumuna gelmişlerdi. İstanbul'da sesleri o kadar çok güçlenmişti ki, o sese kulak vermeyen sultan, hayatını tehlikeye atıyor demekti. Dini kuruluşlarla birlikte Yeniçeriler, korkunç bir karşı güç oluşturmuşlardı. 1826 ayaklanmasında birçoğu öldürülünceye kadar, herhangi bir yeni yapılanmaya veya modernizasyon hareketine izin vermediler. O tarihten sonra Yeniçeri Ocağı kaldırıldı ve padişah, ordunun büyük bir çoğunluğunu Türk/İslam kökenlilerden seçmeye başladı. Bu yeni askerlerin eğitimi, geniş ölçüde Prusyalılara (daha sonra Almanlara) bırakılmıştı. Ayrıca acemi askerler Fransa'ya gönderilerek, modern savaş yöntemleri konusunda da eğitim görüyorlardı.

Bu yeni askerler, Fransız Devriminin etkisiyle birtakım yeni fikirler edinerek döndüler. Jön Türk hareketi, bu memnuniyetsizlikten çıktı. Birçok cephede alınan başarısız sonuçlar, köktenci fikirlere doğru bir eğilime yol aç-

mıştı. Yeni hareket İttihat ve Terakki Cemiyeti adı verilen bir komite tarafından organize ediliyordu. Üyelerinin çoğu ordudan veya yeni gelişmekte olan profesyonel sınıflardan geliyordu.

Grubun önde gelen liderlerinden birisi, Makedonyalı bir tabur komutanı olan Enver'di. Yandaşlarından oluşan komite ile verdiği mücadele sonucunda, Jön Türkler İstanbul'un kontrolünü ele geçirdiler (1908 Devrimi). 1909'da, atalarının tersine, sadece simgesel olarak bu unvanı taşıyan, yeni bir sultanı başa geçirdiler. İmparatorluğun yönetimi yeni bir anayasayla, bir meclis ve bir bakanlar kuruluna geçmişti. Bu başarılar Jön Türklerin ünlenmesine yol açtı. Ancak, 1913 yılında Enver ve onun Jön Türk yandaşları, bir hükümet darbesiyle, yeni bir sultan atayarak yönetimi doğrudan doğruya kendi ellerine aldı. Yeni yöneticiler, çok sert bir yöntem uygulayarak, eski sistemi gençleştirmek yolunu seçti. Bir gecede, eski Osmanlı ordusunun yüzlerce subayı emekli edildi ve tahtından indirilen padişah, 1918 yılında ölünceye kadar, sarayında gözetim altında tutuldu. İmparatorluk içinde, örneğin Ermeniler gibi, azınlık gruplardan gelen bütün direnişler acımasızca bastırıldı.

Enver yönetimin en güçlü adamı oldu ve bir bakıma, Osmanlı İmparatorluğunun taçsız yöneticisi durumuna geldi. 1913 yılında sultanın yeğeniyle evlenerek, yönetici sınıfın bir parçası oldu. Büyük bir etkin güç ve saygınlık kazandı. Kendisine Enver Paşa (günümüzde General denilebilecek bir askeri rütbe) unvanını vermişti. Enver bir süre Askeri Ateşe olarak Almanya'da görev yapmıştı ve bu ulusun başarılarına hayranlık duymaktaydı. Kişisel otoritesi arttıkça, ülkenin Almanya ile olan dostluğu da ilerledi.

Almanlar, Enver'in aracılığıyla büyük ticari çıkarlar sağlayabilecekleri ve Osmanlı toprakları üstünde daha büyük avantajlar elde edebilecekleri umuduyla, onun dostluğunu yönlendirmeye çok hevesliydiler. Almanlar özellikle Osmanlı toprakları içinde bulunan büyük petrol kaynakları üstünde kontrol sağlamak istiyorlardı. Ancak o zaman, petrolün çok değerli bir madde ve savaşlarda son derecede önemli bir lojistik silah olduğunun farkına varan tek devlet onlar değildi. Mezopotamya'da (şimdiki Irak) petrolün varlığı çok eski tarihlerden beri bilinmekteydi. Örneğin büyük Yunan tarihçisi Herodot, Babil'in duvarlarında yapıştırıcı olarak zift (bitüm) kullanıldığını yazar. 1871 yılında Alman Jeologları bölgeyi gezmeye gitmiş ve doğal petrol sızıntıları bulunduğunu, büyük bir heyecan içinde rapor etmişlerdi.

İstanbul Alman Büyükelçiliği, tahminen 1914. Sağ önde, Osmanlı askerleri görülüyor.
Avustralya Ulusal Kütüphanesi (National Library of Australia).

1899 yılında Almanlar Osmanlılara, Berlin'i Bağdat'a (Mezopotamya'nın başkenti) bağlayacak bir demiryolu yapımı için, finans ve teknik yardım önerisinde bulundu. Bu yardıma karşılık olarak Almanlar, diğer bazı şeyler yanında, demiryolunun iki tarafındaki yirmi kilometrelik alan içinde bulunan madenleri (petrol dahil) işletme hakkını istemişlerdi. Bu öneri Osmanlı Hükümetinin kuşkularına neden oldu ve bölgede petrol kaynaklarının bulunduğunun öğrenilmesi üzerine, Almanya'nın önerisi geri çevrildi. Ancak çok ilginçtir ki, bu petrolü çıkarmak için hiçbir girişimde bulunulmamıştır.

Yüzyılın başlamasından önce İngiliz petrol şirketleri, İngiltere Kraliyet Donanmasına ellerindeki kömürle çalışan gemilerin motorlarını, petrolle çalışan motorlarla değiştirmeleri için baskı yapmaktaydı. Yüksek rütbeli deniz subayları petrolle çalışan motorların kömüre oranla daha büyük avantajları olduğunu hemen kabul etmişlerdi: Bunlar hızı arttırıyor, menzili uzatıyor, dumansız çalışıyor, manevra yeteneğini yükseltiyor ve daha fazla silah yükleyebilmek için yer avantajı sağlıyordu. Ayrıca petrol, yakıt almak için limana dönülmesi zorunluluğunu ortadan kaldırıyor ve yakıt teminini kolaylaştırıyordu. Ancak Britanya'nın elinde belirli bir petrol kaynağı yoktu ve sadece bu nedenle petrole dönüş, Kraliyet Donanmasının çıkarlarına uygun değildi.

1911 yılında Winston Churchill Donanmanın başına getirildi. Petrolün Donanmada yakıt olarak kullanılmasının doğru olacağını savunuyor ve 1913 yılı Temmuz ayında Britanya Parlamentosunda yapmış olduğu bir konuşmasında şöyle diyordu: "İhtiyacımız olan ham petrol kaynaklarının, hiç yoksa bir kısmına sahip olmalı

veya en azından bizim kontrolümüz altında bulunmasını sağlamalıyız."[1] Bu amacı gerçekleştirmek için Churchill, Britanya Hükümetini, Anglo Persian Oil Company'nin iki milyon İngiliz Sterlini değerinde bir hissesinin satın alınmasına ikna etti. Satın almayla ilgili yasa parlamentodan çıkarılmış ve 1914 yılı Temmuz ayında, yani Birinci Dünya Savaşının başlamasına bir haftadan az bir süre kala, Kraliyet onayı alınmıştı.

Bu arada Almanya, Jön Türklerle olan ilişkilerini daha da ilerletmek yönünde yeni adımlar atmaktaydı. 1913 yılı Aralık ayında, General Liman von Sanders başkanlığında bir Alman askeri heyeti, Osmanlı Ordusunu yeniden örgütlemek amacıyla İstanbul'a geldi. İstanbul'daki Büyükelçisine Alman İmparatoru şöyle yazıyordu: "Unutmayınız ki ben, Türkleri kendi tarafımda istiyorum. Almanya'da eğitim görmüş olan genç Türk subayları arasında kendinize yandaşlar bulabilirsiniz."

Bu arada, Avrupa'nın başka taraflarında büyük emperyalist güçler, birbirine karşıt iki büyük ittifak halinde toplanmaktaydı. Bir tarafta Britanya, Fransa ve Rusya "Üçlü İttifak" adı altında kümelenirken, diğer yanda "Merkezi Güçler" adı altında Almanya ve Avusturya - Macaristan bir araya gelmekteydi. Osmanlılar, her iki tarafla dostluklar kurarak, bu iki büyük güç arasında bir orta yol izlemek istiyordu. "Üçlü İttifak"la bir saldırmazlık anlaşması yapmak için birçok girişimde bulunulmuş, fakat bütün önerileri geri çevrilmişti. Britanya, Osmanlıların yaptığı üç öneriyi de reddetmişti. 1914 yılı Mayıs ayı sonlarında Jön Türkler, uygun bir anlaşma yapabilmek için Rusya'ya gitmiş, ancak yine olumlu bir sonuç elde edememişlerdi.

28 Haziran 1914 tarihinde, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand ve eşi, Sırbistan'ın Saraybosna kentinde bir suikastta öldürüldüler. Avusturya, cinayetlerden Sırbistan'ı sorumlu tutarak 23 Temmuzda, Sırbistan hükümetine bir ültimatom verdi. Rusya, Avusturya'nın bu sert iddiasına karşı çıkarak, müttefiki Sırbistan'ın yanında yer aldı. Bundan birkaç gün sonra, Avrupa'nın bütün büyük güçlerinin anlaşmalı tarafları, savaşın içindeydi.

2 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa, Merkezi Güçlerin Rusya'ya savaş ilan etmesinin ertesi günü, Almanya ile gizli bir anlaşma imzaladı. 4 Ağustosta, Müttefikler ile Merkezi Güçler arasında bir genel savaş başlamıştı. Enver Paşa bir süre, ülkesini savaş dışında tutmuştu. Almanya ile yapmış olduğu anlaşmaya göre, herhangi bir saldırı durumunda Almanya, güçlü bir müttefik olarak onların yanında olacaktı. Ancak aynı zamanda anlaşma, Osmanlıları Avrupa'nın savaş alanlarına çekmesi tehdidini de taşıyordu.

Yetenekli genç bir subay ve Jön Türk hareketinin önemli bir üyesi olan Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki üyelerinden birçoğu, Almanya ile yapılan anlaşmaya karşıydı. Nedenleri çok basitti. Eğer Almanya kaybedecek olursa, Osmanlı İmparatorluğunun işi bitmiş olacaktı ve eğer kazanacak olursa da, onun bir uydusu durumuna düşecekti.

Enver Paşa bu itirazlara aldırmayarak, geçiştirdi. Yaklaşan savaş tamtamlarının sesini duyabiliyor ancak geçmişteki zaferlere ve kaybedilen topraklara yeniden kavuşabilmenin hayallerini kuruyordu. Küçük bir rastlantı, Enver'in Osmanlıları savaşa sokmasını kolaylaştırdı.

11 Kasım 1914 tarihinde İngiliz *Punch* Dergisinde yayınlanan bu karikatür, Osmanlı Hükümetinin Alman Kayzerinin sadece bir kuklası olduğu yönündeki Müttefik görüşünü tipik bir şekilde yansıtmaktadır.

(Karikatürdeki Başlık: Sahibinin Sesi)

İmparatorluk donanmasının Britanya ile çok yakın ilişkileri vardı; Britanya subayları kilit noktalarda bulunuyordu ve iki yeni savaş gemisi Britanya'da inşa halindeydi. Gemilerin bedeli halktan toplanan paralarla karşılanmış ve Britanya'ya ödenmişti. Savaşın patlak verdiği gece, gemilerin yapımı bitmek üzereyken, Britanya bu gemileri kendi savunma gereksinimi için kullanmaya karar verdi. Kuşkusuz bu olay Türk kamuoyunu Britanya'ya karşı olumsuz yönde etkiledi. Bu olaydan hemen sonra 9 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa, iki Alman gemisinin İngiliz donanmasından kaçarak, Akdeniz'den Çanakkale Boğazına girmesine izin verdi. Alman Hükümeti bu iki gemiyi, Britanya'nın alıkoyduğu iki geminin yerine, Osmanlılara sattı. Satış koşullarından birisi, donanmadaki İngiliz danışmanların, Alman subaylarıyla değiştirilmesiydi. Daha sonra bir Alman amirali resmen, Osmanlı Donanması Genel Komutanı olarak atandı ve İstanbul'da bir kahraman gibi karşılandı.

Almanlar, Osmanlıların savaşta onlarla birlikte olmasını çok istiyorlardı. Artık İttihat ve Terakkinin lideri durumunda olan Enver Paşa da, onlara yardım ediyordu. Savunma Bakanı, Genel Kurmay Başkanı ve sultanın damadı olması nedeniyle, İmparatorluğun tarafsızlığı çok çabuk ortadan kalkmıştı. 1914 yılı Ekim ayında, iki yeni Alman savaş gemisi de dahil olmak üzere, Osmanlı Donanması, Enver'in gizli bir emriyle Karadeniz'e açıldı. Birçok Rus limanını bombalayıp, birçok Rus gemisini batırdı. Bu saldırılar iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmişti. Almanya bu durumdan çok mutluydu çünkü, Rusya ile Osmanlılar arasındaki bir savaş, doğudaki kuvvetleri üzerindeki baskıyı azaltmış olacaktı.

Karadeniz'deki saldırıları öğrenir öğrenmez Rusya, Fransa ve Britanya, Osmanlı yöneticilerine on iki saatlik bir ültimatom gönderdi. Enver Paşa buna yanıt vermedi. Hemen ertesi gün, 31 Ekim günü resmen düşmanlık başlamış oldu. Osmanlı İmparatorluğu, yarısından fazlası Türk olan yirmi milyonun üstünde bir nüfusla savaşa girdi. Birkaç ay önce genel seferberlik ilan edilmişti, ancak ulus bütünüyle bir savaşa hazır değildi. Türklerin çoğu, o zaman da şimdi de, Birinci Dünya Savaşından "Seferberlik" olarak söz eder.

Savaşın ilanından sonra, Enver Paşa ve yandaşları, iki korkunç askeri harekât ile karşı karşıya kaldı: Bunlardan birisi doğuda Rusya'ya karşı, diğeri ise Süveyş Kanalı civarında Britanya'ya karşıydı. Rusya'ya karşı olan, kış ortasında, hazırlıksız doksan bin kişilik orduyla girişilmiş bir harekâttı. Çok az savaş deneyimi olmasına karşın, kuvvetler Enver Paşa tarafından yönetiliyordu. Kısa bir sürede orduyu tümüyle ölüme gönderdi - binlerce insan savaş alanında ölürken, bunlardan daha da fazlası, aşırı soğuklardan donarak yaşamını yitirdi. Enver'in körü körüne Almanların tavsiyelerine uyması, birçok insanın yok olmasına, yaklaşık 75.000 Osmanlı askerinin yitirilmesine yol açmıştı.

Enver Paşa'nın diğer saldırı amaçlı harekatı, Mısır'ı Britanya'nın elinden geri almak veya en azından Süveyş Kanalı'ndan gemilerinin geçişini önlemek için düzenlediği operasyondur. Mısır'a gönderdiği 16.000 kişilik donanımsız ordu, Kanala ulaşmayı bile başaramadı. Harekâtta yaklaşık bin kişilik bir kayıp verdikten sonra, Osmanlı Ordusu geri döndü. Mısır'da karşılaştığı Müttefik

birliklerinin birkaç hafta içinde Gelibolu'yu işgal etmeyi hedeflediğinin farkında bile değildi.

Mısır'daki Britanya kuvvetleri arasında, güneyden yeni gelmiş olan, 20.000 kişilik Avustralyalı ve 8.000 kişilik Yeni Zelanda Kara Kuvvetlerinden (Australian and New Zealand Army Corps) oluşan birlikler de vardı. Adı kısa sürede ANZAC [Anzak] olarak kısaltılmış olan bu ordu, doğrudan Avrupa'ya gönderilmeyi ve Batı Cephesinde, Britanya ve Dominyon askerlerine katılmayı bekliyordu. Ancak daha birlikler Avustralya'yı terk eder etmez, Britanya yetkilileri, onları Mısır'a yönlendirdi. Korkunç Hunlarla savaşmak için orduya yazılmış olan Anzaklar, savaş alanında zafer ve ün kazanmak şansını yitirdiklerini düşünerek büyük ölçüde düş kırıklığına uğramışlardı.

Neden Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların, Bosna'nın Saraybosna kentinde öldürülen silik bir Avusturya Arşidükü yüzünden, Avrupa'daki bir savaşa katıldığını sorabilirsiniz. Sonuç itibariyle Saraybosna Avustralya'dan binlerce kilometre uzaklıktaydı ve belki de çok az sayıda Avustralyalının, Balkanlardaki Avusturya - Macaristan İmparatorluğuyla yakın bir ilişkisi vardı. Belki de Avustralya'nın tek ilişkisi, sadece bu talihsiz dükün, bir zamanlar bir Avusturya savaş gemisiyle Sydney'i ziyaret etmiş olmasıydı. Ancak 1914 yılının gerçeklerine bakıldığında, bugünkünden çok farklı olduğu görülür. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın her ikisi de, Britanya İmparatorluğu'nun birer üyesiydi ve "anavatan" İngiltere ile yakın ilişkileri vardı. Sadece yüz yirmi beş yıl önce, Britanyalılar muhteşem güney topraklarına ilk kez göçüp bu toprakları eski sahipleri Aborijinlerin elinden almışlardı.

1901 yılında Avustralya ulus olma niteliğini kazanmış ve altı koloni birleşerek Avustralya Birliğini (Commonwealth) oluşturmuşlardı. Birçok bakımdan, Avustralyalıların çoğu ve özellikle zengin sınıflar ve yüksek makam sahipleri, hâlâ İngiltere'ye güveniyor ve itici gücün onlardan kaynaklandığına inanıyor olduklarından bu politik bağımsızlık sadece bir yanlış isimlendirme olmaktan ileri gitmiyordu. İngiltere'nin deneyimleri ve başarıları, aynı zamanda Avustralya'nınmış sayılıyordu. Bu nedenle, Avustralya kolonileri, İngiltere'ye savaşta yardım için geçmişte Sudan'a, Güney Afrika'ya ve Çin'e derhal askeri birlikler göndermişlerdi.

O halde, Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesiyle patlak veren uluslararası kriz ve bunun sonucu olarak, tüm Avrupa'yı içine alan bir savaş tehdidinin belirmesine, birçok Avustralyalının büyük coşkuyla yaklaşması, şaşırtıcı değildir. Hatta savaş ilan edilmeden çok önce hem Avustralya hem de Yeni Zelanda Başbakanları, Britanya'ya birlik göndermeyi önermişlerdi. Göğüsler, imparatorluğun vatan sevgisi ile kabarıyordu. Örneğin, 2 Ağustos günü Melbourne Üniversitesi öğrencileri dersleri bırakıp ayağa kalkarak, ulusal marşı söylemişlerdi. Sonunda 5 Ağustos günü saat 12.30'da, yerel basında Britanya ile Almanya'nın savaşmaya başladığı haberi çıkınca, gerilim patlama noktasına geldi. Ertesi gün Melbourne'un *Argus* gazetesi, "Bazıları (kalabalığın içinden) heyecanlı, bazıları memnun, bazıları haberin şokunu taşıyamazken, bazıları da çok kötümserdi fakat genel duygu, son birkaç günkü bekleyiş ve bilinmezliğin ortadan kalkmasından dolayı, bir rahatlama şeklindeydi..."diye bildiriyordu.

Birçok yerde haber büyük bir coşkuyla karşılandı. Savaşın mantığını sorgulayan birkaç ses dışında, birçok kişi kendisini olayın heyecanına kaptırmış, seviniyordu - büyük kalabalıklar, bayraklar ve bandolar eşliğinde nutuklar atılıyordu. İnsanlar bu işe karışmış olmak, hatta tehdit edildiklerini hissetmek ister gibiydiler. Bu nedenle, şu veya bu şekilde olası veya olmasını adeta umdukları bir Alman saldırısı karşısında, köprüleri ve demiryollarını korumak için nöbetçi askerler dikilmişti.

Askere alma merkezlerine çığ gibi insan birikmişti. Kapılar derhal açıldı. Sydney'de bir haftadan biraz uzun sürede on bin kişi askere yazıldı. Avustralyalı tarihçi Bill Gammage, "Büyük savaşlar nadir olur ve kısa sürer ve çoğu insan hevesle bu fırsatı yakalamak istedi"diyor[2]. Kabul edilmiş olanlar, kendilerini şanslı sayıyorlardı. Savaş muhteşemdi, askerlik romantikti ve ölüm şerefli, fakat uzak bir ihtimaldi.

Çok geçmeden yerel gazetelerde, Almanların bilinen barbarlıklarını anlatan, İngiltere basınından aktarılan öyküler yayınlanmaya başlamıştı - süngülenen bebekler, ırza geçmeler ve kadınların öldürülmesi, esirlerin ellerinin kesilmesi ve bunlara benzer bir sürü kurmaca öykü. Her şeyden habersiz birçok Avustralyalı bu öykülere inanıyordu.

Genellikle bu öykülere bir tepki olarak, Avustralyalıların birçoğu, çevrelerinde Almanlarla ilişkili olan herkese ve Alman kökenli olan her şeye düşman kesilmişti. Alman ismi taşıyanlara saldırılıyor veya yakından izleniyor, Almanlarla ticaret boykot ediliyor, alay etmek için bazı şeylere örneğin 'Strazburg sosisi'ne Almanlarca ilk işgal edi-

len yer olan Belçika'yı onurlandırmak için, "Belçika sosisi" gibi isimler veriliyordu. Bir rastlantı olarak renkleri Alman bayrağı ile aynı olan St Kilda Futbol Kulübü o kadar utanç duyuyordu ki, oyuncular formalarına İngiliz bayrağı takarak maçlara çıkıyorlardı. Bir sonraki sezon başlamadan kulüp, kırmızı, siyah ve sarı olan renklerini kırmızı, siyah ve beyaz olarak değiştirmişti.

Başlangıçta nefret politikası Almanlara ve Alman kökenli olanlara yönelikti. Avustralya'da çok az Türk vardı ve Avustralyalıların Osmanlı İmparatorluğu hakkında bilgisi çok kısıtlıydı. Bildikleri de çok basite indirgenmiş şeylerdi. 1899 yılında yazılmış olan bir ders kitabında Türkler için, "Zalim ve cahil bir ırk... Müslümanlar içinde en fanatik ırklardan biri" "'adı batası Türkler' in Müslümanlığa döndürmek için insanlara yaptıkları zulüm ve günahla hiçbir ırkın boy ölçüşemeyeceği" şeklinde yazılar vardı[3]. Osmanlıların savaşa katılışı Britanya ve Avustralya'da, onların Almanların bir piyonu oluşunun kanıtı, ikinci (belki de üçüncü) sınıf, kendi başına hareket edecek kapasiteden yoksun bir ulusun, beklenen davranışı olarak görülüyordu. Avustralyalılar bu analizi yaparlarken, kendilerinin Britanya'ya göre ne durumda olduğunu görmezden geliyorlardı.

Avustralyalıların Osmanlı İmparatorluğu ile savaşması, önce 1915 yılbaşı günü, New South Wales eyaletindeki Broken Hill'de, çıkan birtakım garip olaylar sırasında gerçekleşmiştir denebilir. O sabah, yakındaki Silverton'dan yeni yılı kutlamak isteyen bin kişi, pikniğe gitmek için gezi trenine bindiler. O bayram havası birden, iki "Türk"ün kalabalığa ateş açarak piknikçilerden üçünü öldürmesi ve birçoğunu yaralamasıyla dağıldı.

Saldırganlar kaçmaya çalışırken, bir kişi daha vuruldu. Sonunda, köşeye sıkıştırılarak yerel polis tarafından vuruldular.

Aslında bu iki kişi Türk değil, Afganlıydı. Birisi yaşlı bir deve çobanı diğeri ise, Osmanlı ordusunda birkaç yıl askerlik yapmış bir madenciydi. Broken Hill tarihini yazmış olan Brian Kennedy olayı "Açıkça belli oluyor ki, bu kişiler intihar saldırısına dini etkilerle, geçmişlerindeki olaylar ve Padişaha olan bağlılıkları nedeniyle, büyük bir olasılıkla da kafaları 'dumanlı' olduğu için karar vermişlerdir" diye özetliyordu[4].

Buna gösterilen yerel tepki çok çabuk ve sert oldu. Genellikle gençlerden oluşan yaklaşık bin kişi, o gece ana caddede toplanarak, kentin Alman kulübüne "Rule Britannia" şarkısını söyleyerek yürüdü ve içeri zorla girerek, kulübü ateşe verdi. Bundan sonra grup, kentten millerce uzakta olan Afgan kampına yöneldi, fakat altmış polis ve asker, onların kampta bulunanlara bir zarar vermesine izin vermedi. Kızgın kalabalık yavaş yavaş dağıldı.

Olay tüm Avustralya'da manşetten duyuruldu. Hükümetin ve diğerlerinin daha önce uyarmış olduğu gibi, savaş hemen Avustralya'ya da sıçramıştı. Saldırı haberi, hâlâ Mısır'da bulunan Anzaklara da ulaşmıştı. Öyle görünüyordu ki, New South Wales'te, deniz aşırı bir ülkede bulunan Avustralya Kraliyet ordusundakinden daha fazla hareket vardı. Ancak askerlerin merak etmesine gerek yoktu, yakında sıra onlara da gelecekti.

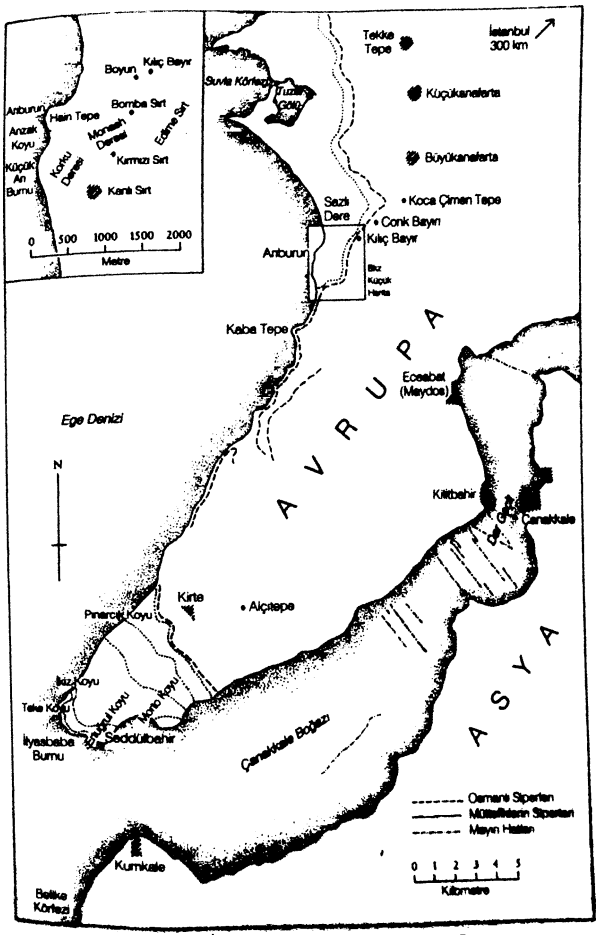
ÜÇ

ANAVATANI SAVUNMAK

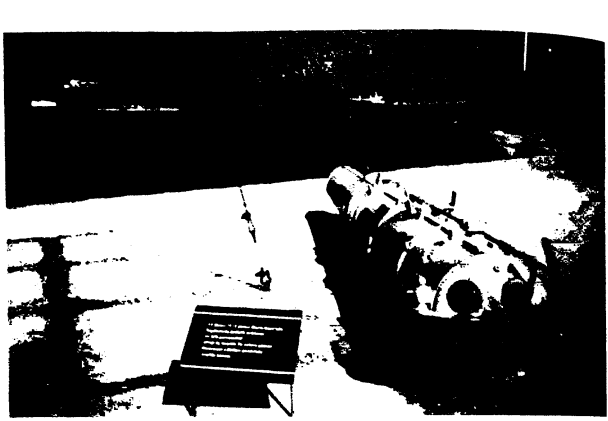
Çanakkale'de bir sahil lokantasında oturup çayınızı yudumlarken, tıpkı bir lunaparkın atış poligonundaki ördekler gibi, kocaman gemilerin önünüzden sıra sıra geçtiğini görürsünüz. Dürbünle bakarsanız güvertede dolaşan insanları kolayca seçersiniz. Çanakkale ile karşı sahilin arası sadece 1500 metre olduğu için, bu suyoluna çok uygun bir şekilde "The Narrows" (Dar Geçit) adı verilmiştir. Bu daracık deniz geçidi, Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran 66 kilometrelik mavi bir şeridin, Çanakkale Boğazının en dar yeridir. Sofranız Asya'dadır ancak siz, geçidin karşısındaki Avrupa'yı seyredersiniz. İzlediğiniz gemi sizden belki de sadece 800 metre ötededir. Eğer İstanbul'a doğru gidiyorsa, Marmara'dan Ege'ye akan güçlü bir akıntıya karşı yol alıyordur. Eğer gemiye Avrupa tarafından bakıyorsanız, denizden fırlıyormuşçasına

yükselen sert kayalardan oluşan yarlardan, boğazın alt ve üst tarafını gören daha iyi bir panorama yakalayabilirsiniz. Bu üç faktör nedeniyle - boğazın dar oluşu, denizdeki güneye doğru akıntı ve hırçın Avrupa sahili – Çanakkale Boğazı Türkiye'nin güney kapısını koruyan müthiş bir doğal engeldir.

Yüzyıllardan beri bu suyolu yabancılar tarafından, Anadolu'nun istila edilebilmesi ve fethedilebilmesi için aşılması gereken bir kapı olarak görülmüştür. Kuşaklar boyunca Türkler bu kapının kapalı kalması için, onu savunmak durumunda kalmışlardır. 1914 yılındaki savunma, eski ve yeninin garip bir karışımı idi. Boğazların girişi, her iki tarafta ikişer adet olmak üzere, istenmeyen gemilere geçit vermemek için, 250 yıl önce Osmanlı padişahları tarafından, çok büyük kayalarla yaptırılmış olan, dört tabyayla korunuyordu. Boğazın yukarısına doğru, on yedi kilometre boyunca, bir seri tabya ve karşıdan karşıya tek sıra bir mayın dizisi vardı. Sonra, savunmanın üçüncü ve en önemli parçası, İngilizce'de "The Narrows" (Dar Geçit) olarak anılan Çanakkale Boğazının en dar yeri Kilitbahir gelir. Bu suyolunu en az on bir tabya koruyordu. (Avrupa yakasında beş ve Asya yakasında altı). Sahil, Osmanlılar tarafından on beşinci yüzyılda yaptırılmış olan iki büyük taş kalenin kontrolü altındaydı. Toplam yüzden fazla ağır - ve orta - kalibre top yerleştirilmişse de, bunlardan sadece on dört tanesi uzun menzilli, modern toplardı. Ayrıca, Çanakkale Savaşları konusunda Türk tarafının daha sonra kabul ettiği gibi: "Topların çoğunun eski olması yanında, atış aralığı çok fazlaydı ve kısa menzilliydiler ve ayrıca, cephane stoku da çok kısıtlıydı."[1] Kısacası savunma sistemi, dışarıdan göründüğünden çok daha zayıftı.

GELİBOLU YARIMADASI 1915

Çanakkale askeri müzesinin önünde 1914 yılından kalma bir torpido topu hâlâ Boğazları korumaktadır. Karşı sahildeki tepelerin yamacına yerleştirilmiş olan büyük bir anıt, Gelibolu'da ölen birçok insanı, Çanakkale ile Eceabat arasında geçiş yapan feribot yolcularına anımsatır. *H.H.Başarın.*

1914 yılı Ağustosunda savaş patlak verince, Osmanlılar hemen Çanakkale savunmasını güçlendirmeye başladılar. Kale Komutanına tavsiyelerde bulunmak ve yardım etmek amacıyla, bir Alman generali tayin edilmiş ve yeni mayınlar döşenmişti. Boğazlarm dışına bir Müttefik filosunun gelişi, göreve yeni bir boyut ve ivedilik kazandırmıştı. Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etmesinden üç gün sonra Müttefik gemileri, Çanakkale tabyalarına kısa süreli bir atış yaptı. Yirmi dakika süren bombardıman sırasında şans eseri iki atış, kıyıdaki topları etkisiz hale getirmişti. Bu, Britanyalı ve Fransız topçularının, tabyaları kolayca darmadağın edebileceklerini sanmalarına yol açtı. Savunmacılar için bu, zamanında alın-

mış bir dersti. Tabya komutanı daha sonra, "3 Kasım bombardımanı beni uyardı. Kalan tüm zamanımı savunmamızı her bakımdan geliştirmek için harcamam gerektiğini anlamıştım" diye yazacaktı[2].

Hasar gören tabyalar hemen onarılmıştı. Ayrıca, yeni ağır toplar, projektörler temin edilmiş, daha fazla mayın döşenmiş ve seyyar obüs topları ile üç adet torpido atan top, boğazlara yerleştirilmişti. Kuşkusuz, kilit savunma elemanı geçidin girişine yerleştirilen mayınlardı (sf. 65'deki harita). 1915 yılı Mart ayı başlarında, gemilerin vurulmadan geçişine sadece yüzde bir şans tanıyan, 350'nin üzerinde mayın, geometrik bir şekilde döşenmişti. Müttefiklerin mayın tarama gemileri vardı, fakat çok yavaşlardı. Ayrıca hızları akıntı nedeniyle daha da azalıyor ve Osmanlı topçuları, çıkarma yapan denizcilere çok zor anlar yaşatıyorlardı.

Kasım ayındaki bombardımanın rehavetine düşen ve Batı Cephesindeki siperlerdeki duraklamaya kızan Britanya savaş yetkilileri, 1915 yılı Ocak ayı sonlarında, Çanakkale Boğazında büyük bir saldırıya geçmeye karar verdiler. Boğazlar ele geçirilecek olursa, Osmanlı yöneticilerinin, İstanbul'un bombardıman edilmesini görmektense, hemen teslim olmayı kabul edeceklerini düşünüyorlardı. Britanya, saldırıyı yönlendirmek için dünyanın en büyük savaş gemisi olan *Queen Elizabeth*'i göndermişti.

19 Şubat günü saldırı, dış tabyaların uzun menzilli toplarla bombardıman edilmesiyle başladı. Dokuz geminin yaklaşık sekiz saatlik bombardımanı tabyalara çok az gerçek zarar verebildi. Kötü hava koşulları nedeniyle, 25 Şubat tarihine kadar saldırı durduruldu. Bu kez savaş

gemileri birçok büyük isabetler kaydetti. Tabyaların hemen hemen tamamı yok edilmiş ve askerler geri çekilmek zorunda kalmıştı. Artık Müttefik filosunun boğaza girmesi ve daha sonraki tabyaları hedef alması için yolu açılmıştı. İstanbul'da Padişah ve çevresiyle birlikte, hazineyi ve önde gelen askeri ve sivil kişileri kaçırmak için hazırlıklar yapılmaya başlamıştı. Britanya'da özgüven o kadar yüksekti ki, barış için Osmanlılara ne gibi koşullar önerilmesi gerektiğini tartışan yazılar yazılıp çiziliyordu. 26 Şubat günü, topların geri kalanını imha etmek için küçük bir Britanya denizci birliği sahile çıkarıldı. Ancak, Osmanlı birliklerinin inatçı savunması karşısında, bu amaçlarını gerçekleştiremediler ve saldırganlar, büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar.

5 Mart günü Britanyalılar yeni bir yaklaşım getirdiler. *Queen Elizabeth*'i Kaba Tepe'ye demir atmak için yarımadanın yukarısına gönderdiler. Büyük topları yarımadanın tepelerini aşarak Boğaz boyunca tabyaları bombardımana tuttu. Osmanlıların buna yanıt verecek gücü yoktu. Çanakkale'deki tabya duvarları, bugün hâlâ o bombardımanın izlerini taşımaktadır. O gece acilen, Kaba Tepe'ye bir top getirildi ve Britanya gemisini sahilden uzak tutarak atışlarındaki isabet oranını düşürdü. Bu arada İngilizlerin boğazda mayın tarama işlemi sürüyor, fakat çok az başarı sağlanabiliyordu; mayın tarama gemileri akıntıya karşı çok yavaş kalıyor ve sahilden atılan top mermilerine neredeyse sabit bir hedef durumunda kalıyordu.

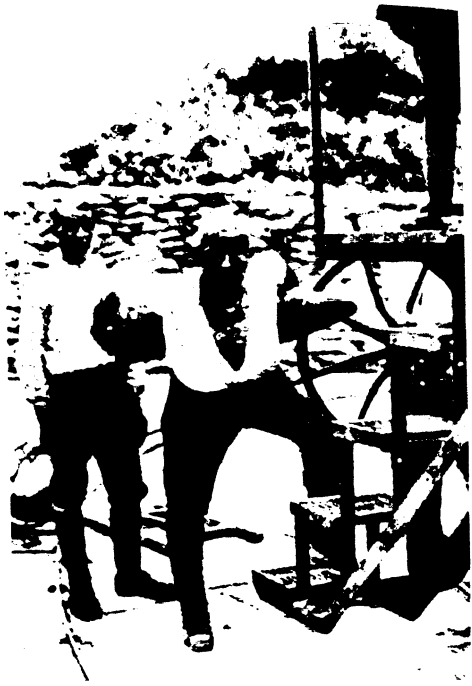
Fransız ve Britanya gemilerinin savunmacıları bastırmak için çabalamaları, Osmanlılarm moralini yükseltmişti. Gün geçtikçe direniş düzeyi yükseliyordu. Amerikalı

bir deniz tarihçisi, harekâtın bu evresi için şunları yazıyordu:

"Türkler [şimdi] daha dikkatliydiler ve sürekli olarak bataryaların [top atışlarının] etkisini arttırıyorlar, topların geçeceği patika ve yolları çoğaltıyorlar ve bataryaların yerlerini sürekli değiştiriyorlardı. Türklerin cephaneleri azdı ve bir hedefe, kendilerine yönelmediği sürece ateş etmiyor; genellikle bir top veya batarya, saldıran tekneye ateş etmeyi yanındaki bataryadan bekliyordu... Gemilere verilen gerçek zarar... çok azdı, ancak savunma etkisini gittikçe yükseltiyordu ve obüsler [Osmanlıların] kavisli atışları nedeniyle, bir kabus gibiydi."[3]

Filoya komuta eden Britanya generali, artık büyük saldırı için zamanın gelmiş olduğuna karar verdi. Savaş 18 Mart günü sabah 10.45'te başladı. On sekiz savaş gemisi ve bir grup kruvazör ile destroyer, sahildeki topların menziline girecek kadar yanaştı. Aynı zamanda, mayın tarama gemileri mayın tarlalarını temizlemeye başlamıştı. Bir rastlantı olarak, Osmanlı mayın gemisi *Nusret* bir gece önce yirmi altı yeni mayın döşemişti. Önceleri saldırı Müttefikler için iyi gidiyordu. Alman *Resmi Tarih*'i şöyle yazıyor:

"Şaşırtıcı bir topçu savaşı başladı...bu cehenneme dayanabilmek insan yetisini aşıyordu; ancak şu veya bu şekilde Türkler ve Almanlar, yerlerini korudular ve görevlerini yaptılar. Tepelerin ardında, parlamalar ve alevler dehşet saçıyordu ve her taraf patlama sesleriyle çınlıyordu. Kızıl parıltılar duman bulutlarında yansıyor ve büyük topların bombardımanının neden olduğu toprak sütunlar göğe doğru fışkırıyordu."[4]

18 Mart muharebesi sırasında,
Onbaşı Seyyit inanılmaz bir performansla bu 258 kiloluk mermiyi
iki eliyle kaldırıp topun mekanizmasına yerleştirmişti.
Daha sonra, bunu nasıl yaptığını göstermesi istendiğinde,
savaşın olağanüstü şartlarının verdiği adrenalin olmaksızın,
yaptığı işi tekrarlayamamış ve fotoğraf için
sahte bir mermiyle poz vermişti. *AWM A05301*

Öğleye kadar bataryalar susturulmuştu, fakat o sırada bir Fransız gemisi mayına çarparak battı. Bundan sonra

iki gemi daha mayınlara çarpıp battı ve üçü de yara aldı. Mayın tarayıcıların payına daha da kötüsü düşmüştü ve başıbozuk, kaçıştılar. Öğleden sonra geç saatlerde, filonun üçte biri batırılmış, fakat bir tek gemi bile Kilitbahir'e ulaşamamıştı. Gemiler geri dönerek çekildiler.

Doğal olarak, Osmanlılar sevinç içindeydiler. Dünyanın en büyük deniz gücünü yenmişler ve sadece kırk dört kişi (on sekiz Alman dahil) ölmüş ve yetmiş dört kişi yaralanmıştı. Yedi yüz Müttefik denizcisi yitirilmişti. Sahildeki toplar o gün çok fazla cephane harcamıştı. Britanya'da çıkan savaş sonrası rivayete göre, bazılarınca filonun tam Osmanlıların cephanesi bitmek üzereyken geri çekildiği iddia edilir fakat yapılan son araştırmalar, Osmanlıların elinde bunun gibi iki saldırıyı daha karşılayacak kadar cephane bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca esas büyük zararı veren toplar değil, mayınlar olmuştu.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşlarında silah arkadaşlarıyla
Hanri Benazus Koleksiyonundan, 057

Bu, yıllardan beri Osmanlı İmparatorluğunun kazandığı ilk zaferdi. Bu nedenle kazanılan başarı, askeri bakımdan olduğu kadar, psikolojik bakımdan da büyük bir önem taşıyordu. Birinci bölümde de söz edildiği gibi Türkler her yıldönümünde, bu olayı kutlarlar. Boğazın her iki tarafındaki büyük anıtlar, o günü ziyaretçilere anımsatmakta. Çanakkale'deki eski kale, bir müze haline dönüştürülmüş ve 1913 yılında Almanya'da inşa edilmiş olan *Nusret* karaya çekilerek herkesin ziyaretine açılmış. Yerel turist dükkanlarında, infilak eden Müttefik gemilerinin posterleri satılıyor. Birçok bakımdan 25 Nisan Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar için ne ise, 18 Mart da Türkler için odur: O gün, küçük bir kuvvet, bütün olumsuz ihtimalleri yıkarak cesaretle, kahramanca geçici de olsa, bir zafer kazanmıştı.

18 Mart bozgununu izleyenlerden birisi de, Bir İngiliz generali olan, Sir Ian Hamilton'du. Olaydan yirmi dört saat önce, istendiği takdirde, kumandayı ele almak için gelmişti. Ona göre, Osmanlıların 18 Mart günü ortaya koyduğu inatçı savunma, Britanyalıları stratejilerini yeniden gözden geçirmeye zorladı. Londra'daki Lord Kitchener'e şöyle bir telgraf yolladı:

> "İstemeyerek de olsa, Çanakkale Boğazının savaş gemileriyle zorlanamayacağı sonucuna varıyorum. Bir zamanlar bu mümkün olabilirdi. Eğer benim birliklerim buna katılacaksa, bu beklendiği gibi destek verme şeklinde olmamalıdır. Ordunun rolü, yalnızca tabyaları yıkacak bir çıkartma birliğinden fazla olmalı; kararlı ve hazırlıklı, donanmaya yolu açacak ve tüm gücüyle savaşacak bir operasyon olmalı."[5]

Özünde, Hamilton, şimdi artık Kara Kuvvetlerine saldırı için bir şans verilmesini öneriyor, Britanya'nın liderleri de buna katılıyordu. Mart ayı dolmadan Hamilton İskenderiye'ye gitti ve saldırı planlarını yapmaya başladı.

Benzeri bir stratejik değerlendirme, Osmanlılarca da yapılmaktaydı. 18 Mart zaferinden sonra, Enver Paşa, Alman başdanışmanı General Liman von Sanders'e, Çanakkale Boğazındaki kuvvetlerin başına geçmesi emrini veriyordu. Von Sanders Almanya'dan Osmanlı Ordusunun yeniden yapılandırılması için gönderilmişti, fakat şimdi Çanakkale Boğazındaki acil durum, çok daha büyük bir önem taşımaktaydı. Almış olduğu görev, Osmanlı askeri planlarının tümünü kapsamaktaydı. Savaş başladığı zaman Enver Paşa, ulusal savunmanın ikiye ayrılmasında, bunlardan birisinin Asya, diğerinin Avrupa'ya yönelik olmasında ısrar ediyordu. Von Sanders'in yeni görevi, savunmanın doğu ve batı yerine, güney ve kuzey olarak bölünmesinin daha akıllıca olacağını gösteriyordu. Von Sanders ve Beşinci Ordusu boğazları, hem Asya'dan hem de Avrupa'dan yaklaşacaklara karşı savunmadan sorumlu olacaktı.

Alman general 26 Mart tarihinde, Hamilton'un kuvvetlerini toplamak için Mısır'a hareket ettiği gün, İstanbul'u terk etmişti. Von Sanders karargahını, bir zamanlar Fransız konsolosunun Gelibolu isimli küçük kasabadaki evi olan binada kurmuştu. Marmara Denizinin kıyısındaki bu küçük kasaba adını, "güzel kasaba" anlamına gelen Yunanca bir sözcükten alır. Kurmaylarının büyük bir bölümü Osmanlı olmasına karşın, kilit noktalarını ve teknik görevleri Almanlar doldurmuştu. Çok az sayıda Osmanlı Almanca bildiği ve bundan da az sayıda Alman Türkçe bildiği için, aralarında bir çok sorun çıkmaktaydı. Bu ne-

denle Von Sanders'in Anafartalar bölgesini gösteren haritasında yer isimleri, eski Türkçe yazılmıştı. Hepsinin altında da, Latin harfleriyle ve el yazısıyla, bunların fonetik olarak okunuşu yazılıydı. Britanyalılar ve Fransızlar arasında da aynı sorunlar yaşanmaktaydı, halbuki iyi eğitim görmüş İngilizlerin bir çoğu okulda Fransızca dersleri almış, Fransızlar da İngilizce dersleri almıştı.

Dilin böyle bir engel oluşturması, komuta kademesinde çevirmenleri kilit adam durumuna getirmişti. Gelibolu'da savaşmış olan bir Alman subayı, kendisini sağır ve dilsiz gibi hissettiğini ve bir aracı olarak, tamamen çevirmene bağımlı olduğunu söylüyordu. Almanca'ya tam hakimiyeti olmayan bir çevirmen olduğunda, durum gerçekten bezdirici oluyor ve subayların vermiş olduğu emirler anlaşılamıyordu. Diğer kültürel farklılıklar, bir Alman subayının aktardığı gibi, karışıklığı daha da artırıyordu:

> "Yanlış anlamalara neden olan birçok durum ortaya çıkıyordu, çevirmenlerin yaptığı birçok çeviri hatası yanında, örneğin Almanlara göre saat 6.00, sabahın 6.00 sı yani, karanlık olsun aydınlık olsun, gece yarısından altı saat sonrası demektir. Fakat Türklere göre bu, güneş doğduktan altı saat sonrasıdır ve herkesçe bilindiği gibi, bu sürekli değişir.
>
> Günlerin tanımı da değişiktir, Müslümanların takvimi, Muhammet'in Mekke'den Medine'ye göç etmesiyle başlar... (Örneğin, 19 Mayıs 1915, Müslümanlar için 6 Mayıs 1331'dir."[6]

Bu tür zorlukları da düşününce, bırakın elde edilen böylesine etkili bir başarıyı, böyle bir savunmanın koordine edilebilmesi bile küçük bir mucizeydi.

Elbette ortaklığın bazı sorunları vardı, fakat her iki tarafın subayları yine de, birbirleri hakkında övgüyle söz eder. Örneğin, savaştan sonra bir Alman Albay şöyle yazıyordu:

> "Gelibolu'da ordudaki Alman - Türk kardeşliği son derecede başarılıydı ve meyvelerini de verdi. Elbette anlaşmazlıklar oldu. Ancak savaş boyunca, fikirler çarpışırken ve zaman sizi zorlarken, nerede olmamıştır ki? İnanıyorum ki, Gelibolu'da olan bu tür çatışmalar, aynı ulustan olan orduların subayları arasındakinden daha azdı."[7]

İttifaka olan bu güven, Osmanlılarca da paylaşılıyordu. Savaştan hemen sonra, Gelibolu'yu ziyaret eden Avustralya'dan bir tarihçi grubunu, bir Osmanlı albayı savaş alanında gezdirmişti. Bir gün topluca yemek yerlerken, bir Avustralyalı, Almanların savaş çabaları aleyhinde düşüncesizce bir söz söylemişti. Osmanlı Albayı bunu hemen şöyle yanıtladı: "Bence bu insanlar kalabalık düşmanları karşısında, müthiş bir gayret göstermişlerdir."[8]

Sahilleri nasıl savunacağını saptamaya uğraşırken von Sanders, Hamilton'un ne yapacağını tahmin etmeye çalışıyordu. Elindeki mevcut kuvvetler ve gemilerle, nereye çıkartma yapabilirdi? Birlikleri sahile çıkarmak için en uygun yer neresiydi? Osmanlılar için savunmanın en zor olacağı noktalar nerelerdi? Hamilton bütün gücüyle bir tek noktadan mı saldıracak, yoksa sahil boyunca bir dizi çıkartma yapmayı mı deneyecekti? Rusya cephesinde hâlâ yeni birliklere ihtiyaç olduğundan, Von Sanders'in elindeki birlikler son derece kısıtlıydı. Bu nedenle de doğru tahmin yapılması bir ölüm-kalım meselesiydi.

Von Sanders Gelibolu'ya geldiğinde ona, Osmanlı birliklerinin sahil boyunca yayıldığı bildirilmişti. O buna, büyük bir israf ve son derece tehlikeli olduğu görüşleriyle karşı çıktı. Asya yakasının çok daha savunmasız bir yer olduğuna karar vererek, iki tümeni (22.000 kişi), Truva yakınlarına yerleştirdi. Ayrıca, iki tümen de Bolayır'ın kuzeyine gönderildi. Beşinci bir tümen İlyasbaba Burnuna konuşlandırılırken, altıncı ve son tümenin de, Çanakkale Boğazı kıyısında küçük bir kasaba olan Maydos'a (Eceabat) yerleşmesi emrini verdi. Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki bu tümenin, gezici bir görevi vardı. Maydos merkezi bir konumdaydı ve bu nedenle birlikler, hangi cephede bir gereksinim varsa oraya, kolayca kaydırılabilirdi.

Von Sanders komutayı ele almadan çok önce, yarımadadaki Osmanlı birlikleri, sistematik bir şekilde savunmayı geliştirmeye başlamışlardı. Çıkartma yapılması olası noktalara bakan yerlerde siperler kazılmış, sahile yakın araziye dikenli teller çekilmiş veya başka türlü barikatlar kurulmuştu. Birçok durumda eldeki alet ve ekipman yetersiz olduğundan, bağ ve bahçelerdeki tel veya ahşap çitler sökülerek kullanılmıştı. Düşmanı uyandırmamak için bütün bu çalışmalar gece yapılıyordu. Bu Britanyalıları kandıramadı ama, onları bir hayli endişelendirdi. Yüksek rütbeli bir Britanya subayı Amiral Robeck, Hamilton'a şöyle diyordu: "Şubat ayı sonundaki dört denizciyle olan çatışmadan bu yana, etrafta bir tek canlı görünmedi, ancak her sabah, gece yürütülen faaliyetin taze izlerini buluyoruz."[9]

Von Sanders'in konuşlanma noktalarını saptamasından sonra, savunma programı önemli ölçüde hızlandı-

rıldı. Yerel ulaşım çok ilkeldi ve çok az yol, motorlu araçların geçebilmesine uygundu. Hız ve esneklik hayati önem taşıdığından von Sanders, hemen yeni yollar açılması ve köprüler yapılması emrini verdi. Ayrıca, boğazın karşı tarafına ulaşımı kolaylaştırmak için bazı yeni iskeleler yaptırdı. Yiyecek stokları toplanmış, sahra fırınları yaptırılmıştı. Birliklere de el bombası fırlatma ve atış eğitimi yaptırılıyordu. Program tümüyle Osmanlı kuvvetlerine hareketlilik ve adaptasyon özellikleri kazandırmak üzerine yoğunlaştırılmıştı. Ancak yine de hazırlıklar, mükemmel olmaktan çok uzaktı. Yolların çoğu sadece bir patika gibiydi, demiryolu yoktu, yerel telgraf ve telefon sistemleri çok ilkeldi. Alman *Resmi Tarihi* harekât konusunda "Her şey, yeterli bir eğitimi olmayan birkaç işçi tarafından, yetersiz aletlerle yapılmak zorundaydı. Bu nedenle yapılmış olanlar, yapılabilecek olanlara oranla hiçbir şey değildi."[10] diye yazıyordu. Osmanlı savunmasındaki aksaklıklar, iyi organize edilmiş bir saldırı karşısında savunucuların, bir sürprizle karşı karşıya kalabilmesi anlamına geliyordu.

Müttefikler beklenmedik bir çıkartma yapmanın etkisi konusunda, kendi kapasitelerini, gereğinden fazla abartıyorlardı. Hamilton'un Gelibolu yarımadasına büyük bir çıkartma yapma girişiminde bulunacağı, herkes tarafından biliniyordu. Nisan başından beri Britanya ve Fransız gemileri, asker ve teçhizat yüklü olarak, boğazlardan sadece seksen kilometre uzaklıktaki bir Yunan adası olan, Lemnos Adası (Limni Adası) civarında toplanmıştı. İstila planı belki de tüm savaşın en kötü gizlenmiş sırrı olmakla birlikte, "savaşın en büyük donanma operasyonu"nu gözlerden saklamasını istemek bir amiralden çok fazla şey

beklemek olurdu. Mısır'daki Osmanlı ajanları çok geçmeden, Limni'deki Müttefik güçlerinin, General Hamilton komutasında Britanyalı, Hintli, Avustralyalı ve Yeni Zelandalılardan oluşan 50.000 kişilik ve General d'Amade komutasında 30.000 kişilik bir Fransız birliğinden oluştuğu raporunu verdiler. 20 Nisan günü, birlikleri Gelibolu sahillerine götürecek olan 200'den fazla gemi, adanın limanında toplanmış, hazırdı. Sansür o kadar gevşekti ki, beklenen saldırı haberinin raporları Avustralya'ya kadar sızmıştı.

Savunmadakilerin bilmediği tek şey, çıkartmanın nereye ve ne zaman yapılacağı idi. Hamilton birçok noktadan çıkartma yapmayı planlamıştı. Önce Avustralya birlikleri, sabahın erken saatlerinde Kaba Tepe sahillerine ulaşacaktı. Bir sürpriz şansını artırmak için birlikler, bir deniz ateşi desteği olmadan çıkartma yapacaktı. Bu askerler sahile ulaşır ulaşmaz, savaş gemileri, İlyasbaba Burnu'nu vuracak ve Britanya birlikleri, yarımadanın uç tarafında beş ayrı noktadan çıkartmaya başlayacaktı. Her şey planlandığı gibi gidecek olursa, Britanya birlikleri güneyden ilerlerken, Anzaklar Eceabat ve boğazlara doğru yürüyecekti. Savunucuları daha da şaşırtmak için, Bolayır'a (kuzeyde), Belike Koyu ve Anadolu yakasındaki Kum Kale'den boğazlara, küçük şaşırtma saldırıları yapılacaktı. Toplam 75.000 kişilik Müttefik birliklerine karşı, 84.000 Osmanlı askeri siperlerdeydi. Saldırı günü olarak 23 Nisan saptanmıştı, fakat kötü hava koşulları, harekâtın 25 Nisan gününe ertelenmesine neden oldu.

Günler boyunca Müttefik birlikleri, gerçek çıkartmada yapacakları gibi, tekrar tekrar gemilerden denize atlama eğitimi yaptılar. Bir çoğunun kendilerini nelerin bekledi-

ğinden hiç haberi yoktu. Hatta birçoğu o güne kadar Gelibolu adını bile hiç duymamıştı. Osmanlılar ve Türkler konusundaki bilgileri de bundan fazla değildi. Bir Britanyalı binbaşı, şöyle diyordu:

"...hayalimde, Deniz Kuvvetlerinin bize Çanakkale Boğazının yolunu açacak bombardımanı eşliğinde, Gelibolu Yarımadasından yukarı, Marmosa [Marmara] sahillerine geçeceğimizi ve küçük bir çatışmayı takiben Konstantinopolis'e ulaşacağımızı, orada Rus Ordularıyla buluşarak birlikte büyük bir zincirin parçaları halinde İmparatorluğun iç taraflarına nüfuz edeceğimizi canlandırıyordum. 1915'in 20 Mart günü İngiltere'den denize açıldığımda, 1915 yılında bir gün, hayallerimin gerçekleşeceğinden ve Londra sokaklarında gazeteci çocukların o gün: 'Konstantinopolis düştü - Britanyalılar ile Ruslar el sıkıştı', diye bağıracaklarından son derece emindim."[11]

Sadece araziye şöyle bir bakmak bile, böyle bir zaferin kolay olmayacağı konusunda askerleri uyarmaya yeterdi. Britanyalı bir er olan Joseph Murray, 18 Marttaki büyük muharebenin ertesi günü, gemilerden birisindeydi. Günlüğüne şöyle yazmıştı:

"Gelibolu Yarımadası'nın sahillerine iyice sokulduğumuzda, bize küpeştelerde savaş düzeninde toplanmamız emri verildi. Biz de öyle yaptık. Süngülerimiz güneşte parıldıyordu... Türkleri görür görmez, her an gemiden çıkmamız emrinin verileceğini bekliyorduk, ancak o gün böyle bir emir verilmedi. İki saat boyunca, gözlemleyerek, merak içinde, öyle durduk. Kuşkusuz Türkler de bizim tam olarak ne zaman nereden vuracağımızı merak ediyordu; istilacı olarak zamanı ve yeri

seçmek bize kalmıştı... Türkler oldukları yerde kalıp vatanlarını savunmaya hazır, beklemek zorundaydılar."[12]

Er Murray, istilacı olduklarını kabul etmekle, belki de alışılmışın dışında bir insandı. Müttefik birliklerinin büyük bir çoğunluğu, hatta bazı tarih kitapları, saldırganların onları Alman efendilerinin elinden kurtarmak için, Osmanlılara bir ders vermeye gelen birer kurtarıcı güç olduklarını ileri sürüyorlardı. Bu görüş oldukça hatalıdır. Murray'ın söylediği gibi, Osmanlı İmparatorluğunu istila etmek üzereydiler ve silah gücüyle hükümeti değiştirmeyi umuyorlardı. Çıkartmaya doğru gidildiği günlerde Murray sık sık, savaşın anlamsızlığını vurguluyordu. Örneğin o, bir yaralıyı öldürmek mi yoksa geride bırakmak mı doğru olur diye merak ediyordu:

"Belki de benim biliyormuş gibi bile yapmadığım savaş kuralları, düşmanın acı çekmesini istiyordur. İnsanlar çekilen bireysel acılara göz yumuyor, özellikle de çekilen acıya tanık değillerse. Belki bir gün savaş herkesin kapısını çaldığında, belki de ancak o zaman, tüm dünya halkları uyanıp toplu katliamların uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için ne kadar boş bir şey olduğunu anlayacaklar."[13]

Londra'da, Paris'te, Melbourne'da veya İstanbul'daki politikacılar ve generaller için, birlikleri savaşa göndermek, nispeten kolay ve acısız bir şey olabilir. Ama sıradan bir asker için durum bu kadar basit değildir. Daha savaşa girmeden önce bile, Murray, savaşların nadiren büyüleyici olduğunun ve asla kansız olamayacağının farkındaydı. Hatta belki de o büyük bir olasılıkla, Osmanlıların

vatanlarını savunmak için, istilacı 'kâfir'lere karşı, bu kadar büyük bir gayretle savaşacaklarını biliyordu.

Olaylar hızla doruğa tırmanıyordu. Aslında Liman von Sanders, sahili korumak için bu kadar çok insanı göndermekle, birliklerine gereğinden fazla yüklendiğinin bilincindeydi. Eğer bütün birliklerini gönderecek olursa, düşmanın şu veya bu şekilde yarıp geçmesi durumunda, her şey yitirilmiş olacaktı. Bu nedenle, olası çıkartma noktalarına, genellikle 200 kişiden oluşan, küçük birlikler yerleştirmişti. Birlikler sahilden biraz içeride konuşlandırılacak, nerede tehlikeli bir durum varsa oraya koşacak şekilde hazır bulundurulacaktı. Bahar gelmişti. *Resmi Alman Tarihi* şöyle diyor;

> "Geçen yazın güneşiyle yanmış olan gri tepeler, şimdi en güzel yeşillerle donanmıştı; sayısız çiçekler göze çok hoş görünüyordu. Hava müthiş berraktı, her şey çok yakındaymış gibi görünüyordu. Tepelere, Bozcaada, Gökçeada ve Semendirek adalarına neredeyse ellerinizle dokunabilirdiniz. Parlak, mavi deniz sakindi..."[14]

24 Nisan gecesi sahili koruyan askerlere diğer gecelerden farklı görünmemiş olsa gerek. Hava gittikçe güzelleşiyor ve deniz 'atlas gibi dümdüz' görünüyordu. 'Müthiş serin, huzur dolu bir geceydi.'[15] Saat sabah 3.00'te ay battığı zaman, her şey karanlığa gömülmüştü, ta ki bir saat sonra tepelerin ardından şafağın ilk gri ışıkları görününceye kadar. Arada bir, bir projektörün boğazı tarayışı görülüyordu. Sahil boyunca bekleyen Osmanlı nöbetçileri, olağan dışı bir şey olup olmadığını anlamak için denizi süzüyorlardı. Sabahın soğuk havasına karşın, belki de birçoğu yarı uykuluydu. Sonra, saat tam 4.29'da,

Arıburnu'nun güneyinde bir noktadaki nöbetçi, bir alev ışığı ve yaklaşık otuz saniye kadar süren bir parıltı gördü. Bu, Avustralya birlikleriyle dolu üç mavnayı sahile doğru çeken, küçük bir teknenin bacasıydı. Nöbetçi hemen, bulunduğu noktayı gören sipere, ışıkla bir sinyal gönderdi. Orada bir asker, havaya sıçrayarak, sahile çok yakın bir yerlerde otuz altı tekneyi gördü. Silkinerek hareketlenen arkadaşlarına dönerek bağırdı. İnanmak istemedikleri bir iki saniye geçtikten sonra, birkaç el ateş ettiler. Bu, birden bir mermi yağmuruna dönüştü. İlk bot koyda karaya çıkarken, kurşunlar sahilin çakıllarında kıvılcımlar oluşturuyordu.

Anzak kolordusu Kaba Tepe-Arıburnu arasında -1915
Hanri Benazus koleksiyonundan, 951

Avustralyalılar botlarından suya atladılar. Bazıları için su sandıklarından daha derindi ve yüklerinin ağırlığıyla

sürüklenerek boğuldular. Bir kısmı vuruldu, ancak çoğu sahile ulaştı ve dar sahil şeridini koşarak geçti ve denize doğru uzanmış yüksek bir yalıyarın kumlarında siper aldı. Avustralyalılar taşlı, dik tepelerden yukarı doğru saldırırken, savunuculardan bazılarının içerilere doğru koştuğu görüldü. Anzaklara gün iyice ışıyana kadar ateş etmemeleri söylenmişti fakat, birçoğu düşman ateşine karşılık veriyordu. Süngü ve mermiler, Osmanlı ve Avustralyalı canları almaya başlamıştı bile. Saat 4.40'ta, Kaba Tepe'de (Arıburnu'nun üç kilometre güneyinde) bulunan bir top, sahildeki birliklerin gemilerini bombalamaya başlamıştı. Böylece askeri tarihin en büyük amfibik çıkartma saldırısı başlamıştı.

Aradan yetmiş yıl geçtikten sonra, bir Avustralya televizyon ekibi, o günlerdeki ilk Avustralya çıkartmasına tanıklık etmiş ve hâlâ sağ olan bir Osmanlı gazisiyle röportaj yapmıştı. Gelibolu yarımadasındaki Küçük Anafartalar Köyünden olan Adil Şahin, yine aynı köyden otuz iki kişiyle birlikte, henüz 16 yaşındayken, Beşinci Osmanlı Ordusunun 27. Taburunda askere alınmıştı. Adil, Avustralya televizyon kameralarına 25 Nisan günü, henüz şafak sökmeden, silah arkadaşlarıyla birlikte, Anzak Koyu'nun güney ucundaki bir siper kovuğunda uyurken, nöbetçi arkadaşları tarafından aceleyle uyandırıldıklarını anlatmıştı.

"Bizi sarsarak uyandırdılar" diyordu Adil. "Bize orada, suyun içinde bazı şeyler gördüğünü söylüyordu birisi. Yarı karanlıkta zorlanarak baktık ve sesler duyduk. Daha sonra da tekneleri ve sahile çıkan askerleri gördük. Bize hemen ateş etmemiz emri verilmişti. Yere düşenler vardı. Ancak onları bizim vurduğumuzu mu, yoksa siper almak

için yere mi yattıklarını fark edemiyordum. Tepenin altında toplandılar ve sonra tırmanmaya başladılar. Sayıca bizden çoktular, bu nedenle geri çekildik."[16] Adil bunların Avustralyalı olduklarını çok sonra öğrenmişti.

Daha sonra Adil, başka bir gazeteciye, "Her şey çok şaşırtıcıydı" diyordu. "Bizim çıkartmadan hiç haberimiz yoktu. Çok korkmuştuk, ateş ederek ikinci siperlere çekildik. Ben çok korkmuştum."[17] 1914 yılında köyünden askere alınan otuz üç genç insandan sadece Adil ve iki kişi daha savaştan sağ olarak dönebilmişti.

Saat 8.00'e kadar Arıburun civarındaki sahile 8.000 Avustralya ve Yeni Zelanda askeri çıkmıştı. Onlara karşı koymak için sadece 500 Osmanlı askeri vardı. Bir bakıma, oldukça hafif Osmanlı direnişi Anzaklar için bir şanstı. Bu ilk başarılarıyla cesaretlenen istilacılar, daha fazla insan öldürmek için, içerilere doğru koştular. Ancak Müttefiklerin büyük stratejisi planlandığı gibi gelişmiyordu ve Anzaklar içerilere doğru gittikçe işler karışmaya başlamıştı. Onlara, karaya çıktıkları zaman önlerinde bulunan 200 metrelik açık alanı koşarak geçip, tepeye saldırmaları söylenmişti. Bir yanlışlık vardı – ya donanmanın rota bilgisi kötüydü, ya da akıntı, küçük botları rotasından saptırmıştı. Hangi nedenle olursa olsun tekneler, belirlenen çıkartma noktasının bir buçuk kilometre kuzeyine ulaşmıştı. Birlikler, açık bir alan yerine, önlerinde dimdik yarlar ve neredeyse denizin kenarına dizilmiş yalçın kayalar bulmuşlardı. "Von Sanders, çok dik kayalar bulunduğu için, Arıburnu'nun savunmasına fazla önem vermemişti. Eğer adamlar planlandığı gibi Kaba Tepe'nin kuzeyine çıkmış olsa orada, denizin içindeki dikenli teller ve çok daha fazla sayıda makineli tüfekle karşılaşacak ve

böylece, Anzakların ilk kayıpları çok daha fazla olacaktı. Bu kayıplar sadece bir anlaşmazlık sonucuydu. Küçük bir grup Avustralyalı ta içerilere kadar girmiş ve sabah 7.00'de bir subay ve iki keşif askeri gerçekten boğazları görmüştü, ancak onlar da diğerleri gibi, önceden planlanmış olan stratejiden uzaklaşmışlardı.

25 Nisan 1915 günü saat 10.30 civarında, ANZAK birlikleri Anzak Koyunda kıyıya çıkıyor. AWM A00834

Çıkartma konusunda ilk rapor Osmanlı karargâhına sabah 5.00 civarında ulaşmış ve von Sanders'e haber verilmişti. Kısa sürede sahilin alt ve üst tarafından ve Asya tarafından da çıkartma raporları gelmeye başladı. Yıllar sonra von Sanders o anı şöyle anlatıyordu:

> "Her ne kadar bir düşman çıkartması kesin olarak bekleniyor idiyse de, sabahın erken saatlerinde, rapor vermekte olan subayların solmuş yüzlerinden, bu kadar çok yerden çıkartma yapılmış olmasının onları şaşırttığı açıkça belli oluyordu. Benim ilk duygum, aldığımız önlemlerin değiştirilmesine gerek olmadığı yönündeydi. Bu benim için büyük bir doyumdu! Düşmanın çıkartma noktaları, bizim çıkartma yapmalarını beklediğimiz yerlerdeydi ve savunma için özellikle hazırlanmıştık.
>
> Bana, bütün çıkartma yapılan yerlere yoğun bir çıkartma yapılabilmesi olası gelmiyordu, ancak o anda düşmanın hangi noktaya ağırlıklı çıkartma yapmaya karar vereceğini düşünemiyorduk."[18]

Belki de von Sanders'in planının şaşırdığı tek yer Arıburnu idi. Avustralyalılar denize bakan ilk bayırı ele geçirmişler ve 260 metre yükseklikteki, bütün bölgeye hakim bir konumda olan Conk Bayırı'na doğru ilerliyorlardı. Onun tepesinden bakıldığında, bütün Gelibolu Yarımadası ve Çanakkale Boğazı ayaklarınızın altındadır. Bu tepeye hakim olan, büyük bir olasılıkla, kilometrelerce ilerdeki savaş alanlarını kontrol edebilirdi. Bu gerçeği hemen fark edenin, o bölgeden sorumlu olan Yarbay Mustafa Kemal olması, Osmanlıların büyük şanslıydı. Onun ani karar verme gücü, o sabah hızla kötüye giden durumu kurtarmaya yetmişti.

2 Mayıs 1915, Mustafa Kemal Gelibolu siperlerinden düşmanı gözetliyor. Bu fotoğraf Türk folklorunun bir parçası olmuştur.
Hanri Benazus koleksiyonundan, 103

1918 yılında Mustafa Kemal, o kader sabahını bir gazeteciye şöyle anlatıyordu:

"Ben, savaş gemilerinin Arıburnu'nu (Anzak Koyu) bombaladıklarını duyduğumda, Kaba Tepe civarından bir çıkartma yapılmasını bekliyordum. Saat sabah 6.30'da düşmanın, Arıburnu'nun arkasındaki tepelere tırmanmakta olduğunu bildiren bir rapor geldi. Düşmanı karşılamak için bir tabur göndermem isteniyordu. Ben bunun büyük bir çıkartma harekâtı olmasından kuşkulandım ve düşmanı karşılamak için bir tabur göndermek yerine, bütün Tümenime ihtiyaç olduğunu düşündüm.

Hazır bulunan 57.Alay ve bir dağ bataryası ile düşmana doğru ilerlemeye başladım. Bu Alay, bütün askerleri öldüğü için çok ünlüdür. Koca Çimen'e yol yoktu, boş, kıraç bir araziydi. Sonunda yarımadanın en yüksek yeri olan bu tepeye ulaştık. Her ne kadar Arıburnu kör bir noktada olduğundan görünmüyor idiyse

de, denizdeki tekneleri ve savaş gemilerini görebiliyordum. Alaya kısa bir mola verdirdikten sonra, yanıma alay doktorunu, alay komutanını ve teğmenimi alarak, Conk Bayırı'na doğru yürüdüm. Oraya vardığımızda, Conk Bayırı'nın güney yamacından [261 no.lu tepe] bize doğru koşan bazı askerler gördük. Onları durdurup neden kaçtıklarını sorduğumda bana 'Efendim düşman!' dediler ve onları belirli bir mesafeden takip eden bazı askerleri işaret ettiler. Düşünebiliyor musunuz, düşman bana geride bıraktığım askerlerimden daha yakındaydı. Bağırdım: 'Düşmandan kaçılmaz!'. Bana cephanelerinin bittiğini söylediler. Bunun üzerine onlara 'Cephaneniz yoksa, süngünüz var.' Dedim ve süngü takmalarını ve düşmanın üstüne yürümelerini emrettim. Bunu görünce düşman askerleri de yere yattı. Bu arada teğmenime, alayın askerlerini alıp buraya gelmesini söyledim.

Kısa sürede birliğim geldi. Onlara düşmana ateş açmaları emrini verdim. Ayrıca bir taburu kuru bir dere yatağına yerleştirerek düşmana ateşe başladık. Bu sabah saat 10.00 civarında olmuştu. Sonra 27. Alayın da o bölgeye geldiği raporunu aldım ve düşmana bulunduğumuz yerin daha aşağısından da saldırıya geçtik. Saat 11.30'da düşman geri çekilmeye başladı."[19]

O hayati önem taşıyan ilk saatlerde, Mustafa Kemal'in oynadığı kritik rolü, onunla birlikte savaşmış bir Osmanlı subayı olan Zeki Bey şöyle anlatıyor:

"Haber bize ulaştığında taburum hareket halindeydi... çıkartma olduğunu öğrenmiştik... O sabah bize arazide, özellikle Koca Çimen Tepe'ye doğru talim yapma emri verilmiş olması bir şanstı... Bizim 19.Tümen Komutanına sabaha karşı bir rapor gelmişti... Arıburnu'na çıkartma yapılmıştı.

Kurmaylarımız ve komutanlarımız Arıburnu'na bir çıkartma beklemiyorlardı.... çünkü çok kayalık bir yerdi... Gelen mesaj, 19. Tümen Komutanının Arıburnu'na bir tabur göndermesi emrini veriyordu...

19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal idi...

Emir geldiğinde alay toplanmıştı. Mustafa Kemal kendisi şahsen geldi, alaya ve bir topçu (sahra topu) taburuna, çıkartma yapmış olan 'İngiliz'leri karşılamaları emrini verdi. Mantığı şuydu: 'Eğer bu kuvvet Koca Çimen Tepe yönüne gidecek olursa, bu çıkartma bir gösteri değildir - bu esas çıkartmadır, gelenler esas kuvvetlerdir.'

Bu nedenle, 9. Tümen Komutanının istediği gibi, sadece bir taburu değil, bütün tümeni harekete geçirdi. Onlar hemen, başlarında Mustafa Kemal olmak üzere, Koca Çimen Tepe'ye - Conk Bayırı'na doğru - yürümeye başladılar."[20]

Arıburnu çevresindeki savaş, gelgitlerle bütün gün sürdü. Ancak Osmanlılar, neredeyse bütün yüksek tepeleri yavaş yavaş ele geçirerek, kontrolü ele aldılar. Bu onlara, Anzaklara tepeden bakarak yaklaştıkça onları vurabilme olanağı sağlamıştı. Öğleden sonra saat 4.00'te, Osmanlılar istilacıları Düz Tepe'den, Kılıç Bayır'dan ve Kanlı Sırt civarından [400 no.lu platodan] sürüp çıkarmıştı. Yüksek rütbeli bir Britanya subayı olan Tuğgeneral Sir CE Callwell daha sonra, o gün için şunları yazıyordu:

"O inişli çıkışlı muharebe günündeki birbirinden kopuk çatışmaları bir bütün olarak nakletmek zor. Saldıranlar sahilden içerilere doğru ilerledikçe, arazi daha zorlaşıyor, fundalıkları ve arazinin engebeli yapısını kullanmakta büyük bir beceri gösteren düşman, gittikçe artan bir direniş gösteriyordu."[21]

Von Sanders'in savunma planı, Gelibolu Yarımadasının güney ucunda bulunan İlyasbaba Burnu'nda, daha da kolay uygulanıyordu. Burnun çevresinde dağılmış, birçok küçük kumsal vardı. Bunların arkasında, yaklaşık on kilometre boyunca uzanan düz bir arazi olan ve hafif bir kavisle yükselip 215 metreye ulaşarak, yarımadanın tümüne hakim olan, Alçı Tepe bulunmaktaydı. Alçı Tepe'nin alt tarafında, halkın akıllıca davranarak savaştan önce boşaltmış olduğu, küçük bir köy olan Kirte (şimdiki Alçıtepe köyü) vardı.

Almanlar ve Osmanlılar bu burnu nasıl savunacaklarını çok düşünmüşlerdi. Kumsalların bir çoğunda sığ yerlere ağır dikenli teller çekmiş, savunma için en uygun yerlere siperler kazmışlardı. Kaba Tepe'de olduğu gibi, burada da bütün kumsallara 200 kişiden oluşan küçük birlikler yerleştirilmiş, esas kuvvetler yedekte tutulmuştu.

Müttefiklerin İlyasbaba Burnu'nda planladıkları çıkartma türü, Kaba Tepe'de uygulamak istediklerinden daha değişikti. Avustralyalılar Kaba Tepe sahillerine ulaştıktan sonra, Britanya ve Fransız savaş gemileri, İlyasbaba Burnu çevresindeki kumsalları bombardıman edecekti ve Y,X,W,V ve S olarak kod ismi verilmiş olan (bkz. s. 65'deki harita) seçilmiş beş kumsala 6.000 kişilik bir birlik çıkarılacaktı. Kumsallar emniyet altına alındıktan sonra da, 12.000 kişi daha çıkartılacaktı.

25 Nisan günü sabah saat 5.00'te Britanya savaş gemilerinden *Albion*, Ertuğrul koyundaki Seddülbahir kalesine ateş açtı. Seddülbahir ve yakınındaki W kumsalı (Teke Koyu), yapılacak çıkartmanın sıçrama noktalarıydı. Her iki kumsala yöneltilen bu müthiş bombardıman, sa-

vunucuları sahilden çekilerek bu korkunç ateşten korunmak için, bulabildikleri bir sığınağa girmeye zorlamıştı. Baraj ateşi yaklaşık bir saat kadar sürdü.

Bombardıman durduğunda, güneş tepede hızla yükselmekteydi. Türkler hemen tekrar kumsala bakan siperlerine döndüler. Siperlerine sığınıp beklerken, askerler arasında gerilim çok yüksek olmalıydı. Çok geçmeden mavnalar ve küçük teknelerden oluşan bir filonun sahile yöneldiği görüldü. Her birisinin içi Britanya askerleriyle dolu beş mavna çeken altı buharlı çatananın amacı belliydi, ancak doğrudan doğruya Seddülbahir kıyılarına yönelen kocaman bir gemi de ne oluyordu? Askerler, erken ateş açma dürtüsüne karşı koyarak merakla izleyip beklediler. Sessizlik tekneler kıyıya ulaşıncaya kadar sürdü. Britanyalılar, sahile hiçbir direniş görmeden, yürüyerek çıkacaklarını umuyorlardı.

Saat 6.22'de *River Clyde* isimli kömür gemisi sahile oturdu. Yine tam bu sırada küçük botlardan birincisi de kumsala vardı. Osmanlı makineli tüfekçileri hemen harekete geçtiler. *River Clyde* mermi yağmuruna tutuldu. Bir kısım mermi de kumlara saplanıyor, açık botlardan inen Britanyalıları paramparça ediyordu. Yara almayan birkaç tanesi, alçak bir tümseğin altında kumsala tam anlamıyla mıhlanıp kalmışlardı. İki cesur asker, *River Clyde*'dan denize atlayarak birkaç sandalı birbirine bağlamış ve kıyıyla bir köprü oluşturmayı başarmışlardı. Ondan sonra geminin iki tarafındaki kapaklar açıldı ve birlikler koşarak dışarı çıkmaya başladılar. Küçük botları zaten perişan ettikleri için, Osmanlı makineli tüfekçileri *River Clyde*'a yönelmişti. "Şarapnel, otomatik top, makineli tüfek ve mavzer mermileri, hangisi bu cesur İrlandalılardan daha faz-

lasını öldürecek diye yarışa tutuşmuşlardı." Yüzlercesi vurularak denize düştü. Sakin görünen deniz "akan kanla kıpkırmızı olmuştu."[22] Neyse ki, Britanyalılar insafa gelip bu katliamı durdurma emri verdiler.

Bin civarında asker, *River Clyde*'ın içinde bu uzun gün boyunca beklemiş, karanlık bastıktan sonra hiçbir saldırıya uğramadan sahile çıkmıştı. Bir kez Seddülbahir Kalesini ele geçirme girişiminde bulundular, fakat çok dikkatli olan Osmanlılar, bunu kolayca savuşturdular.

Yakındaki W kumsalında (Teke Koyu) da, Müttefikler için sonuç felaket olmuştu. Yoğun deniz bombardımanı sonrasında sadece doksan civarında Osmanlı sağ kalmış, fakat sağlam kalmış siperlere yerleşerek, sahil boyunca ateş etmede kusursuz bir başarı göstermişlerdi. V kumsalında (Ertuğrul Koyu) olduğu gibi Osmanlılar, botlar tamamen sahile ulaşıncaya kadar ateş etmemişlerdi. Bir İngiliz binbaşısı, "sahile doğru ilerlerken sanki ortalık terk edilmiş gibiydi" diyordu. Başka bir İngiliz askeri ise "Sahile 200 yarda [183 metre] kala, yedek botlar indirilmiş, botlardan bir sırayla karaya ateş edilirken, denizciler çılgın gibi kürek çekiyordu. Sahile 100 yarda [doksan bir metre] kala, düşman ateş açmıştı ve çok yoğun gelen mermiler, suları sıçratıyordu."[23] diye yazıyordu. Bir İngiliz kaptan bundan sonra olanları şöyle anlatıyor:

> "Benim teknemin sahile yanaştığı yerde, çok sağlam dikenli teller vardı. Askerler botlarda veya sahile yüzerken vuruluyorlardı. Belime kadar suya girdim, bir kayaya çarpıp tökezledim ve suya battım; çıkıp sahile doğru koşarak dikenli tellerin altına yattım. Önümde bir adam bağırarak tel makası istiyordu. Benimkini çıkardım fakat hiçbir şey yapamadım. Dikenli tellerin

önü, çoğu artık hareketsiz bir sürü askerle dolmuştu. Vadiden aşağı siperlerden ve makineli tüfeklerden ateş yağarken, sağdaki siperlerden bize ateş ediliyor, yukarıdaki siperlerden ise, sağ tarafımıza ateş ediliyordu. Çıkan sesler müthiş ve görünüm korkunçtu...."[24]

Hatta bazı Osmanlılar, daha iyi ateş edebilmek için siperlerinin üstüne çıkmışlardı. Bir işgalci, "Arkamdaki deniz kesinlikle kızıla çalmıştı ve mermi seslerinin yanında, inlemeler duyuluyordu"[25] diye anımsıyor. Kumsalın kuzeyine doğru dikenli tel bitiyordu. Bu sayede bazı Britanyalılar, nispeten emniyetle karaya çıkmış, tepelere tırmanmış ve Osmanlı ateşine karşılık veriyorlardı. Daha sonra, bir İngiliz askeri şunları hatırlıyordu:

"Yükümüzün ağırlığı bizi yormuştu ve nefes nefeseydik. Biraz sonra süngü taktık, sağdan ve soldan, yarlardan tırmanmaya başladık. Sağ tarafta birçok asker, bir mayına çarparak havaya uçtu. Biz tepeye tırmanmaya başlayınca düşman çekildi ancak biz tepeye ulaşmca üstümüze ateş yağdırmaya başladılar. Düşman siperlerinde biraz soluklandıktan sonra ilerlemeye başladık... çok kötü bir gün yaşamıştık. Her yer darmadağındı. Tekrar ilerlemeye başlamadan önce yere yatarken, etrafımda birçok kişinin vurulduğunu gördüm."[26]

Küçük Osmanlı birliği geri çekilmeye mecbur kalmıştı. Sabahın ilerleyen saatlerinde, W kumsalındaki [Teke Koyu] Britanya birlikleri, yanlarındaki X kumsalına [İkiz Koyu] çıkan birliklerle birleşerek, İlyasbaba Burnu'nun üst tarafındaki yüksek araziyi ele geçirme tehlikesi oluşturmaya başlamışlardı. Bir harekât tarihçisinin yazdığı gibi, bu olmayacaktı:

"Türkler bu duruma karşı sadece hazırlıklı olmakla kalmamış, piyadeler için çok iyi bir sığınak olan ve doğu tarafındaki yüksek alanların kontrolünü mümkün kılan İlyasbaba Kalesine yerleşmişlerdi. Bu nedenle, bütün kararlı çabalara ve öğleden sonra saat 1.00'den sonra, top ateşiyle filo tarafından verilen desteğe karşın, Türkler vazgeçmedikleri gibi, zaman zaman o gün öğleden sonra ve gece, Britanyalıları savaş alanındaki her tüfeği kullanmak zorunda bırakan, karşı saldırılara bile geçtiler."[27]

Diğer üç kumsaldaki çıkartmalar, küçük kayıplarla geçiştirildi. Aslında, kayalık ve ıssız bir yer olan ve Türkler tarafından bir çıkartma olasılığı tanınmayan, Y kumsalı [Pınarcık Koyu] civarında, sadece dört Türk askeri bulunuyordu. Orada iki bin asker karaya çıktı. Tepeye tırmandıktan sonra, subaylar aralarında bundan sonra ne yapılacağını tartışırken, askerler çaylarını demlemişlerdi. Hatta subaylardan ikisi, gidip terkedilmiş olan Kirte Köyünü [Alçıtepe] dolaşmışlardı. Britanyalılar vakit öldürürken, Osmanlılar o bölgeye takviye birlikler ulaştırma çabasındaydı. Öğleyin geç saatlerde Y kumsalı [Pınarcık Koyu] taarruza uğramıştı ve Britanya askerleri siper kazmaya uğraşıyorlardı. İlerleyebilme şansı yitirilmişti - tüm savaş boyunca hiçbir Müttefik askeri bir daha Kirte'ye ayak basamadı.

Hamilton, Kaba Tepe ve İlyasbaba çıkartmalarına ilaveten, iki aldatma çıkartma daha düzenlemişti. Britanya gemileri, sanki büyük bir gücü karaya çıkartacakmış gibi, Saros Körfezi'nde (yarımadanın en kuzeyinde) toplanmıştı. Bu arada, 3.000 kişilik bir Fransız birliği, Kumkale'de karaya çıkartılmıştı. Bu iki durum Osmanlı Komutanlarını

endişelendirmişse de bu, önemli bir engel oluşturmamıştı. Çok ilginçtir ki, saldırganların içinde, kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getiren tek birlik Kumkale'deki Fransızlar olmuştu. Yıkılmış bir kaleyi almışlar, 600 Fransız askeri kaybederek 500 kişilik bir Osmanlı birliğini ele geçirmişlerdi. Bu başarının hemen ardından onlara, yeniden gemilere binerek İlyasbaba'da, kuşatma altındaki Britanya birliklerine yardıma gitme emri verilmişti. Von Sanders feribotlarla alaylarını Çanakkale'den Eceabat'a taşımakta olduğundan, stratejik bakımdan, bu başarının pek fazla bir önemi de yoktu. O, Asya'da kalan sahillere yapılacak bir çıkartmadan çok, Gelibolu Yarımadasının olası kaybının boğazlara ve İstanbul'a daha büyük bir tehlike oluşturacağının farkına varmıştı.

Kirte'nin yıkılmış ana caddesinin 1919 yılında çekilmiş fotoğrafı. *AWM G02057.*

2002 yılında aynı cadde. Kirte'nin adı Alçıtepe olarak değiştirilmiştir. *H.H. Başarın.*

O gün boyunca çatışmaların genel görünümü her iki taraf için de belirsizdi. Müttefikler, kazandıkları birçok bölgesel zaferden ve hem Arıburnu ve hem de İlyasbaba Burnu'nda tutunmuş olmaktan kendilerine bir pay çıkarabilirlerdi. Ancak diğer yandan, Osmanlıların savunması da son derecede saygı değerdi. Her iki önemli cephede de, bütün gün boyunca, sayıca çok daha az olmalarına karşın, asla ciddi bir gedik vermemişlerdi. Örneğin İlyasbaba Burnu'nda beş ayrı noktadan karaya çıkarılan on iki Müttefik taburu iki Osmanlı taburu tarafından geri püskürtülmüştü. Müttefikler Osmanlıda cesur, araziyi çok iyi kullanan, usta bir savaşçı bulmuşlardı. Birçok Müttefik askeri, öldürmek bir yana, düşmanlarının yüzünü bile görememişti. 25 Nisan günü geç saatlerde karaya çıkan bir Yeni Zel·nda askeri, iki gün sonra günlüğüne şöyle yazıyordu: "Daha hiç ateş etmedim, müfrezemdeki birçok

kimse de öyle."[28] Birkaç gün sonra, bir Britanyalı asker de benzer bir gözlemde bulunuyordu:

> "Saat on birde hareket ettik...tek sıra halinde, açık arazideydik. Sonra dağılarak kısa hamlelerle ilerlemeye başladık. Birden önümüze çıkan bataklığı geçmemiz emredildi. Türklerin müthiş öldürücü ateşiyle çok kayıp verdik. Görünürlerde hiçbir siper yoktu, Türkler makineli tüfeklerini çok iyi gizlemiş olmalıydılar. Korkunçtu, her hamleden sonra daha az asker doğruluyordu biz yine de, sürekli yön değiştirerek, körlemesine ilerliyorduk ancak bu hiçbir şey fark ettirmedi. Her yönden ateş ediliyordu ve biz ne bir siper ne de bir Türk görebiliyorduk... Olduğumuz yerde hareketsiz duruyorduk ve bir tek el ateş edememiştik. Eğer bir tek Türk görebilsek, hangi yöne gitmemiz gerektiğine karar verebilecektik..."[29]

Ancak savunmada olanlar için her şeyin yolunda gittiğini düşünmek de yanlış olurdu. Birçok Osmanlı cephesi, sadece aradaki sayı farkı nedeniyle yarılmış ve her iki taraf da, esir alma zahmetine girişmemişti. Müttefiklerin en büyük avantajı, arkalarında onların kara gücünü toplarıyla destekleyecek bir deniz gücünün bulunmasıydı. Liman von Sanders Müttefiklerin deniz topları için "Yarımadanın güney kısmını üç taraftan top ateşi altında tutabiliyorlardı... Düşman gemileri, karaya çıkan birlikleri, kelimenin tam anlamıyla, koruyabiliyordu. O günlerde bizim tarafta ise, sahra toplarından başka bir şey yoktu... Çanakkale harekâtı, Dünya Savaşında sabit kara kuvvetlerinin, saldıran kara ve deniz kuvvetlerine karşı mücadele ettiği, tek savaştır..."[30] diyordu. Deniz topları, sürekli Osmanlıları yer değiştirmeye zorluyor ve kendi kuvvetleri

üstündeki baskıyı azaltıyordu. "Karanlık basmadan hemen önce (25 Nisan günü) V kumsalı [Ertuğrul Koyu] açıklarındaki üç gemi, Türk savunma hatlarına müthiş bir bombardımana başladı." diyor İngiliz Tuğamiral RJB Keyes. "Bizim (Britanyalıların) yüksek güçlü bombalarımızdan çıkan alevler, sarı duman bulutları ve toz toprağın etkisiyle düşmanın pozisyonu bozuluyor, bunların koruması altında insanların kum tepelerinin arkasında, kalenin denize bakan tarafında, sipere yattıklarını görebiliyorduk. Fakat top ateşi kesildiğinde, makineli tüfeklerin tat-tat-tat sesleri yeniden duyulmaya başlıyor ve hareket eden her şeyi vurup deviriyordu."[31] Bir Britanya deniz astsubayı da aynı manzarayı görmüştü: "Türklerin üstüne on iki pound'luklarla ateşe başlamıştık...bir düzine askerin siperlerinden çıkarak elli yarda [kırk altı metre] kadar koştuktan sonra, bizimkilerin tüfeklerinden çıkan mermilerin sıçrattığı topraklar arasında yere yattığını görebiliyordum. Bizim top atışı başladığında göğe fırlayan birçok kafa, bacak ve kolun havada uçuştuğunu görmüştüm; buna rağmen, cesurca savaşıyorlardı. Fransız siperlerine ulaşmak için büyük çaba gösterdiler ve eğer biz olmasak, bunu da pekala başaracaklardı."[32]

25 Nisan günü akşam olunca, her iki ordunun da savaşmaktan kıpırdayacak hali kalmamıştı. Kayıp bilançoları dehşet vericiydi. Sadece bir örnek olarak, iki Osmanlı alayının 2.000 kişiyi, neredeyse toplam gücünün yarısını yitirmiş olduğunu gösterebiliriz. Ortadan tamamen yok olan küçük birlikler de vardı. Yara almadan kurtulanlar ise tamamen bitik durumdaydı ve çoğu malzemeden ve liderden yoksundu.

İki tarafın komuta kademesinin de diğer tarafın çektiklerini anlamaması ironik idi. İki taraf da kendi askerlerinin moralini yükseltmek ve yaklaşan günde nasıl hayatta kalacaklarını planlamakla meşguldü. O gece Mustafa Kemal'e gelen raporlar o kadar karmaşıktı ki, sabaha karşı cepheye bizzat giderek, birliğinden geriye elinde ne kaldığını ve onların ne durumda olduğunu saptamaya çalıştı. Müttefiklerin tarafında durum daha da kötü görünüyordu. Yüksek rütbeli Avustralya subayları, o günkü olaylardan ve adamlarının yakınmalarından öyle çok etkilenmişlerdi ki, akşamın geç saatlerinde, bütün kuvvetlerini geri çekmek için izin istediler. Hamilton, gün ağarmadan önce geri çekilecek kadar zaman olmadığı gerekçesiyle bu isteği geri çevirdi. Avustralyalılar, günün ilk ışıklarıyla Osmanlıların büyük bir karşı saldırıya geçerek, istilacıları denize dökeceklerinden eminlerdi. O yüzden, güneş doğup da Osmanlı saldırısı gerçekleşmeyince, hem şaşırdılar hem de cesaretlendiler.

Gün boyu bazıları oldukça sert geçen, bölgesel çatışmalar olmakla birlikte, iki taraf da önemli bir saldırıda bulunmadı. Bunun yerine hem istilacılar hem de savunucular, günlerini durum değerlendirmesi yaparak ve yeni takviye güçleri sağlamakla geçirdiler. Arıburnu'nda bulunan, tamamen Araplardan oluşan bir Osmanlı alayı, yüksek rütbeli bazı subaylarca, yeterince güven verici bulunmuyordu. Bu nedenle 26 Nisan günü öğleden sonra, onlara destek olmak üzere başka birlikler getirildi. Aşağıda İlyasbaba Burnu'nda Britanyalılar, Y kumsalını [Pınarcık Koyu] terk ettiler. Arkada bıraktıkları büyük miktarda malzeme ve cephaneyi Osmanlılar hemen ele geçirdiler. İlyasbaba Burnu'nda bulunan bir Osmanlı subayının

gönderdiği bir mesajdan, içinde bulunulan belirsizlik ve korkunun boyutları anlaşılıyor:

"Yüzbaşım - düşman Seddülbahir topçu savunması gerisinde siper almıştır fakat, bu topçu savunmasının arkasına mermi ulaşamaz... Elimdeki yirmi - yirmi beş kişiyle onları süngü gücüyle çıkarabilmem mümkün değildir, çünkü askeri araziye yaymaya mecburum. Düşmanı denize dökebilmek için ya bana takviye güç gönderin, ya da burayı boşaltalım, çünkü bu gece buraya daha fazla adam çıkartacaklarından eminim...

Yaralılarımı taşımak için doktorları gönderin. Eyvah! Eyvah! Allah aşkına Yüzbaşım, bana takviye gönderin, çünkü yüzlerce asker buraya çıkartma yapacak. Acele edin. Ne olursunuz Yüzbaşım. Gönderen Abdül Rahman."[33]

Her iki tarafın komutanları da, İlyasbaba Burnu'nu kilit noktası kabul ediyorlardı. Bu nedenle bütün dikkatler buraya odaklanmıştı. Anzak Koyu bölgesi, kötü arazi koşulları nedeniyle çabucak geçilemeyeceği için, daha az tehlikeli bulunuyordu. Bu yüzden, 26 Nisan günü gelen taze kuvvetlerin büyük bir çoğunluğu, İlyasbaba Burnu'na gönderilmiş ve Mustafa Kemal'e az bir takviye ile kâfirleri denize dökme emri verilmişti. O birliklerine, hâlâ sayıca üstünlüğünü korumakta olan düşmandan uzak durmalarını söylemiş, "Süngü saldırısına ve dolayısıyla yenilgiye karşı tetikte olun" demişti. Planı başarıya ulaştı ve hassas çizgi korundu. Karşısındaki generallerin de kendi yenilgilerinin kaçınılmaz olduğundan tıpkı kendisi gibi korktuklarından elbette habersizdi. Gün, her iki ordunun da, hâlâ hayatta kalmış olmayı zafer kabul ettikleri gündü. Mustafa Kemal bu konuda şunları yazar:

"26 Nisan bir zafer günüdür, bir yenilgi günü değil. Bu, askerimizin en büyük fedakârlık veya kahramanlığının bir örneği değildir, çünkü ben Türklerin bundan daha büyük fedakârlık gösterdiklerini gördüm. Yine de, birliklerimizin sağlamlığı ve sadakati ile subaylarımızın, komutanlarımızın cesaret ve kararlılığı sayesinde böyle bir günü kazandığımız için şükürler olsun."[34]

26 Nisan günü geç vakit, kuvvetlerine iki yeni alayın katılması üzerine Mustafa Kemal, yeniden saldırdı. Ertesi gün de, kuvvetler yeni çatışmalara girdiler. Kılıç Bayır, Düz Tepe ve Kanlı Sırt gibi önemli noktaları, ağır kayıplar vererek koruyabildiler. Hiçbir noktada Müttefik hatlarını tamamen kıramamışlardı. Örneğin gece saat 9.00'da Anzaklar, "vahşi boru sesleri ve çığlıklar" duyarak Osmanlıların kendilerine saldırmakta olduğunu anladılar. Resmi Avustralya Savaş Tarihi "Büyük bir cesaretle geldiler ve hatta Avustralya siperlerine kadar sürünerek gelip, içeri ateş ettiler" diye yazar[35]. Saldırı bir saat içinde geçiştirildi fakat bütün gece yeni saldırılar sürdü.

Anzaklar, bu hassas durumlarını korurken, Britanya ve Fransızlar İlyasbaba Burnu'nda, saldırının en iyi ne şekilde ilerleyebileceğini planlıyorlardı. 28 Nisan sabahı Kirte Köyüne yaptıkları saldırı başarısız olmuştu. Acı deneyimler, her iki tarafa da başka bir şey (karanlık, topçu desteği, gaz veya benzeri) şu veya bu şekilde her saldırıda karşılaşılan mermi duvarını azaltmadıkça, hücum edenler sayıca savunanlardan fazla olsa dahi, düşman siperlerine cepheden yapılacak her saldırının başarısızlıkla sonuçlanacağını (eğer bir ders almak istiyorlardıysa) göstermişti. Bu saldırıların korkunç gerçeği, bir Avustralyalının gün-

lüğünde özetlenmişti: "bu... Türkler...hasat makinesinin önündeki ekinler gibi biçiliyorlardı."[36]

28 Nisan günü akşam olduğunda, Arıburnu ve İlyasbaba Burnunda savaş yavaşlamıştı. Müttefiklerin boğazların yolunu açmak için yaptığı ikinci girişim de, tıpkı birincisi gibi, başarısız olmuştu. Müttefik kuvvetleri tükenmişti ve onlara yardım edecek veya onların yerini alabilecek taze kuvvetler yoktu. Osmanlılar, istilayı önleyecek yeterli takviye sağlamayı başarmışlardı.

DÖRT

".....CESUR VE İNATÇI BİR DÜŞMAN"

Bazen cehaletin mutluluk olduğu söylenir. Eğer daha iyisini bilmiyorsanız, istediğiniz kadar önyargı ve yanlış yoruma sahip olabilirsiniz. Bir şeyi veya birisini tanıdıkça, onun hakkındaki eski düşüncelerinizi kabullenmek zorlaşır, söylenti ve önyargıları bir yana bırakır, her şeyi kendi deneyiminize dayanarak değerlendirebilirisiniz. Gelibolu vakası da böyleydi. Çıkartmanın üstünden haftalar geçtikçe, bütün uluslardan insanlar, savaş öncesi propagandalarıyla kendilerine "vahşi canavarlar" olarak tanıtılan düşmanlarının, hiç de öyle olmadığını öğrendiler. Bu bölüm, algılamadaki bu değişimi araştırıyor.

Üçüncü bölümde, her iki taraftan da çok az askerin, savaşacağı birlikler hakkında net bir fikri olduğunu görmüştük. Birçoğu için tipik düşman askeri Allahsız, zalim ve kana susamıştı. Savaşa giren hemen her ülke, hasmı

için böyle bir tablo çizmeye kalkışır ki, insanlar bu korkunç düşmana teslim olmak ya da onunla barış yapmaktansa, kendi yaşamlarını veya sevdiklerinin yaşamlarını feda edecek kadar nefret etsinler. Gelibolu savaşının da diğerlerinden bir farkı yoktu; her iki tarafın ordularındaki askerlerin kafaları da, nefsi müdafaa ve karşısındaki düşmana karşı nefret duygularıyla doldurulmuştu. Bir Avustralyalının güncesine yazdığı gibi: "[Yelken açmış]..... ölüme ve 'zafere' doğru gidiyorduk. Ne kadar aptal ve çılgınmışız. Türk geliyor, gözünü kan bürümüş, 'Allah!' diye bağırıyor, biz ise 'ya öldür, ya da öl!' diye yemin ediyoruz... İlk mermisini ateşleyen bir Avustralyalının 'al sana, zenci o...çocuğu!'"[2] diye bağırışında görüldüğü gibi, düşmanlarımız hakkında ne kadar yanılmışız."

Yanlış inançların silinmesi biraz zaman aldı. Kafaların iyice karışmış olduğu o ilk günlerde, ortalıkta bir sürü söylenti dolaşıyordu. 27 Nisan günü yaralanan bir Avustralyalı şöyle diyor: "Ortada, bizden bir dili kesilmiş, bir de yaralı asker vardı ve bir Türk 'Avustralyalı' diye bağırarak süngüsünü sapladı ama bu sırada vurulduğu için süngü işini bitirememiş oldu."[3] Osmanlılarla Almanların Britanya üniforması giyerek saklandığı, veya korkunç yaralar açtığı için, uluslararası anlaşmalarla yasaklanmış olan domdom kurşunu kullandıkları gibi söylentiler dolaşıyordu.

Günler geçtikçe Müttefik birlikleri gerçek Osmanlı kimliğinin (sandıklarının tam tersine) ne olduğunu ve savaşın gerçeklerini öğrenmeye başladılar. Savaş bir cehennemdi; düşman askerleri de tıpkı kendilerine benziyordu. Çıkartmadan sadece bir hafta sonra, bir Britanya

kurmay subayı karısına yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "[Türkler] yaralılarımıza çok iyi bakıyorlar! Yani, duyabileceğin başka hikâyelere inanma."[4] Bütün gerçekler gösteriyordu ki, Osmanlılar, cesur oldukları kadar da insandılar. Bir Britanya askeri Mayıs başlarındaki başarısız bir Türk saldırısından sonra şöyle yazıyordu: "Adamların hâlâ nasıl ilerleyebildikleri inanılmaz bir şeydi, ama ilerliyorlardı, hatta bazıları o kadar yakına geldiler ki, siper aldığımız hendeğin içine düşüp savaşamayacak hale geldiler. Etrafta yığılanlara eklenmiş oluyorlardı ama cesaretleri belleğimde yıllar boyu yaşayacak."[5] Herkes eski düşüncelerini yeniden değerlendiriyordu. 18 Mayıs günü Britanyalı bir ordu rahibi "Türklerin pozisyonu her gün biraz daha güçleniyor. Onlara yapacaklarımız konusunda o kadar çok uyarı yolladık ki. Muhteşem yönetiliyorlar, çok iyi silahlanmışlar, çok cesurlar ve çok kalabalıklar." diyordu[6]. Bir hafta önce, Britanya Ordusuna bağlı tanınmış bir savaş muhabiri şöyle bildiriyordu: "Cesur ve inatçı bir düşmanla karşı karşıyayız."[7]

Kuşkusuz bu duygu değişikliklerini kısmen de olsa, Müttefiklerin Osmanlıları kolayca ve çabucak yenememiş olmalarına açıklama getirme ihtiyacı da tetikliyordu. Bir gazeteci, 'düşman kötü eğitilmişti, sayıca bizden çok azdı, ama yine de Britanya Ordusuna biraz fazla geldi!' diye yazamazdı ya. Açıkçası biraz çıkarcı davranış söz konusuydu. Ancak, yine de görülüyor ki, tutumlardaki bu değişim çok içtendi. Osmanlıları savaşırken gören herkes, onların kararlı ve çok usta savaşçılar olduklarını kabul etmek zorundaydı. Bir Osmanlı generali babasına yazdığı bir mektupta, gururla şöyle demekteydi: "Almanlar bizim askerlerimizin cesaret ve özverisi karşısında hayrete düştüler..."[8]

Bu çıkmazda hiçbir gelişme olmadan haftalar geçti. Müttefikler bunu bir zafer kabul edebilirlerdi; Osmanlı topraklarına ayak basmışlardı ve Osmanlılar onları söküp atamıyordu. Askeri gereklilik olduğu kadar milli gurur da Osmanlıların Müttefikleri sadece durdurmak değil, yarımadadan çıkartmak için her türlü çabayı göstermesini icap ettiriyordu. On dokuz Mayıs, yapılacak büyük saldırının günü olarak saptanmıştı. Bir Osmanlı subayının daha sonra açıkladığı gibi, İlyasbaba Burnunundansa Anzak Koyu, hedef seçilmişti:

> "Anzakların pozisyonunun, tarihte başka bir benzeri yoktur. Karşılıklı siperlerin birbirine çok yakın olmalarından ve Anzak Birlikleri'nin siper hattının denize çok yakınlığından dolayı çok dar bir alana sıkıştıklarından, pozisyonlarını genişletmek için kesinlikle ellerinden geleni yapmak zorundaydılar. Bu nedenle Türklerin hemen Anzak birlikleri saldırıya geçmeden, inisiyatifi ele alıp saldırması gerekiyordu... Eğer bu başarılabilirse, dört veya beş tümenlik bir Türk kuvveti serbest kalacak ve bunların Seddülbahir'e [İlyasbaba Burnu'na] gönderilmesi mümkün olacaktı... Siperlerin birbirine yakın oluşu, bir sürpriz saldırı için büyük bir avantaj sağlayacaktı."[9]

18 Mayıs günü bir Britanya keşif uçağı, yeni bir Osmanlı birliğinin Eceabat'a çıkarıldığını saptadı. Diğer birliklerin de Kirte'den Anzak bölgesine doğru yürüyüşe geçtiği görülmüştü ve böylece Müttefikler, böyle bir saldırının olabileceği konusunda, yeterli uyarıyı almış oldular. Osmanlı planına göre 42.000 kişi gün doğarken saldıracak, Anzakları siperlerinden sökecek ve denize doğru kovalayacaktı. Bu kuvvetler arasında, İstanbul'daki eğitimleri

yarıda bıraktırılarak getirilen acemi askeri öğrenciler de bulunmaktaydı.

Gece ilerledikçe büyüyen gerilimi, *Resmi Avustralya Tarihi* şöyle kaydediyor:

> "Böylece 18 Mayıs gecesi Osmanlı birlikleri ön siperlerinin arka tarafında sessizce toplanarak, şafak vakti başlatacakları gizli saldırılarına hazırlanırken, tepenin öte yanında tüfekler dikkatle temizlenip yağlanıyor, subaylar ve erbaşlar, uyuklayan askerler arasında koşuşturarak onları beklenen saldırıya karşı hazır duruma getirmeye uğraşıyordu. Saat 11.35'de ay battı. On dakika sonra Bomba Sırt'ta patlayan bir bomba ile birlikte, Avustralyalıların o güne kadar savaşta hiç görmedikleri bir yoğunlukta, Türk tüfeklerinin yaylım ateşi başladı. O anda Anzak hatlarında bunun saldırıya giriş olduğu varsayımı hakimdi."[10]

Yarım saat kadar sonra yaylım ateşi yavaşladı. Türkler bu baraj ateşinin Avustralyalılar tarafından gerçek saldırı sanılacağını ve ateşin kesilmesinin, onları kandırıp bir rahatlığa düşüreceğini ummuşlardı. Oyun tutmadı; saat 3.00'ten biraz önce Anzak birlikleri uyandırıldı ve tetikte olmaları istendi.

Çok geçmeden, donuk ışıkta Osmanlı siperlerinden çıkan gölgeler göründü. "O saat için gökyüzü olağanüstü berraktı ve uzun ince Türk süngülerinden çıkan solgun ışığın yansıması görülebiliyordu."[11] Osmanlılar önce sürünerek ilerlediler ve Anzak siperlerine iyice yaklaştıklarında "Allah! Allah!" diye bağırarak ileri atıldılar. Bu saldırıyı bir Avustralyalı şöyle anlatıyor:

"Hepimiz artık iyice uyanıktık, kuşkusuz bir saldırı bekliyorduk. Evet! Düşman kütle halinde üstümüze geliyordu. Arkadaşlarıma, onların on adıma kadar yaklaşmasına izin verdikten sonra, üstlerine kurşun yağdırmaları emri verilmişti. Tüfeklerimizin kartuşunda on bir mermi vardı ve her bakımdan korkunç silahlardı.

'Allah! Allah! Allah!'

Atlayarak, sıçrayarak geliyorlar, kasvetli, ürkütücü naraları, geceyi paramparça ediyor. Yaklaşıyorlar, neredeyse tepemizdeler! Bir subay 'ateş!' diye bağırıyor.

Can-ı gönülden bu emre uyuyoruz, tüfeklerimizin şakırtısı tüm hattımızda, makineli tüfeklerimizin tiz müziği tepelerde çınlıyor."[12]

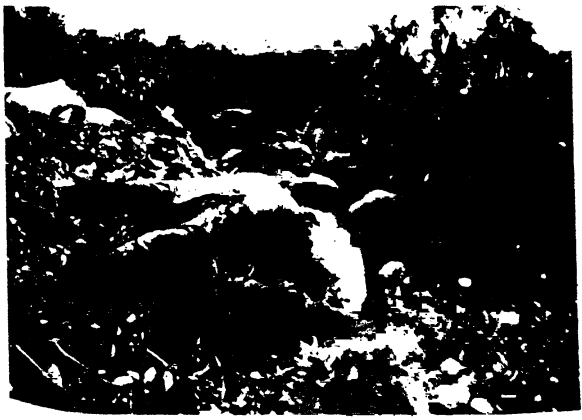
Alacakaranlık savaşçılarının karşılaştıkları, o ne kavurucu kurşun yağmuruydu.

Hattın ön taraflarına gizlenmiş bir Osmanlı askeri bandosunun çalmaya başladığı marşla askerler, daha da canlandılar. Birbirine iyice kenetlenmiş sıra sıra insan, Anzakların mermileriyle biçilmeye koşuyordu. Daha sonra Avustralya resmi tarihçisi şunları yazdı: "Avustralyalıların birçoğu siperlerin üstüne çıkıp, at üstüne otururcasına bir sürek avındaymış gibi sürekli ateş ediyorlardı."[13] Osmanlılar bazı noktalarda düşman siperlerine girebilmeyi başardılar ancak yapılan her saldırı, süngü ve mermilerle geri püskürtüldü. Osmanlı generali yaklaşık sekiz saat sonra dur deyinceye kadar, bu anlamsız katliam sürdü. Bütün bu gürültü patırtı bittikten sonra ortalıkta sadece, tarafsız bölgede yatan, kimsenin ilgilenemediği, ağır yaralı askerlerin iniltileri duyuluyordu. O gün Avustralyalılar kendi siperlerinin önünde, tam üç bin ölü say-

dılar. Bazı birlikler tamamen yok olmuştu. Anzaklar nispeten daha az zayiat verdiler. sadece 160 ölü ve 468 yaralıları vardı. Bu intihar saldırısını durdurmak için Avustralyalılar, 948.000 mermi harcamışlardı. Askerler, "bu katliamdan yoruluncaya kadar" ateş etmiş ve tüfeklerinin namluları dokunulamayacak kadar kızmıştı[14].

Hatlar arasında nereye bakılsa, yüzlerce ölü ve yaralı yatıyordu. Bu görüntüye şahit olan hiç kimse gördüklerini asla unutamazdı. Bir Gelibolu tarihçisi ve bir savaş muhabiri olan Avustralyalı C.E.W. Bean, bunu şöyle dile getiriyor:

> "Anzak tepelerine verilen isimler [Osmanlılarca]... kesinlikle bu savaşın öyküsüdür. Lone Pine (Tek Çam) Kanlı Sırt oldu; Johnstons Jolly Kırmızı Sırt; Pimple (Sivilce) yakınlarındaki boş alan - Şehitler Tepesi; Plugge's Plateau (Plugge Platosu), Hain Tepe adını aldı."[15]

19 Mayıs günü Osmanlı saldırısı sonrasında, tarafsız bölgede yatan katılaşmış, şişmiş cesetler. AWM H03955

Anzakların, Osmanlı askerlerinin cesareti hakkında kalan bütün kuşkuları o sabah yok oldu. Ayrıca Anzakların, Türklerin domdom kurşunu kullandığı yolundaki düşünceleri de kayboldu, Anzaklar şimdi kendi kurşunlarının açabildiği korkunç yaraları da çok net görebiliyorlardı. Bean "Kafatasının yarısı uçmuş" bir ceset fark etti. Bir diğerinin de kafası "bir yıldız ya da kırık cam yüzeyi gibi yaralanmış, bir başkasında ise daire şeklinde bir yara açılmıştı; her ikisinde açılan oyuklar da el girebilecek kadardı." [16]

Osmanlılarda da Anzaklara karşı bir saygı oluştu. Yüksek rütbeli bir Osmanlı subayı, savaştan sonra Bean'e şöyle demişti: "Bu saldırıda Anzak askerlerinin savunmadaki değeri anlaşılmıştır. Çok iyi ateş ettiler ve makineli tüfekleri, en avantajlı biçimde kullandılar."[17] Tabii bütün bunlar, Osmanlıların savaşa devam etmekteki kararlılığının azalması anlamına gelmiyordu. Öğleden sonra, Avustralyalılar Kanlı Sırt'ta (ki burada karşı siperlerin birbirinden uzaklığı on metreden daha azdı) düşmanlarına, teslim olmalarını isteyen bir not fırlattı. Geri atılan yanıtta şöyle yazıyordu: "Galiba gerçek Türk kalmadı sanıyorsunuz. Ama Türkler ve Türklerin evlatları hâlâ var!"[18]

Gün ilerledikçe görünüm daha da acıklı bir şekle dönüştü. "Nereye baksanız, ölüler yatıyordu. Saatler sonra aralarından bir kol veya bacağın yükseldiğini ve zavallı bir adamın, bir an önce canını alması için ölüme yalvardığını görebilirdiniz. Korku Deresi boyunca burnunuza çürümüş ceset kokuları gelmeye başlar ve siperlerden esen rüzgarla koku boğazınızda düğümlenirdi. İnsanların orada nasıl yemek yiyebildiklerine şaşıyordum."[19] Ertesi

gün savaşın, o zamana kadar olan en sıcak günüydü. Milyonlarca karasinek cesetlerin üstünde dolaşıyordu. Güneşin sıcağında cesetler inanılmaz boyutlarda kabarmış, derileri kapkara kesilmişti. Çürüyen cesetlerin daha fazla karasineği ve hastalığı davet etmesine fırsat vermeden bir şeyler yapılmalı, cesetler gömülmeliydi. Ancak, siperlerin üst tarafında, en ufak bir hareketi bile gözden kaçırmayan silahlı gözcülerin dikkatini çekmeden, gömme işi nasıl gerçekleştirilebilirdi?

Öğleden sonra bazı Avustralyalılar, setlerinin üstüne bir Kızıl Haç bayrağı diktiler. İki mermi onu hemen paramparça etti. O zaman bir Osmanlı habercisi yerinden fırladı, koşarak gidip, Osmanlı askerlerinin o bayrağın ne anlama geldiğini bilmediğini söyleyerek özür diledi. Hemen orada geçici bir ateşkes ilan edildi ve her iki taraftan sedyeli adamlar, cesetleri toplamaya başladı. Bu sırada Avustralyalı bir general tarafsız bölgede duruyor, bazı Osmanlı subaylarıyla Fransızca sohbet ediyor ve birbirlerine sigara ikram ediyorlardı. Onlar konuşurken general, bir Osmanlı askerinin cesetlerin yanındaki silahları topladığının farkına vardı. Bunun ateşkesin ruhuna aykırı olduğunu düşünen Avustralyalı general, askerlerine siperlerine dönme emri verdi ve Osmanlılara, bundan sonraki ateşkes anlaşmalarının, komuta kademeleri tarafından resmen yapılması gerektiğini söyledi.

Bundan iki gün sonra Osmanlılar bir albayı göndererek, geçici bir silah bırakma anlaşması için, koşulları görüşmek istedi. Onu beyaz bayrak eşliğinde Anzak karargâhına götürdüler ve her iki tarafın ölülerini gömebilmesi için, 24 Mayıs günü sabah saat 7.30'dan, öğleden sonra saat 4.30'a kadar savaşı durdurma kararı aldılar. Her iki

ordudan birer grup, tarafsız bölgenin kendi [redacted] yarısında bulunan cesetleri toplayarak topladığı d[redacted] ölülerini diğer tarafa, gömmeleri için teslim edece[redacted]

Gözleri bağlı Osmanlı subayı, 22 Mayıs günü her iki [redacted] ölülerini gömebilmesi için kısa bir ateşkes anlaşması görüşmesi yapmak üzere bir Anzak askeri tarafından Anzak saflarına doğru götürülüyor. *Casterton Historical* [redacted]

Bir ay aralıksız süren çatışmalar ve [redacted] seslerinden sonra, bu sessizlik, gerçek değilmiş Bir Avustralyalı "sessizlik çok garipti" diye y[redacted] Vurulma korkusu olmadan biraz uzanabilmek [redacted] şanstı. Haftalardan beri ilk kez durup manzarayı [redacted]

biliyorlardı. Bu ayrıca düşmanı tanımak için de iyi bir fırsattı. Askerler ateşkes bölgesinde toplandılar, karşılıklı birbirlerine gülümsediler, birbirlerine fotoğraflar verip sigara ikram ettiler. Avustralyalı bir ambulans subayı Osmanlılar için şöyle diyordu: "Barışçı görünen insanlar. Tip olarak sanki duygusuz gibi, köylü görünümlüler. Onlarla kardeş gibi olduk, sigara ve tütün ikram ettik. Orada bazı Almanlar da vardı, ancak bize kötü gözlerle bakıyorlardı. Daha sonra bunu Albay Pope'la konuştuğumda bana, Almanların kötü bir dilenci sürüsü olduklarını söyledi: 'Ne var ki, gelip bizim siperlerin içine bakıyorlar' dedi kızgınlıkla. 'Sen ne yaptın?' diye sorduğumda da bana, 'Ben de onlarınkine baktım işte' yanıtını verdi."[21]

Kazmak çok zor olduğundan her iki taraf ta, defin işi için en iri adamlarını seçmişti. Mezar çukurları kazılmış, cesetler yattıkları yerde gömülmüşlerdi. Neyse ki hava o gün biraz serindi, ama yine de iğrenç bir işti. "Koku insanı hasta ediyordu. Cesetleri gömme ekibinin işi gerçekten berbat"[22] diye not almış bir Avustralyalı. Salvation Army'den [bir hayır kuruluşu] bir rahip karısına şöyle yazıyordu: "Benim bile karşılaştığım en korkunç deneyimlerden birisiydi...öğürdüm ve bir türlü uyuyamadım... o iğrençliği hiçbir sözcük tanımlayamaz."[23] Başka bir Avustralyalı, burnunu tıkaması için kendisine bir parça kokulu yün veren bir Osmanlı sağlık görevlisine ömrü boyunca minnettar kalacağını söylüyordu. Akşam olmadan dört bin civarında ceset defnedilmişti. Daha önce belirlenmiş olduğu gibi, öğleden sonra saat 4.30'da, herkes siperlerine döndü. Bir asker, "her iki taraf da, dostça ayrıldı"[24] diyordu. Bir Avustralyalı, o akşam bifteğini ve bisküvilerini Türk hurması ve inciri ile takas ettiğini

anımsıyor. Söylentiye göre Anzaklardan birisi ayrılırken bir Osmanlıya, "Hoşça kal, eski dost; bol şans!" demiş ve şu Türkçe yanıtı almış, "Güle güle git, güle güle gel!"[25] Saat 4.45'te önce bir tek mermi atıldı. Hemen ardından tüfek sesleri normal seviyesine yükseldi. O gece bir Avustralyalı günlüğüne şöyle yazmıştı: "Türklerle dost olmak için epey zaman harcadık. Hiç de kötü adamlar değillermiş."[26]

19 Mayıs yenilgisi, bir kez daha, sıra sıra insanları makineli tüfeklerin üstüne göndermenin hiçbir yararı olmayacağını göstermişti. Eğer bu düğüm çözülecekse başka bir yol bulunmalıydı. Osmanlılar, çoktan böyle bir çözüm bulmak için çalışmaya koyulmuşlardı. 9 Mayıs günü, kendi ileri hatlarından Kanlı Sırt'taki müttefik siperlerine tüneller kazmaya başladılar. Kanlı Sırt, Monash Deresi ve Korku Deresi'nden denize kadar olan bölgeye hakim bir yer olduğu için, Anzaklar için önemli bir noktaydı. Eğer Osmanlılar burayı ele geçirecek olurlarsa, Anzakların ileri hatlara takviye kuvvetleri ve malzeme göndermesi çok güç olacaktı. Tünel siperlere yaklaştıkça Avustralyalılar, kazma ve küreklerden çıkan 'tak-tak-tak' seslerini duydular. Bunun üzerine, onlar da kendi tünellerini kazmaya başladılar. 25 Mayıs günü, Avustralya dinleme ekibi, Osmanlıların sadece birkaç metre uzaklıkta olduklarından emindi. Biraz patlayıcıyla dinleme noktaları havaya uçuruldu. Türk tünelinin bir kısmı çöktü, tüneli kazanlar, canlı canlı gömüldüler.

Bu başarısızlığa karşın Osmanlılar hemen yeniden kazmaya başladılar. İki gün sonra Müttefikler onları durdurmak için başarısız bir girişimde daha bulundular. 29 Mayıs günü saat sabah 3.20'de "bir dizi şiddetli patlama... vadiyi sarstı"[27].

24 Mayıs günü silah bırakma sırasında cesetlerin gömülüşü. Her iki tarafın askerleri rahat hareket etmiş, yan yana çalışarak toplu mezarlar kazmışlardı. Bu fotoğrafı çekmekle Avustralya Ordusu Sağlık Birliğinden Yarbay Charles Ryan, ateşkes anlaşması koşullarına aykırı davranıyordu. *AWM H03954.*

Türkler Kanlı Sırt'ın hemen birkaç metre önünde bir mayın patlatmışlardı. Yerden fışkıran toprak ve enkaz Avustralyalıların üstüne yağarken Osmanlı birlikleri, küçük el bombaları atarak ileri atıldılar. Çok kısa bir süre içinde Avustralya siperlerinin otuz metre önüne kadar ulaşmışlardı. Ancak, iyi bir yer tutabilmek için Osmanlı takviye kuvvetleri yetişmeden önce, savunanlar harekete geçti. Siperlerin bir kısmı hemen yeniden ele geçirildiyse de, Osmanlılar orada, kaçınılmaz sonuç gelinceye kadar, saatlerce direndiler ve sonunda teslim oldular.

Her ne kadar saldırı başarısız olmuşsa da, başarıya o kadar yaklaşılmıştı ki, tünel açmanın çok yararlı bir taktik olacağı düşünüldü. Bunun üzerine her iki taraf da tünel kazmaya başladı. Bu yürek isteyen bir işti. Çoğu zaman tünelciler düşmanın kendilerine doğru tünel kazarak yaklaştığını işitebiliyorlardı. Bu 'tak- tak- tak' seslerinin kesilmesi, düşmanın tünel kazmayı bitirip, infilak ettirmek için tünele patlayıcı doldurmaya başladığı şeklinde yorumlanıyor ve bir alarm işareti sayılıyordu. Bu patlamalarda birçok tünelci, diri diri gömülmüştü. Harekât ilerledikçe tünel kazma teknikleri daha da gelişiyor, daha derin ve daha uzun tüneller kazılıyordu. Kömür madeni işçileri gibi, bu işi daha iyi bilen, usta tünelcilerden kurulu özel ekipler kurulmaya başlanmıştı. Anzaklar tavanı düz tüneller kazarken Osmanlılar kavisli tavanlı, yuvarlak tüneller kazıyorlardı. İleri uçtaki askerler için tüneller, hep bir endişe kaynağı olmuştur. Bir Alman tarihçisi, "Sanki bir volkanın üstünde oturuluyor gibiydi...Bütün o alan, bir krater çölüne dönmüştü"[28] diye yazıyor.

Kilidi çözmek için bir başka yol da, orduların yaşam yolunu - deniz bağlantısını kesmekti. Müttefikler, ordularını getirmek, malzeme temini ve topçu desteği bakımından tamamen denize bağımlıydı. Osmanlılar kendi malzemelerini kara yoluyla getirebildikleri için, denize o kadar bağımlı olmamakla birlikte, kara yolları çok ilkel olduğu ve Marmara Denizi yoluyla ulaşım daha çabuk olduğu için, yine de bir dereceye kadar, deniz yoluna gereksinimleri vardı. Karadaki savaş yerleri kapandığı zaman, daha önce yaşanan bütün felaketlere karşın, deniz savaşları daha cazip bir seçenek olmaktaydı. Sisli bir 13 Mayıs'ın erkek saatlerinde, boğazı fark edilmeden ge-

çebilen Türk torpido gemisi *Muavenet-i Milliye*'nin, Britanya savaş gemisi *Goliath*'ı torpillemesi, bomba gibi bir söylenti olarak yayılmıştı. Altı yüz on sekiz subay ve asker boğulmuştu. Bu başarıya karşın, Alman ve Osmanlı amiralleri, ellerinde Müttefiklerin filosuna karşı koyabilecek ciddi bir deniz güçleri olmadığını biliyorlardı. Gelibolu savaşının başladığı sekiz buçuk ay öncesinden beri, ne *Yavuz* ne de *Midilli* gemileri (Osmanlı Deniz Kuvvetlerine katılan iki Alman gemisi), İstanbul'dan ayrılmıştı. Eğer Müttefikler denizde yenilmez ise, onların da dalgalara gömülmesinin gereksiz olduğu düşünülüyordu.

Bir rastlantı eseri, 25 Nisan günü Alman denizaltısı, U21, İstanbul'a varmak üzere yola çıkmıştı. Britanya ve Akdeniz'i dolaşması yaklaşık bir ay sürmüştü. Gelibolu'da görülen manzara, bütün denizaltı mürettebatının rüyalarını süsleyen bir şeydi. Birçok savaş gemisi ve destek teknesi demir atmış, ördekler gibi sakin bekleşiyordu. Her ne kadar büyük gemilerin etrafına torpidoları engellemek için denizaltı ağları yerleştirilmiş ise de, kimse işe yarayacaklarına inanmıyordu. 25 Mayıs öğle vakti *U-21*, Kaba Tepe açıklarında, Kraliyet Donanmasından *Triumph*'a bir torpil gönderdi. On beş dakika içinde koca gemi alabora olmuş, ancak mürettebatın neredeyse tamamı kurtarılabilmişti. Herkes Britanya Donanmasının bir simgesi konumundaki bu büyük geminin gözlerinin önünde batışını izlerken, siperlerde süren savaş neredeyse durmuştu. Sağ kalan gemiciler denizden toplanırken Osmanlılar ateş kesmişti. Komutan olan Britanyalı amiral, filonun anakaradan on dokuz kilometre açığında bulunan Yunan Adası İmbros'a [İmroz Adası] sığınması emrini verdi. Bundan iki gün sonra, kıyıya yakın bir yerde demir atmış olan bir

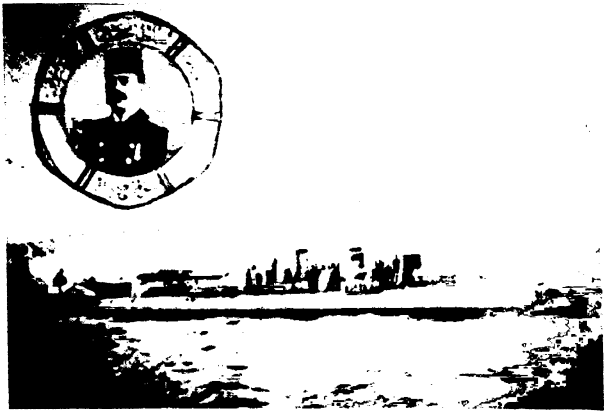
savaş gemisi, *Majestic*, İlyasbaba Burnu açıklarında, atılan bir torpidoyla batırıldı. 19 Mayıs günü yaşanan yenilgiden sonra bu gemilerin batırılması, çöküntü noktasındaki Osmanlı morali üstünde bir iksir etkisi yapmıştı. Birkaç ay içinde ikinci kez, Müttefik filosu kuyruğunu toplayıp kaçmıştı.

Ancak Osmanlıların sevinci de fazla sürmedi ve *Triumph*'ın isabet almasından sadece bir saat sonra, bir Britanya denizaltısı, İstanbul'da demir atmış olan *Stamboul* ambar gemisini torpilledi. Kent halkı, uzun süredir beklenen işgalin başladığını sanarak, paniğe kapılmıştı. Bundan iki hafta önce de bir Britanya denizaltısı, Marmara Denizi'nde asker taşıyan bir Osmanlı gemisini batırmış ve içindekilerin neredeyse tamamı boğulmuştu. Bunun üzerine Osmanlılar takviye kuvvetlerini, önceki gibi deniz yoluyla değil, karadan göndermek zorunda kaldı. Bu nedenle İstanbul'dan yapılan bir gecelik yolculuk, 240 kilometrelik çok kötü koşullardaki demir yollarıyla yapılan, beş gün süren bir seyahate dönüşmüştü. Bütün yıl boyunca Britanya denizaltıları Osmanlı gemilerini rahatsız etmişti. Savaştan sonra Liman von Sanders, eğer Britanya gemileri denizaltı saldırılarını sürdürmüş olsaydı, beşinci ordunun açlıktan öleceğini söyledi. Britanya savaş sorumlularının savaş stratejisi bakımından, denizaltıların potansiyeli üstünde fazla durmamış olması, onun için büyük bir şans olmuştu.

Bir denizaltında denizcinin yaşamı, denizaltıların kırılgan yapısı ve mekanik yetersizliği nedeniyle, daima büyük tehlikeler içindedir. 30 Nisan günü Avustralya denizaltısı *AE2*, ana safra tankındaki bir arıza nedeniyle boğazlarda, Osmanlı torpido gemisi *Sultanhisar*'dan yüz metre kadar uzaklıkta su yüzüne çıkmak zorunda kalmış ve kaptanı tarafından denizaltı vanaları açılarak batırıl-

dıktan sonra bütün mürettebatı teslim olmuştu. *AE2*, 25 Nisan günü Çanakkale Boğazından geçmiş ve birkaç gün yerel gambotlarla, ölümcül bir saklambaç oyunu oynamıştı. Sonunda denizaltı hasar görünce, mürettebatı torpido gemisi tarafından kurtarılıp, Liman von Sanders ve kurmaylarının görüşü için, küçük bir kasaba olan Gelibolu'ya götürülmüştü. Adamların üstü başı sırılsıklamdı ve Osmanlılar onlara kuru, temiz fakat biraz komik bir şekilde süslü, Osmanlı üniformaları vermişlerdi. Çıkartma sırasında tutsak alınmış olan bir Fransız ve bir İngiliz askeriyle birlikte, o gece Avustralyalılar, torpido gemisiyle İstanbul'a gönderileceklerdi.

AE2'nin ele geçirildiği haberi çok çabuk yayılmış, torpido gemisi limana girerken büyük bir kalabalık, onu görmek için sahile gelmişti. *AE2*'nin mürettebatından Herbert Brown, günlüğüne şöyle yazmıştı: "Kalabalık çok sessizdi ve bize hiç düşmanca davranılmıyordu. Sadece gülümseyen bazı yüzler görülüyordu. Buna şaşmamak gerekiyordu sanırım; (böyle acayip giysilerle) halimiz kimi olsa güldürürdü." Tutsaklar caddelerden yürütülerek hapishaneye götürülürken Alman, Avusturya ve Osmanlı bayraklarıyla süslenmiş olan tren istasyonunun bulunduğu caddeden de geçiriliyorlardı. "Çok az kimse bizimle ilgilendi" diyor Brown. "Sadece birkaç kişi caddenin köşesine kadar koşup bizim geçişimize bakıyordu. Birkaç çocuk bizim arkamızdan koşuyor, ancak çok yakına geldiklerinde, nöbetçiler onlara vurarak yanımızdan uzaklaştırıyor ve onlar da bizi izlemekten vazgeçiyordu... Limandan o kadar güzel görünen kasaba, birden değişivermişti. Sokakları çok dar, kaldırımları bozuk ve dükkanları çok kötüydü."[29]

Bir arıza nedeniyle çok yakınında su yüzeyine çıkmak zorunda kalan Avustralya denizaltısı *AE2*'yi, makine dairesini bombalayarak işe yaramaz duruma getiren Osmanlı *Sultanhisar* torpido gemisi. 1998 yılı Temmuz ayında *AE2*, İstanbul'daki Rahmi M. Koç Müzesinin yöneticisi olan Selçuk Kolay yönetimindeki bir Türk ekibi tarafından, Marmara Denizi'nin 73 metre derinliğinde bulunmuştur.
S. Kolay ve Dr.M. Spencer'in nazik izinleriyle.

Hapishanede, çıkartmalar sırasında tutsak edilen ve bir gün önce İstanbul'a gönderilmiş olan Britanyalı, Avustralyalı ve Fransızlardan oluşan küçük bir grup tarafından karşılandılar. Birkaç gün içinde bir düzine civarında adam daha getirildi. 5 Mayıs günü hepsi, Boğazın karşı tarafına geçirildi ve savaş tutsakları kampı durumuna getirilen, küçük bir Anadolu kentine, Afyonkarahisar'a gönderildiler. Kampta Gelibolu tutsakları yanında Ruslar da vardı, fakat sayıları, Gelibolu'da her iki tarafça tutsak alınanlar kadar fazla değildi. Tüm savaş boyunca sadece

yetmiş Avustralyalının tutsak alınmış olması gerçeği, savaşın ne kadar şiddetli geçtiğinin bir göstergesidir.

Başlangıçta kamp koşulları iyi değildi. Bir Avustralyalı, "Türklerin bize karşı davranışı...çok kötüydü, yıkanmamıza izin vermiyorlar, aç bırakıyorlardı"[30] diye yakınıyor. Ancak, Temmuz ortalarında, İstanbul'dan bir hükümet görevlisinin gelip tutsakların temsilcisiyle görüşmesinden sonra, durum değişti. Herkese günde iki öğün et verilmeye başlandı, kamp kantininde satılan şeylerin çeşidi çoğaltıldı ve fiyatları düşürüldü. Eskiden herkes kuru toprak üstünde yatarken, yataklar verildi. *AE2* erlerinden olan diğer bir tutsak, John Wheat şöyle diyor: "Bütün bunlarla hayatımızdan daha memnun hale geldik."[31]

Ağustos başlarında Amerikan Büyükelçisi kampı ziyaret ederek her ay düzenli olarak taze gıda ve para gönderilmesini sağladı.

> "Bundan sonra, neredeyse sade kuru ekmekle yaşamak yerine, sucuklu yumurta, sosis,v.s. yemeye başladık. Kısa sürede bu düzenli yaşamın yararlarını görmeye başlamıştık. On beş Ağustos günü Karargahtan başka bir Türk Subayı bizi ziyaret etti. Şikayetlerimizi dinledi ve bizim, durumumuzun epeyce düzeldiğini söylememiz üzerine memnuniyetini dile getirdi. Ayrıca bizim mutlu olmamızı dilediğini söyledi."[32]

Gündüz tutsaklar yol yapım işlerinde çalıştırılıyorlardı. Temmuzda hasat işlerine yardım ettiler. Wheat şöyle anlatıyor: "Çalışmaya giderken veya gelirken, halkın bize karşı hiçbir nefret gösterisinde bulunmaması bizi çok şaşırtıyordu. Sadece çocuklar, sizin boğazınızı keseceğiz, der gibi el işaretleri yapıyorlardı ama, biz bunlara aldırmı-

yorduk, ne de olsa çocuktular."[33] Bazen savaş tutsakları kampı yakınlarında, Çanakkale Boğazına gitmekte olan çok sayıda asker kamp kuruyordu. Bunların birçoğu, oraya kadar gelip, ülkelerini istila etmek isteyen bu "kâfir"leri, görmek istiyordu.

Eylül ayında büyük bir Osmanlı gazetesi, İngiliz gazetelerinde defalarca basılmış olan bir mektubu yayınladı:

> "Avrupa ülkelerinde savaş tutsaklarına çok kötü davranıldığı, onlara yiyecek ve başka şeyler verilmediği halde, Türkler tarafından tutsak alınan Britanya askerleri, hiç yakınmıyorlar. Muhabirlerimizden birisi bize, Anadolu'nun küçük bir kentinde savaş tutsağı olarak bulunan kuzeninden almış olduğu bir mektubu verdi. Mektup şöyle diyor: 'Biz kentteki en iyi evlerden birisinde kalıyoruz. Türk askerleri bize çok saygılı ve şefkatli davranıyorlar. Ben yaklaşık olarak, benimle ayni rütbedeki bir Türk subayının aldığı kadar maaş alıyorum ve bu yetiyor da artıyor bile. Ben üç Avustralyalı, sekiz Britanyalı ve altı denizaltı subayıyla birlikte kalıyorum. Ayrıca iki Fransız ve on iki de Rus var. Burada bahçeyle uğraşıyoruz. Çok güzel kavunlar, salatalıklar ve bakla yetiştirdik."[34]

O ay yeni bir komutan geldi ve koşulları biraz sıkılaştırdı.

Gelibolu'da ise savaş yavaşlamış, 19 Mayıstan sonra bölgesel bazı çatışmalara dönüşmüştü. Herkesin kendi bölgesindeki düşmana karşı bir üstünlük sağlaması, artık sadece kişisel bir gurur meselesi durumuna gelmişti. Siperler sürekli yeniden düzenleniyor, savunma güçlendiriliyor, tüfek atma becerileri geliştiriliyordu. Kanlı Sırt'ta Osmanlılar, siperlerinin çatısını çam tomruklarıyla ka-

patmış, hemen yakınındaki Kanlı Sırt'ta siper duvarları taşlarla örülmüş ve beton basamaklar yapılmıştı.

Osmanlıların, tüm hatlarda, özellikle Anafartalar (Anzak) bölgesinde, daha iyi bir doğal konumu vardı. Hatlarının arkasındaki arazi oldukça yumuşak bir meyille aşağı doğru alçalıyor ve bu onlara, istedikleri yere toplarını yerleştirebilme ve düşman tarafından yerleri saptandığı zaman da, konumlarını kolayca değiştirebilme olanağı sağlıyordu. Anzak tarafındaki sarp arazide topların yerini değiştirebilmek bir yana, herhangi bir yere yerleştirebilmek bile, nispeten zordu. Filo geri çekildiği zaman sağlanabilecek topçu desteği, minimum düzeydeydi. Dar açılı deniz topları siper savaşları için uygun değildi ve nispeten daha az zarar verebiliyor ve kayıplar, malzemeden çok, psikolojik bakımdan etkili oluyordu. İlyasbaba Burnu'ndaki deniz bombardımanını büyük bir zevkle izleyen Britanyalı bir asker daha sonra, 4 Haziran günü, bir Osmanlı siperinin içini gördüğünde hayal kırıklığına uğramıştı. "Çılgınca bir koşuyla Türk siperine ulaştık ve içine atladık. Yaklaşık on ayak [3.3 metre] derinlikteydi ve sanki hiç dokunulmamıştı. Bizim mermi kovanları nereye gitmişti?"[35]. Toprağın üstünde durum bu kadar iyi değildi; Temmuz ayında tüm yarımadada, bir tek sağlam ev kalmamıştı.

Siperlerin çoğu kuzey - güney doğrultusundaydı ve bu nedenle, güneş Osmanlı hatlarının arkasından doğuyor ve Müttefiklerin arkasından batıyordu. Bu durumdan her iki taraf ordularının ne kadar yararlanmış olduğu tartışılabilir. Öğleden sonra geç saatlerde, Müttefik askerlerinin siluetinin, akşam güneşi nedeniyle açıkça görünebilmesi, Osmanlıların bir avantajı gibi görünebilir. Ancak

diğer yandan, aynı saatlerde güneş Osmanlı nişancılarının gözünü aldığı için, Müttefikler için bir avantaj olarak düşünülebilir.

Sıcak yaz güneşi herkesin üstüne acımasızca çökmüştü. Müttefikler, banyo yapmak ve serinlemek için denizi kullanabilme avantajına sahip olmakla birlikte, içme suyu bakımından sıkıntı içindeydiler. Buna karşılık Osmanlılar, nispeten tatlı su kaynaklarının yakınında olsalar bile, yıkanacak yerleri yoktu. Herkesin ortak sorunu sineklerdi; havalar ısındıkça sayıları inanılmaz derecede çoğalmıştı. "Sineklerden, çadırların iç duvarları simsiyahtı" diye anımsıyor bir Alman subayı. "O kadar dikkat etmemize karşın, aldığımız her lokma yiyecekte yine de, ağzımıza giren birkaç sinek olurdu. Ancak İngiliz gazetelerinden, düşmanlarımızın bundan bizden daha çok rahatsız olduğunu okudukça, buna razı olurduk."[36] Hatta bir Avustralyalının anıları daha da çarpıcı:

> "Daha açar açmaz [reçel kutusunu]... sinekler hücum etti [kutuya]...kendi aralarında savaşıyorlardı. Ceketimle kutuyu sararak sinekleri oyuna getirdikten sonra, bisküvilerime sürdüm. Elimi üstlerinde tutarak bisküvileri ceketimin arasından çıkardım. Ama yine de birçok sinek ağzıma doldu ve içinde uçuşmaya başladı... kızgınlıktan neredeyse uluyordum... Burası dünyanın en berbat yerlerinden daha berbat."[37]

Sıcak ve sinekler Müttefik birliklerinde dizanteri salgınına yol açmıştı. Belki de daha fazla temiz ve güvenilir su kaynaklarına sahip oldukları için, Osmanlılarda bu tür hastalıklar daha az görülmüştü.

Bölgede denizden esen rüzgar, biraz olsun sıcaklığın etkisini azaltıyordu. Belki de bu esintiler nedeniyle, Gelibolu'da hiç zehirli savaş gazı kullanılmamıştı. Bu korkunç yeni silah ilk kez, hem Almanya ve hem de Britanya tarafından, Batı Cephesinde kullanılmış ve 1915 yılı başlarında, Britanya birliklerine Gelibolu'da da gaz maskeleri dağıtılmıştı. Yarımadadaki rüzgar, gazı çabucak dağıtabilir ve böylece gazın öldürücü etkisini büyük ölçüde azaltabilirdi.

En sıcak günlerde bile, ileri siperlerde bulunan adamlar, sürekli düşmanı gözetlemek zorundaydılar. Normal durumda görülebilecek en küçük bir değişim, olabilecek bir saldırının işareti olarak değerlendiriliyordu. Gün geçtikçe düşmanın davranış biçimi diğeri tarafından, yakın bir arkadaşının alışkanlıkları kadar iyi biliniyordu. Örneğin İlyasbaba Burnu'ndaki siperlerden birisinde Osmanlılar her gün, İngilizlerin atlarını eğitmelerini izliyorlardı. İzledikleri diğer tipik bir olay da, düşmanların sabah kahvesi için yaktıkları ateşin dumanının görünmesiydi."[38] Her ikisi de cazip hedefler iken Osmanlılar, mermilerinin kısıtlı olması nedeniyle, ateş etmiyorlardı. Sadece sessiz gözlemciler olarak duruyor ve bazen kızgınlıkla, sıkılmış yumruklarını sallıyorlardı.

Gelibolu'da diğer birçok sorun yanında, her iki tarafın cephane kıtlığı sorunu da vardı. Ancak her bir taraf, diğerinin durumunu kesin olarak bilemiyordu." Bol miktarda piyade cephanesi vardı" diye yazıyor, Liman von Sanders "fakat, ta başından beri topçu cephanesi eksikliği yaşanıyordu. İstanbul'da yeterli bir cephane fabrikası olmadığı ve tarafsız ülkeler Alman cephanesinin geçişine izin vermediği için, Türk bataryaları, savaşın başından beri, cep-

haneyi idareli kullanmak zorundaydı... Baharda Kaptan Pieper (Alman Donanması) İstanbul'da bir cephane fabrikası kurdu; ancak ne makineler ne de malzeme uygun standartlarda olmadığı için bunun çok az bir yararı oldu."[39]

Bu uygun top ve mermi yetersizliği, savaşçıları Batı Cephesinde olduğu gibi, dev bir mermi düellosuyla karşı karşıya kalmaktan ve bomba şoku nedeniyle çıldırmaktan korumuştur. Osmanlılar o kadar top sıkıntısı çekiyorlardı ki, İstanbul'daki Askeri müzede bulunan tarihi toplar bile savaş alanına getirilmişti. "Yüz yaşında toplar, siper topları olarak ön saflara dizilmişti. Ancak bunlar, çıkardıkları beyaz duman bulutları nedeniyle, hemen düşman ateşini çektiği için, bize düşmandan daha fazla zarar vermişlerdir. Onların müzeden getirildiği de duyulmuştu."[40] Kazma, kürek gibi şeyler de o kadar azdı ki, Müttefiklerden bu gibi malzeme ele geçirildiğinde çok seviniliyordu. Aynı şekilde, sığınaklarda kullanılacak ahşap ve demir de, civar köylerdeki evlerden sökülüyordu.

Gelibolu'daki Osmanlıların yaşadıkları konusunda, elimizde yazılabilecek birçok malzeme var. Bunlardan birisi, savaşın büyük bir bölümünü orada geçiren Alman albayı Hans Kannengiesser'den geliyor. Savaştan sonra yazdığı kitap, onun Osmanlılara olan sempatisini ve Türklerin karakterini çok iyi yansıtmakta.

Bu konuda başka bir belge de, Gelibolu'da çok kısa süre görev yapan bir Türk'ün, Mustafa Yıldırım'ın anılarıdır. Bir asker olarak o günler konusunda Mustafa'nın ne gibi anıları olduğuna ve Kannengiesser'in Mustafa gibi askerlerden neler hatırladığına bir göz atalım.

Kannengeisser'in emrinde bulunan askerlerin çoğu "Anadolu'dan ve Trakya'dan gelmişlerdi...oldukça iyi eğitim görmüş, cesur, güvenilir ve sadık insanlardı; Anadolu'dan gelenler çoğunluktaydı..."

"[Türk askeri] kolayca hoşnut olur, alçak gönüllüdür ve üstlerine itaat etmemeyi asla aklından bile geçirmez. Kayıtsız ve şartsız komutanlarının ardından doğru düşmanın üstüne gider. Allah'ın dediği olur. Çok dindardır ve şimdiki yaşamını, daha iyi bir yaşamın ilk adımı sayar. Patlayan el bombalarının hemen altında, tabur savaşa girmeden önce ordunun din adamı olan İmam askere hitap eder. Bunun verdiği izlenim daima tuhaftır. Özellikle belirli anlarda, yüzlerce erkek sesinin, bozkırda saygıyla, 'İnşallah' dediği duyulur. Bir gece, bir yanda çakallar ulurken, konuşmanın fazla uzadığını fark ettim. Cephede bataryaya hemen gereksinim vardı. Ancak, müdahale etmemeye özen gösterdim. Bir Hıristiyan'dan böyle bir şey gelmesi hoş karşılanmazdı. İmamlar harika insanlardır, eğer subaylar ölecek olursa komutayı onlar alır, hatta bir taburun komutasını bile...

Eğer birlikler başarısız olursa, bu büyük olasılıkla komutanlarının yüzündendir... Savaşta genellikle şu izlenimi edindim: Birlik, istekli bir kitle, ancak onları yönlendirecek komutanlardan yoksunlar. Bu hevesten ve üstün otoritenin mutlak kabulünden, bir liderin astlarını olağanüstü etkileyebilme imkanı oluşur; eğer iyiyse, enerjik, azimli ve Türk ise- illaki Türk olması şart..."[41]

Osmanlı siperlerinde sakin bir an.
Bazı askerler kameraya poz verirken arkadaşları tıraş oluyor.
Dikkat edilecek olursa sol taraftaki asker (biraz geri planda) yalınayak.
Siperlerin kenarına, yaşamı biraz daha kolaylaştırmak için,
oturma yerleri ve uyku kovukları yapılmış. *AWM H13569.*

Kannengiesser'e göre, "[savaşan] birliklerin tamamı Müslüman Türklerden oluşuyordu. Hıristiyan ve Yahudiler, taburlarda veya cephe gerisinde, başka işlerde kullanılmak üzere eğitilmişlerdi."[42] Müslüman olmayan Osmanlı uyrukluların neredeyse tamamı Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşuyordu.

Kannengiesser, Osmanlıların sade yaşamı ve yalın onur duygularından çok etkilenmişti.

> "Gençliğinden beri yerde yatmaya alışmıştı. Türk karyolayı hiç bilmez ve gece dolaptan çıkardığı halı veya şilteyi, yere serer...

Pirinç ve et onun için bir lükstür. Yedeğindeki yiyeceği, bir dilim ekmek ve kötü görünümlü bir mendile sarılmış birkaç zeytinden ibarettir. Sabahları biraz un çorbası içer, öğleden sonra geç vakit başka bir çorba içer ve bazen, genellikle yağda pişirilmiş et yer. Başlıca yiyeceği bulgurdur... ekşimiş yağda pişirilen veya soğuk yenen kırık buğday."[43]

Bir asker Kannengiesser'e şöyle söylemişti: "'Her gün yemek yediğimize göre, bu gerçek bir savaş değil'. Büyük bir olasılıkla, karınlarını otlarla doyurdukları ve düşman mermilerinden çok, açlıktan korktukları Balkan Savaşı deneyimleri vardı."[44]

Düzeltilemeyen tek şey, birliklere verilen üniformaların kalitesiydi. Kannengiesser şöyle yazıyor: "Savaşın başında olmamıza rağmen, birliklerin giysileri inanılacak gibi değildi - yazlık ve kışlıklar rengarenk birbirine karışmış, yırtık ve eskimişti. Ayakkabıları çok değişikti ve genellikle bir iple bağlanmış köseleden ibaretti. Elde bulunan malzemeye göre bazen ipin yerini bir deri şeridi alıyordu. Daha sonraları, birçok İngiliz giysisi gördüler."[45] Siperleri yenilemek için kum torbaları geldiğinde, bazıları esrarengiz bir şekilde kayboluyor, sonra ortaya adamların giysilerinde yama olarak çıkıyordu.

Genel olarak bakıldığında, Kannengiesser'in askerleri oldukça sağlıklı insanlardı. "Hep aynı şeyleri yemekten dolayı üç taburda iskorbüt hastalığı görüldü. Ancak bugün, bunun vitamin eksikliğinden kaynaklandığını biliyoruz. Mareşalden (Liman von Sanders'ten) elli Türk lirası almış ve bununla, birliklerim için Küçük Asya'dan taze sebze satın alabilmiştim. Tıbbi yardım ile birlikte bunun

epeyce olumlu bir etkisi olmuştu. Bunun dışında bir salgın hastalık tehlikesi yoktu."[46]

Kannengiesser'i en fazla rahatsız eden tıbbi yakınma, Türkler arasında yaygın olan, "tebdili hava" yani, "hava değişimi hastalığı" idi.

> "Eskiden.... askeri görevlerini yaparken acemiler... İmparatorluktan [Osmanlı] uzakta... hizmet ederlerdi. O zaman, örneğin Anadolu'nun sağlıklı yaylalarından gelen insanlar, son derece sıcak bir iklimi olan Selanik'e gönderilirdi. Çoğu böyle, özellikle sıcak mevsimlerde, alışmadıkları iklimdeki bir yerlere giderdi. Çoğu alışmadıkları iklimde, özellikle sıcaklarda, hasta olurdu. Ölmemeleri için, aylar boyu evlerine izinli gönderilmeleri gerekirdi. Ancak, artık bugünlerde insanlar... bölgelerine yakın yerlerde askere alınıyor. Buna rağmen, doktorlarm, iklim değişimi gerektiğini bildirmesi, gittikçe artıyordu. Haklı veya haksız bir şekilde bir kez 'tebdili hava' ya gidenler, bu süreyi uzatmaya çalışıyorlardı. Hiçbir zaman birliklerine zamanında dönmüyorlardı, hatta bazen hiç dönmüyorlardı. Böylece 'tebdili hava' bir bakıma, asker kaçağı sınıfına giriverdi."[47]

Bu askerlerden çoğu "sıla hasreti"ne yakalanmıştı. Özellikle okuma yazma bilmeyenler için ailelerinden ve köylerinden ayrı kalmak çok üzücüydü. O dönemde Osmanlıların büyük bir çoğunluğu, resmi bir okul eğitimi alamadığı için, okuma - yazma bilmiyordu. Ulusal bir telefon sistemi yoktu ve cahil bir askerin, ailesiyle haberleşme olanağı bulunmuyordu. Ancak, bu yürek acısını azaltmak için bir çare bulunmuştu:

"Askerin eviyle haberleşmesi, başka zaman olağan olsa da, postayla mektuplaşma yoluyla değil, genellikle yaşlı bir adamın, arazide birlikleri ziyaret etmesiyle sağlanıyordu. Çevresindeki aile ve akrabaları dolaşarak, onların mektuplarını veya sözlü mesajlarını topluyor, sonra arazide birliği ziyarete geliyordu. Aylarca onları arayıp buluyor ve kendi bölgesindeki askerlerle mektup ve mesaj alış verişinde bulunuyordu. Tekrar eve dönmesi de aylar sürüyordu."[48]

Ailesini ve köyünü özleyen genç askerlerden birisi de Mustafa Yıldırım'dı. Orta Anadolu'nun doğusundan, Kayseri'nin Sarız kasabasındandı. Köyü, yaklaşık doksan beş haneli, küçük bir çiftçi topluluğuydu. Köylüler koyun yetiştiriyor ve çeşitli tahıl ekiyorlardı. Savaş başladığında Mustafa on beş yaşında olmasına karşın, sigara içtiği ve bir av tüfeğine sahip olduğu için, kendisini yeterince büyümüş görüyordu. Köyünde okul olmadığı için hiç okuyamamıştı. Günlerini babasıyla birlikte tarlada çalışarak geçiriyordu.

"Bir gün" diye anımsıyor "köyümüze davullar ve bayraklarla bir takım askerler geldi." Mustafa, amca ve dayıları ile köylerindeki asker olabilecek hemen herkesle birlikte, askere yazıldı. En genç askere alınma yaşı olan on beş yaşına basmadıkları için, diğer iki kardeşi evde kaldı. Herkes, "Müslüman halkı yok etmek için gelmiş olan kâfirler"le savaşmaya gittikleri inancındaydı. Acemiler önce eğitilmek için Kayseri'ye gönderildiler ve sonra Gelibolu Yarımadası'na ulaşmak için, uzun Anadolu yollarını baştanbaşa geçmeye başladılar. Diğer adamlar gibi Mustafa da, Anadolu'da kendi bölgesinin dışına hiç çıkmamıştı ve dış dünya hakkında çok az bilgisi vardı. "O zamana kadar

Avustralya'yı hiç duymamıştık, İngilizleri de duymamıştık" diye anımsıyor sonraları. "Biz Gelibolu'da Rumlara karşı savaşacağımızı sanıyorduk. Bölgenin politik görüşüne göre Müttefiklerin, Yunanlıların amaçlarına destek vermek için Osmanlı İmparatorluğunu istila etmek istediğine inanıldığından, böyle bir hataya düşülmesi son derece kolaydı.

Bu kadar erkeğin köyden ayrılmasıyla birlikte, normal ev işleri ve köy sorumlulukları yanında kadınlar, tarım işlerini de yüklenmişlerdi. "Kadınlar her şeye sahip çıktılar ve her işi yaptılar...tarlalarda çalıştılar, hayvanlara baktılar" diyor Mustafa. "Kadınlar tarlaları sürdü, kadınlar hasat yaptı, kadınlar buğdayı değirmene taşıdı, onlar her işi yaptılar. Çok cesurdular." Hayat son derece güçtü fakat halk hâlâ vergisini ödemek zorundaydı. Ulusal çabaya katkıda bulunmak için birçoğu atlarını, sığırlarını ve koyunlarını bağışladı.

Mustafa Gelibolu'da İkmal Birliğinde çalıştı ve ileri cephelerin arkasındaki depolara cephane, yiyecek ve diğer malzemeyi taşıdı. Gereken şeyler, elde ne mevcutsa onunla - eşeklerle, atlarla, sığırların çektiği kağnılarla, her şeyle taşınıyordu. Mustafa, bu gidiş gelişleri sırasında, kendi köyüne yakın bir yerden gelen birisiyle karşılaştı ve birbirlerine kendi köyleri hakkında öyküler anlattılar.

Mustafa Gelibolu'dan nefret ediyordu. Anımsadığı kadarıyla "savaş alanı berbat bir yerdi. Ölüleri sayamıyordum. Çok ağır ateş altındaydık... Bu tam bir kargaşaydı. Kimin kim olduğunu bilemiyordunuz." Oraya varışından bir ay sonra Mustafa eve dönmeye karar verdi. Bir gün sessizce, ne yöne gittiğini bilmeden yola çıkıp yürümeye

başladı. Giderken kendisi gibi kaçan veya izinli giden başka askerlere rastladı. Eve varması yaklaşık bir ay sürdü. "Sarız'a varınca, bazı kadınlar...kaçtığım için beni alaya aldılar" ancak ordu hiç peşine düşmedi.

Birçok Anadolu kasabası gibi Sarız da savaş sırasında büyük kayıplara uğradı. "Köyler erkeksiz kalmıştı. Benim köyümden giden seksen kişiden... yetmiş beşi kayıptı. Bir daha onlardan hiç haber alamadık. Gelibolu civarındaki bütün köyler tamamen terkedilmişti." Mustafa'nın dayı ve amcalarından birçoğu savaşta ölmüştü. Genç Mustafa yeniden babasıyla çiftçilik yapmaya başladı. Uzun yıllar sonra karısıyla Avustralya'ya göç etti. 1982'de yapılan bir röportajda şöyle diyordu: "Buraya gelip Gelibolu'da Avustralyalıların bizimle savaştığını öğrendiğim zaman, onlara kızmadım, çünkü bu çok eskidendi. Ben Avustralya'da mutluyum. Ancak, bana bütün Avustralya'yı bile verseler, ülkemin bir avuç toprağını Avustralyalılara vermezdim."[49]

Mustafa Yıldırım'ın ve Hans Kannengiesser'in anıları, 1915 yılında Osmanlı halkının cephede ve cephe gerisindeki köylerde, neler çektiğini çok iyi anlatır. Bir bakıma (böylesine malzeme ve giyim yetersizliği göz önüne alınacak olursa), Osmanlılar Müttefik askerlerine oranla, çok daha kötü koşullar altındaydılar. Başka bir yönden de (özellikle su), Osmanlı siperlerinin durumu, karşı tarafınkinden daha fazla dayanılabilir nitelikteydi. Ancak her iki tarafın askerleri de, hatta orada birkaç hafta geçirenler, orada olmaktansa dünyanın herhangi başka bir yerinde...sıcağın altında, sineklerin, ölülerin ve her gün yaşanan ölüm tehdidinin olmadığı bir yerde bulunmak isteyecekleri konusunda hemfikirdirler. Yıllar sonra Mustafa

Kemal'in o günleri anımsarken Gelibolu'daki siperlerde bulunan her asker adına söylediği gibi, "Ölülerin ve çürüyen cesetlerin havasını solumaktan hasta olmuştum."[50]

Mustafa Kemal'in karargahının bugünkü görüntüsü
Hanri Benazus koleksiyonundan, 106

BEŞ

ONUR KURTARILDI

Gelibolu'da askerler bu müthiş savaşı verirken, İstanbul'da yaşam normal seyrindeydi. Basın çok sıkı sansür altında olduğundan, bu gibi durumlarda sık sık görüldüğü gibi yerel söylentiler yaygındı. Bir dakika önce Osmanlıların Müttefik ordularını yerle bir ettiği söylenirken, bir dakika sonra tam tersine bir öykü yayılıyordu. Osmanlı basını sıkı bir kontrol altında tutuluyor, bütün gazete kâğıtları Almanya'dan geldiği için, Almanlar kâğıdın sadece kendilerini destekleyen gazetelere verilmesini garantiye bağlıyorlardı. Normal olarak Osmanlı yetkilileri, en küçük bir zaferi olduğundan fazla abartıyor, yenilgileri ise küçümseyerek bildiriyorlardı. Bu nedenle de, ilk Müttefik çıkartması yapıldığında Savaş Bakanlığı açıkça, düşmanın yenilgiye uğratıldığı haberini vermişti. İstanbul'un bütün caddelerine ve meydanlarına zafer bayrakları asılmış ve Aya Sofya Camiinde yapılan bir törenle Padişaha "Gazi" unvanı verilmişti.

Kutlamaların zamanından önce yapılmış olduğu öğrenildikten sonra bile, Osmanlı başkentinde yaşam eskisi gibi sürüyordu. Zenginler yine eskiden beri yedikleri lokantalarda yemek yiyor ve kentin ünlü oteli Pera Palas'ta konuklar ağırlanıyordu. Ancak 1915 yılının Mayıs ayında, bir Britanya denizaltısının Haliç'te demirlemiş olan bir erzak gemisini batırmasından sonra, İstanbul halkı savaşın ne kadar gerçek ve ne kadar yakın olduğunu kavrayabildi. Çok geçmeden askeri yetkililer savaş yaralılarını, gecenin geç saatlerinde boş caddelerden geçirerek taşımaya başlamış, savaşın gerçeklerini halkın görmesini önlemeye çalışmıştı.

Cephede çözümsüzlük devam ediyordu. Haziran başlarında Britanya ve Fransız birlikleri Kirte'ye yeni bir saldırı düzenlemiş, birkaç saatliğine de olsa Osmanlıları, ileri hatlardaki siperlerini boşaltmak zorunda bırakmıştı. Ancak buna hemen karşılık verilmiş ve kayıplar yeniden ele geçirilmişti. Ordular acımasızca saldırmış, fakat bütün Müttefik saldırıları, yeni bir moralle daha da güçlenmiş bir direnişle karşılaşmış ve etkili bir sonuç elde edememişlerdi. Verilen zayiat her geçen gün artıyordu. Örneğin, 28 Haziran ile 5 Temmuz arasında Osmanlıların İlyasbaba Burnu civarında vermiş olduğu kaybın, 16.000 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Her iki tarafın politik liderleri, generallerinin kendilerine zaferler kazandırmalarını bekliyorlardı. Bunlar gerçekleşmeyince, sinirler gerilmeye ve Osmanlı subayları ile Alman subayları arasındaki ilişkilerde bir soğukluk görülmeye başlamıştı. Diğer tarafta ise, Avustralya ve Yeni Zelandalılar, Britanyalıların liderlik niteliklerini sorgulamaya başlamıştı.

Ne tuhaftır ki, sürekli başarısızlıklar, her iki ordunun generallerini de, savunma hatları kusursuz olmaktan uzak

olduğu halde, savunmalarının mükemmel olduğuna inanmaya teşvik ediyordu. Ancak Mustafa Kemal, Arıburnu'nun kuzey tarafında (Sazlı Dere'de), Osmanlı hatlarının savunma bakımından, çok kötü bir durumda olduğunun farkındaydı. Sakin geçen gecelerde birliğinin kurmay subaylarına, harita üstünde savaş oyunları oynatıyordu. Oynanan her oyun, Mustafa Kemal'in o alandaki insan gücü eksikliği yönündeki inancını güçlendiriyordu. Subay arkadaşlarının bölgenin önemsiz olduğu görüşünde olmasına karşın, Mustafa Kemal burarın düşmana, Osmanlıları bir yana itip, Conk Bayırı ve Koca Çimen Tepe gibi, önemli tepeleri ele geçirmek için bir şans tanıdığına inanmıştı. Bir kez bu tepeleri ele geçirdiklerinde Müttefikler, bütün bölgeye hakim olabilirler ve boğazları zorlayabilirlerdi. Mustafa Kemal haftalarca üstlerini bu konuda uyardı, ancak kimse onu dinlemedi. Bu durumu protesto etmek için, iki kez istifa etmek istediyse de Liman von Sanders onu vazgeçirdi.

Mustafa Kemal Anafartalar'da silah arkadaşlarıyla birlikte.
Hanri Benazus koleksiyonundan, 901

Mustafa Kemal'in huysuzluğu, von Sanders'in karşı karşıya olduğu sorunlardan sadece bir tanesiydi. Temmuz ayı sonlarına doğru, Müttefiklerin yeni bir büyük saldırıya geçeceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Osmanlı Karargahına gelen raporlara göre, Limni Adasında, binlerce yeni Müttefik birliği toplanmaktaydı. Von Sanders beklenen saldırıya karşı hazırlıklarını yaparken, Alman Yüksek Komuta Kademesinden hemen Berlin'e dönmesini isteyen ve yerine yeni bir komutan atanacağını bildiren bir emir geldi. Onun savaş stratejisinden memnun kalmayan yüksek düzeyde bazı Osmanlı politikacılarının, bu değişikliği planladığı belliydi. Savaşın böylesine kritik bir zamanında bu değişiklik, stratejik bir intihar demekti. Ayrıca bu, bir kişiliğe saldırı anlamı da taşıyordu. Öfkelenen von Sanders, 28 Temmuz günü uzun bir telgraf çekerek, emre açıklık getirilmesini istedi. İki gün sonra emrin ertelendiği bildirildi. Bu konuda bir daha hiç ses çıkmadı.

Yeni bir çıkartma yapılacağı söylentisi, artık açıkça dile getirilir olmuştu. Ziyaretine gelen bir subayın von Sanders'e söyledikleri, onun özgüvenini hiç etkilemedi: "Bu girişimin başarısına öylesine inanılıyor ki [İstanbul'da], Pera [İstiklal] Caddesi'ndeki bütün pencereler, Britanya birliklerinin girişini izlemek için kiralanmış, Britanya Büyükelçiliği yeniden düzenlenmiş ve yatak çarşafları değiştirilmişti. Ben (von Sanders) ondan, benim için de Pera Caddesine bakan bir pencere ayırtmasını rica ettim."[1]

1915 yılında Avustralya'daki askere alma kampanyaları Gelibolu temasına yoğunlaşmıştı. *Dardanel'den bir çağrı... 100x47 Cm. AWM ART05167*

(Resmin üstündeki yazılar: Dardanel'den bir çağrı. *Hey! Sen Gelmiyor musun? Hemen askere yazıl.*)

Dedikodu sağlam temellere dayanıyordu. Orduları Fransa'da ilerleme kaydedemediği için büyük sıkıntılar yaşayan Britanya savaş yetkilileri, Akdeniz'deki harekâta daha büyük kaynak ayırmaya karar vermişlerdi. "Ödül

Konstantinopolis'tir ve bu ödül, bu yıl içinde bizim olacaktır" diyordu Winston Churchill. "Bu hem önemli bir bedel ödenmeden hem de nispeten çok kısa bir süre içinde elde edilebilir. Ama hemen harekete geçmeliyiz ve bu süratli başarıyı kesin kılacak ölçekte olmalı."[2] Hamilton'un ordusunu 120.000 kişiye yükselten, üç yeni tümen yola çıkartıldı.

Bu yeni birlikler, Ağustos başlarında yapılması planlanan büyük hücuma yardımcı olacaklardı. Hamilton sonunda, İlyasbaba Burnu'na saldırmanın boşuna bir çaba olacağına ve saldırının odak noktasını Sarı Bayır sırtlarına, Anzak hattının hemen kuzeyine kaydırmaya karar vermişti. Avustralyalı tarihçi Alan Moorehead saldırı planını şöyle özetliyor:

> "Gece, Anzak köprübaşının kuzeyine çıkıp, önce Kanlı Sırt denen güneydeki bir yere büyük bir sahte saldırı yaptıktan sonra, asıl hedef olan Conk Bayırı'na ve diğer tepelere saldırmayı öneriyordu. Aynı zamanda, Anzakların hemen kuzeyinde olan Suvla Körfezi'ne yeni bir çıkartma yapılacak ve oradaki tepeler ele geçirilir geçirilmez bir araya gelecek olan kuvvetlerle, doğrudan doğruya dört mil kadar [altı buçuk kilometre] ilerideki Çanakkale Boğazı'na yönelecekti. Türk Ordusunun büyük bir bölümünün yarımadanın ucunda toplanmış olması ve Fransa ile Britanya'nın İlyasbaba Burnu'na başlatacağı yoğun baskı nedeniyle, savaş çabucak bitirilmiş olacaktı."[3]

Plan, çok noktadan taarruza geçilmesi ve şaşırtma olması bakımından 25 Nisan saldırısıyla benzerlikler taşıyordu. Amaç, Osmanlı ordularının belirli bir noktada yoğunlaşmasını sağlayıp, bambaşka bir noktadan daha bü-

yük güçle saldırarak onları vurmak idi. Eğer her şey planlandığı gibi yürüyecek ve başarı sağlanacak olursa, kısa sürede Osmanlıların ikmal yolları kesilmiş olacak (veya Müttefik generalleri öyle sanıyorlardı), kuşatılmış olan Osmanlı Orduları hemen çökecek ve böylece Müttefiklere boğazları ele geçirme yolları açılmış olacaktı. Ondan sonra Britanya ve Fransız savaş gemileri istim verip Çanakkale Boğazını aşarak İstanbul'u ele geçireceklerdi.

Plan birçok bakımdan eleştirilebilir. Her şeyden önce, Müttefikler Osmanlı birliklerinin sayısı ve çabucak toparlanıp örgütlenme yetenekleri hakkında kesin bilgiye sahip oldukları halde, onların karşı saldırı gücünü hafife alıyorlardı. İkinci olarak plan, yüksek tepelerden sökülüp atıldıktan sonra, Osmanlı direnişinin tamamen kırılacağını varsaymaktaydı. Oysa Müttefiklerin, ne kadar kötü durumda olursa olsun, kararlı bir düşmanın mücadeleyi kararlılıkla sürdüreceğini daha önceki deneyimlerinden öğrenmiş olmaları gerekirdi. Son olarak da bu iddialı plan, büyük oranda diğer saldırıların başarısına dayanıyordu- eğer aşamalardan birisinde başarı sağlanamazsa (özellikle Conk Bayırı'na yapılacak olan saldırıda), büyük bir olasılıkla, bütün çabalar boşa gidecekti.

Osmanlılar, Gelibolu'ya olabilecek yeni bir saldırıyı karşılamak için çok iyi mevzilenmişlerdi. Şimdi orduların sayısı beş yüz bine ulaşmıştı ve bunların 110.000'i Gelibolu bölgesindeydi. Komşuları Bulgaristan ile ilişkilerinde olumlu gelişmeler vardı, ancak yine de emniyet bakımından, sınırda bir ordu bulundurulmaktaydı. Bulgaristan'ı denetlemenin dışında, Doğu Cephesinde, Süveyş ve Mezopotamya'da durum sakindi ve bütün güç Gelibolu'ya yöneltilebilirdi.

Osmanlı askerleri Kanlı Sırt'taki bir tünelin ağzında.
Öndeki askerin elinde birkaç küçük el bombası var.
Ayrıca, arkadaşının pantolonunda yamalar görülüyor. AWM A02599.

Von Sanders'in istihbarat kaynakları, Müttefik saldırılarının ne zaman ve nerelerden geleceğini saptayamamıştı. Alman generali, yeni kuvvetlerin Küçük Arıburnu ile İlyasbaba Burnu arasında bir yere çıkartılacağını tahmin ediyordu ve bu nedenle de, Albay Kannengiesser'in komutasındaki 9.Tümeni bu araya yerleştirmişti. Her iki tarafın cephede yaklaşık aynı sayıda askeri vardı (Müttefiklerin 120.000 ve Osmanlıların 110.000), ancak bunlar değişik yönlerde yoğunlaştırılmışlardı. 6 Ağustosta Müttefikler Anzak Koyu ve civarındaki kuvvetlerini 16.000'den 37.000'e çıkarmıştı. O bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin sayısı ise 21.000 idi.

6 Ağustos günü öğleden sonra saat 14.00'te, Anzak bölgesinin güney tarafında, Osmanlıların Kanlı Sırt'taki ileri cephesinde, üç mayın patladı. Bu tür patlamalar olağandı ve orta derecede bir alarma yol açardı. Osmanlı birlikleri, bunun o göklere çıkartılan yeni saldırın başlangıcı olan bir yumuşatma patlaması olduğunu bilemeyeceklerdi. İki saat sonra, Britanya gemileri İlyasbaba Burnu'nu bombardımana, yüzlerce kişilik bir Yunan birliği ise yarımadanın kuzey tarafında düzmece bir çıkartmaya başladılar. Yaklaşık aynı zamanda, Britanya birlikleri Kirte (Alçıtepe) üstüne, yine düzmece bir saldırıya geçtiler. Osmanlı topları bunlara öylesine şiddetli bir karşılık verdi ki, saldırıya katılan 3.000 Britanya askerinden 2.000'i vuruldu.

Saat 16.30'da Kanlı Sırt'taki Osmanlı cephesi çok yoğun bombardıman altındaydı. Bir şans eseri, ön saflarda bulunan 500 kişilik birliğin büyük bir çoğunluğu, siperler arasına kazılmış olan, derin mayın tünellerine sığınabilmişlerdi. Bu ateş bir saat kadar sürdü. Sonra düdük sesleri

duyuldu ve Avustralyalılar karşı cepheye doğru akın etmeye başladılar. Bir Türk "Dikkat, İngilizler geliyor!" diye bağırdı. Yanındaki birkaç kişilik birliği yere yatıp Avustralyalılara ateş etmeye başlamış olan bir çavuş, diğer askerlerine ulaşmak için tünellere doğru koştu. Birçok asker yukarı tırmanırken, savunucular daha yerlerini alamadan, saldıranların ateşi büsbütün yoğunlaşmıştı.

Osmanlılar siperlerinin tavanını çam tomruklarıyla kaplamış, üstüne de kum sermişlerdi. Avustralyalılar açık kalan yerlerden içeri atlayarak, boğaz boğaza savaşmaya başladılar. Başka bir yerde Avustralyalılar, tüfeklerini siper çatısından içeri sokmuşlar, içerideki boşluğa rasgele ateş ediyorlardı. Diğer Avustralyalılar, siperlerin ötesine geçmiş, destek ateşi veren yakındaki adamlara karşılık veriyorlardı. Tünellerden çıkan yetmiş kadar Osmanlı, tutsak edilmişti.

Yüksek rütbeli generallerden birisi olan Esad Paşa'nın karargahı Kanlı Sırt'a bakıyordu. Hemen saldırının ciddiyetini kavramıştı: Topçuları derhal ateşe başladı ve takviye kuvvetleri harekete geçti. Bu yedek kuvvete Binbaşı Zeki Bey komuta ediyordu. 1919 yılında Avustralya tarihçisi C.E.W. Bean'e olayı şöyle anlatıyordu:

> "Edirne Sırt'taki alay karargahından her şey çok açık görünüyordu. Kanlı Sırt'ta bombaların kaldırdığı yoğun bir toz bulutu vardı. Bu nedenle iyi göremiyordum, ancak bombardıman kesilince, piyade atışlarını işitebildik – yağmur başlarken düşen yıldırım gibiydi, yanımızda bunu görenler, 'İngilizler siperlerimize giriyor' dediler.
>
> Bizim izlenimimize göre, tanık olduğumuz o bombardımana uğrayan bu siperlerin saldırıya karşılık vermesi olanaksızdı -çok büyük hasar vardı ve büyük kayıplar vermiştik. O anda, telefonla Mustafa Kemal

Paşadan bir emir geldi... 'yedek tabur... derhal 'Kanlı Sırt'a' hareket ediniz. Tabur harekete hazırdı. Olabileceği kadar çabuk hareket edilmesi emrini verdim... Giderken süngülerimizi takmıştık...

Vadiye döner dönmez, sizin ön saflarda bulunan askerlerinizin ateşiyle karşılaştık... Oraya yakın bir yerde, Kanlı Sırt Cephesinin ortasında görev yapan bir tabur komutanına rastlamıştım...Ona 'ne oldu?' diye sordum. Bir şoka girdiği açıkça belli oluyordu. 'kaybettik, kaybettik!' diye yineleyip duruyordu.

Ona, 'Bana durumun ne olduğunu ve benden ne yapmamı istediğini söylemeni istiyorum' dedim.

'Durum çok kritik. Bütün taburum bombardıman sırasında siperlerin altında kaldı. Burada geri kalanların gelmesini bekliyorum - şu anda emrimde hiç kimse yok. Eğer sağ kalan varsa, onları durduracak ve yeniden emrimde toplayacağım' dedi.'

Ancak orada, ondan başkası yoktu. Ondan herhangi bir bilgi alabilme olanağı bulunmadığını anlamıştım ve daha fazla zaman kaybetmek istemedim."[4]

Yerel birlikler, ilerlemek isteyen Avustralyalıları durdurmaya başlamışlardı. Siperlerden birisinde "cesur - aklı başında" bir din adamı, adamları savunmaya çağırıyordu. Zeki Bey hemen yeni bir savunma hattı oluşturdu. Ağır makineli tüfek ateşi ve patlamalar gece boyunca devam etti. Zeki Bey "vadide ve siperlerde büyük bir karmaşa ve düzensizlik vardı"[5] diye anımsıyor.

Şimdi, Kanlı Sırt'tan aşağı dereye doğru, düşman hatlarına bakma sırası Avustralyalılardaydı. Bundan sonraki üç gün boyunca Osmanlılar, Kanlı Sırt siperlerine ateş ettiler, bomba attılar ve saldırdılar. İki taraf da bu kanlı

toprağın bir parçasından bile vazgeçmiyordu. "Üçüncü gün" diyor Zeki Bey, "saldırı için bir birlik gönderdim ve hepsi yok oldu, yakalandılar mı, öldürüldüler mi, bilmiyorum..."[6]. Sonunda 9 Ağustos günü, askerler yeni bir saldırıya girişemeyecek kadar bitkin bir durumdayken, karşı saldırıyı durdurma emri geldi. Ne kadar can kaybı oldu, asla kesin olarak bilemeyeceğiz. Yapılan tahmini hesaplara göre, en az 6.000 Osmanlı ve 2.300 Avustralyalı.

1919 yılında Avustralya tarih ekibi Gelibolu'ya gittiği zaman, Avustralya savaş ressamı George Lambert tarafından çizilen, Zeki Bey'in portresi. Zeki Bey Avustralyalılara rehberlik yapıyordu. Karakalem 30.2x22.5 Cm. AWM ART02868.

(Resmin altındaki yazı: BİNBAŞI ZEKİ BEY Gelibolu'da Türk Alay Komutanı)

Ölümün görünümü ve kokusu her taraftaydı. Bir Avustralyalı günlüğüne şöyle yazmıştı:

> "[cesetler] her tarafta yatıyordu, sekilerin üstünde... çukurlarda ve muhabere siperlerinde ve hendeklerde; üstlerine basmamak olanaksızdı. İkinci hattın her tarafında Türk cesetleri yatıyordu ve eğer birisi dinlenmek için biraz oturmak istese, onlardan birisinin üstüne çömelmek zorundaydı."[7]

Bu görüntüye tanık olan hiç kimse, savaşın şerefli bir şey olduğunu söyleyemez. 7 Ağustos günü siperleri gören ve şok olan bir Avustralyalı, çevresinde gördüklerini şöyle anlatıyor:

> "Hemen yanımda, benden on beş ayak [dört buçuk metre] ötede, bizim çocuklardan on dört tanesinin taş gibi yatan cesetlerini görüyorum. Ah! Bu çok kötü bir manzara. Daha dün, neşe ve hayat dolu olan adamlar ve çocuklar, şimdi orada yatıyor, soğuk - soğuk - ölü - gözleri cam gibi, yüzleri hüzünlü ve toprağa bulanmış - ruhsuz - gitmiş - birinin oğlu, birinin yavrusu - şimdi sadece bir cisim. Tanrıya şükürler olsun ki, sevenleri, onları bu halde göremiyorlar - ölü, kanları donmuş veya hâlâ sızıyor. Tanrım bu ne biçim görüntü. Yanımda duran Binbaşı bana 'İşte kazandık' diyor. Ulu Tanrım-kazanmak-elimi uzatsam dokunabileceğim kadar yakınımda yatan bu cesetlerin yanında, ne anlamı var zaferin- o halde, dilerim asla bir yenilginin şahidi olmam."[8]

Daha önceki katliamlar gibi, güneşin sıcağı yine cesetleri çürütmeye başlamıştı. Bir askerin 9 Ağustos tarihli güncesi şöyle diyor:

"Cesetlerden yayılan koku, günlerce güneş altında kaldıkları için, korkunçtu ve bir çoğu iyice şişmiş, patlamıştı.... askerlerden birçoğu gaz maskesi takmıştı... o ana kadar onları (ölüleri) kaldırmak veya gömmek için, hiçbir girişimde bulunulmamıştı, geçiş yolundan uygun bir yere kaldırılmış, siper yollarını kapatmasınlar diye bir kenara yığılmışlardı ve şimdi yaşayanlardan çok daha fazla ölü vardı..."[9]

Kanlı Sırt'taki çarpışmaların tam ortasındayken bile Zeki Bey, Anafartalar'ın diğer bölgelerinde sürmekte olan savaşın farkındaydı. "Günler boyunca" diyordu Zeki Bey daha sonra, "omzumun üstünden Conk Bayırı'nın arka yamacındaki Anzak bombalarının patlamasını görebiliyordum. Ancak, Kanlı Sırt'taki kritik durum nedeniyle, oraya dikkatle bakamıyordum. Çok daha önemli bir yer olan Conk Bayırı'nda bir şeyler olduğunu biliyordum."[10] Mustafa Kemal'in bütün uyarılarına karşın Osmanlı Üst Komutası, Arıburnu'nun hemen kuzeyindeki son derece sarp arazinin, "birliklerin yerleşmesi için uygun olmadığına" inanmıştı. Bu nedenle bu sarp tepeler ve vadiler sadece küçük garnizon birlikleri tarafından korunmaktaydı. Zeki Bey oralarda kötü bir şeyler olduğunu hissedebiliyordu.

Conk Bayırı, Anzak savaş alanının hemen arkasında, kuzey tarafındaki Sarı Bayır sırasına dahil, merkezi bir tepeydi. O ve Koca Çimen Tepe, ilk çıkartmadan beri doğrudan doğruya hedef alınmamış olduğundan, oralara birlik yerleştirilmemiş, dolayısıyla savunma bakımından en güvenilmez noktalardı. Müttefikler bunu biliyor ve sürpriz bir saldırıyla buraların, kolayca ele geçirilebileceğine inanıyorlardı. Büyük Ağustos saldırısının odak noktası buydu.

6 Ağustos akşamı saat 21.00'de, Kanlı Sırt'ta el değiştirmiş olan siperlerde müthiş savaş sürerken, Anzak Koyu'nun kuzeyinde Osmanlı mevzilerine sıkı bir bombardıman taarruzu başlatıldı. Gece Yeni Zelanda, Avustralya ve Hindistan birlikleri içerilere, Koca Çimen Tepe'ye doğru ilerlemişlerdi. Önceleri oralarda küçük Osmanlı birlikleriyle karşılaşılmış ve çabucak bertaraf edilmişlerdi. Ancak daha sonraları, direnç birimleri daha güçlenmişti. Bu, artı arazi koşulları ve karanlık, ilerleyen birliklerin harekat planını geciktirmişti. Şafak sökünceye kadar hiçbirisi, amacını gerçekleştirememişti. En yakındakiler Yeni Zelandalılardı - Conk Bayırı'ndan bir, Koca Çimen Tepe'den iki buçuk kilometre uzaklıktaydılar. O sırada, sayı bakımından o bölgedeki Osmanlıların on katı olduklarından habersiz, kahvaltı etmek için durdular.

Bütün gece boyunca Osmanlı komutanları, neler olup bittiğinden pek emin değillerdi. Örneğin Mustafa Kemal, top seslerini işitmiş, fakat savaş yerini saptayamamıştı. Sabaha karşı saat 3.30 da genel bir emir yayınladı:

> "Büyük bir ihtimalle düşman bu sabah, bizim ön saflarımıza saldıracaktır. Aramızdaki mesafenin kısa olması sebebiyle ani bir saldırıya karşı kendimizi savunabilmemiz için, herkesin uyanık olması ve silah başında bulunması şarttır. Bu nedenle bütün subayların adamlarını uyanık tutmasını ve daima savaşa hazır bulundurmasını emrediyorum..."[11]

Sabah olunca saldırının ana amacının ne olduğunu kavramak kolaylaşmıştı. Mustafa Kemal derhal yedek kuvvetlerini Conk Bayırı'nın savunmasına gönderdi. Bu arada Albay Kannengiesser'in 9. Tümeni çağırılmış ve

Müttefiklerin Koca Çimen Tepe'ye doğru ilerlemesini önlemek için, tam zamanında yetişmişti. Bir kez daha Osmanlıların savunması çabucak toparlanmıştı, ancak kriz tamamen atlatılabilmiş değildi.

7 Ağustos sabahı Avustralyalılar dört aldatma saldırısı daha yaptılar. Hepsi geri püskürtüldü. Bunlardan birisi, Boyun'a yapılan saldırı, boşuna bir çaba olarak hatırlanır. Saldırıya geçen Avustralyalılar Osmanlı hatlarıyla aralarındaki boş alanı koşarak geçinceye kadar, deniz topçuları destek atışını sürdürecekti. Fakat bir karışıklık nedeniyle, topçu ateşi zamanından yedi dakika önce kesilmişti. Bu süre içinde Osmanlı askerleri, sürünerek sığınaklarından çıkmış, makineli tüfeklerini ve piyade tüfeklerini Anzak siperlerine yöneltmişti.

Siperden daha başlar görünür görünmez yoğun bir yaylım ateşi başladı. Saldıran askerlerden sadece birkaçı beş metre kadar ilerleyebilmiş, Osmanlı hatlarına ise ancak bir veya ikisi ulaşabilmişti. Bundan sonraki kırk beş dakika içinde üç veya daha fazla Avustralyalı müfreze neredeyse kesin ölümlerine koşmuşlardı. Bu, 19 Mayıs'ın tekrarıydı, ancak bu kez roller değişmişti. Söylentiye göre, Osmanlı makineli tüfekçilerinden birisi siperinden çıkmış ve daha iyi atış yapabilmek için sığınağın üstüne oturmuştu. Avustralyalı tarihçi Bill Gammage'a göre, sabah saat 5.15'te, "iki yüz otuz beş hafif süvarinin cansız bedeni [Avustralyalı], bir tenis kortundan biraz daha geniş bir alana serilmişti. 1919 yılında hâlâ oradaydılar ve tepeleri beyazlaştıran kemikleri yarım mil [800 metre] mesafeden açıkça görülebiliyordu."[12]

Boyun'da Avustralyalılar ölürken, Suvla Körfezi'ndeki (kuzeyde kilometrelerce uzakta olmasına karşın,

Boyun'daki siperlerden net bir şekilde görülebilir) İngiliz birlikleri, sabah kahvaltı hazırlıyorlardı. Hamilton'un planına göre, Suvla'daki kuvvetler çok önemliydi. Suvla Körfezi'nden karaya çıkacak olan taze kuvvetler, içeri doğru üç ile yedi kilometre kadar ilerleyecek ve Osmanlılar tarafından korunmayan birçok küçük tepeyi ele geçirecekti. Bunun kuzeyden Sarı Bayır'a yaklaşmayı emniyet altına alacağı ve Osmanlıların ikmal olanaklarını zorlaştıracağı ümit ediliyordu. Çıkartmanın hazırlıklarını maskelemek için çok sıkı önlemler alınmış ve gerçekten de çıkartma, savunma güçleri için büyük bir sürpriz olmuştu.

Suvla bölgesi, bir Bavyeralı olan Binbaşı Willmer komutasındaki 1500 kişilik küçük bir Osmanlı jandarma birliği tarafından korunmaktaydı. 6 Ağustos'u 7'ye bağlayan gece, Britanyalılar Suvla'nın sığ kıyılarında karaya çıkarken, sayıca çok az olan savunucular, onları müthiş rahatsız etmişlerdi. Piyade atışları ve topları o kadar etkiliydi ki, Britanyalılar ilerlemekte büyük tereddüt gösteriyorlardı. Osmanlılar telaşsızca, Britanyalıların ovadaki bütün hareketlerini rahatça görebilecekleri yakınlardaki bir tepenin yamacına çekildiler.

Geride, karargahta her şey o kadar karmakarışıktı ki, von Sanders Suvla'daki harekâtı, 7 Ağustos günü öğleden sonra haber alabilmişti. Gelen habere göre, Britanyalıların asıl hedefi, Bolayır değil, Conk Bayırı ve Koca Çimen Tepe idi. Bunun üzerine, von Sanders, Çanakkale'nin Asya tarafındaki bütün kuvvetlerin derhal yarımadaya getirilmesi emrini verdi; Kirte'deki 8.Tümenin Anzakların kuzeyine, 7. ve 12. Tümenlerin yarımadanın 40 kilometre kadar kuzeyindeki Bolayır'dan aşağı (güneye) gönderilmesini istedi. Bu takviye kuvvetlerinin gelişi, otuz altı ila

kırk sekiz saat arasında bir zaman alacaktı. Bu arada yerel güçler saldırılara ellerinden geldiğince karşı koyacaklardı.

Willmer'in kuvvetleri son derece başarılıydılar. Onun bu yürekli savunması, ürkek Britanya komutanlarını o derece kaygılandırdı ki, 20.000 kişinin 1.500 kişi karşısında ilerlemek yerine, sipere yatmasına neden oldu. Yukarıda, Conk Bayırı'nda Kannengiesser, şaşkınlıkla izliyordu: "Suvla Körfezi gemilerle doluydu. Biz, on nakliye, altı savaş ve yedi hastane gemisi saymıştık. Karada, dağılmış yuvalarından çıkmış karıncalar gibi şaşkın birlikler vardı. Savaşta hiçbir gelişme yoktu."[13]

7 Ağustos günü akşam saat 7.00'de Willmer, Britanyalıların karaya binlerce asker çıkarmış olmasına karşın, "düşmanın çekinerek ilerlediği"ni rapor ediyordu. Günün geç saatlerinde bazı Britanyalı birlikler içeri doğru ilerleyebilmiş ve bazı yüksek noktaları ele geçirmiş, fakat bu onlara çok pahalıya mal olmuştu: 1600 asker ve 100 subaya, yani orada bulunan Osmanlı kuvvetinin tamamından daha fazlasına!

7 Ağustos akşamı tüm yarımadanın savunması bıçak sırtındaydı. Suvla ve Arıburnu'nda müdafaa çok sıkışmıştı fakat takviye kuvvetleri saatlerce uzaktaydı. Mustafa Kemal'e gelen raporlar, bazı subayların şaşkınlık ve panik içinde olduğunu gösteriyordu. "Her şey karmakarışık. Durum çok ciddi" diyordu bir rapor. "Subaylar ortalıkta yok... ben bile nerede olduğumu bilmiyorum,"[14] diyordu bir başkası. Mustafa Kemal, şahsen haber getirmesi için genç bir subayı Conk Bayırı'na göndermiş, ancak subay vurulmuştu.

Ertesi gün sabahın erken saatlerinde Yeni Zelandalılar Conk Bayırı'na tırmanmaya başladılar ve zirvesine yerleştiler. Buradan, Çanakkale Boğazı görülüyordu; 25 Nisan'dan beri ilk kez Anzak hatlarından görülebilmişti. O kadar yoğun bir Osmanlı ateşi altındaydılar ki, günün sonuna doğru saldırıya katılan 760 Kiwi'den (Yeni Zelandalı) yara almadan kurtulan sadece yetmiş kişiydi. Sabahın erken saatlerinde Avustralyalıların Koca Çimen Tepe'ye saldırı girişimleri bir bomba ve tüfek ateşi "cehennemi"yle durduruldu. Anzaklar 750 kayıp vermişlerdi. Osmanlıların kitleler halinde saldırdığı Kanlı Sırt dışındaki yerlerde ateş yavaşlamıştı. Bir mucize eseri, Willmer'in küçük birliği hâlâ Suvla'daki mevzilerini koruyordu.

Von Sanders'e 7 Ağustos günü geç saatlerde iki tümenin Conk Bayırı'na ulaşacağı güvencesi verilmiş, ancak 8 Ağustos günü şafak sökerken, takviye kuvvetleri hâlâ yerine ulaşamamıştı. Birliğin komutanı olan Ahmed Fevzi Bey, adamlarının yürüdükleri uzun yol nedeniyle çok yorgun olduğunu ve güneş batıncaya kadar bir savaşa katılamayacağını ileri sürüyordu. Ayrıca, subaylarının hiçbirisi arazi hakkında bilgi sahibi olmadığı için, biraz hazırlık yapılıncaya kadar saldırının ertelenmesini istiyordu. Daha sonra Fevzi, saldırının sabaha ertelenmesi isteğinde bulundu. Von Sanders'in bu tür mazeretlere tahammül edecek durumu yoktu ve hemen, o anda, onu görevden aldı. İlyasbaba Burnu'nda da başka bir subay, savaşa yeterince istekli olmadığı gerekçesiyle, görevden alınmıştı. O gece geç vakit von Sanders Mustafa Kemal'e telefon etti:

"Şu anki durum hakkında görüşünüz nedir?" diye sordu general.

"Çok kritik" diye yanıtladı, Mustafa Kemal. "Durumu kurtarmak için çok az zamanımız kaldı, ancak her anımızı kullanmaz isek, her şeyi kaybedeceğiz. Cephenin her tarafında durum çok karışık. Düşman hâlâ Suvla bölgesine asker çıkarıyor."

"Durumu kurtarmak için ne yapılabilir?"

"Bütün komutayı bir komutanda toplamak şarttır."

"Başka bir alternatif yok mu?"

"Hayır. Başka hiçbir alternatif yok. Bütün kuvvetleri benim emrimde toplamalısınız."

"Fakat bunlar sayıca çok fazla", dedi von Sanders.

"Çok az" dedi Mustafa Kemal ve telefonu kapattı[15].

Gösterdiği büyük irade ve açık sözlülük, Alman generali çok etkilemişti. Hemen diğer subaylarla görüştü ve onlar da, Mustafa Kemal'in saldırıyı yönetmesi gerektiğine katıldılar. Mustafa Kemal'e derhal Anafartalar bölgesindeki bütün kuvvetlerin komutasını ele alması emri verildi. 23.30'da Türk Albayı, yeni görevini devralmak için yola çıktı. Son günlerde yaşanan yoğun gerilimlerden sonra gece, biraz at binmek mutlu bir istirahat oldu. "Savaş", diye anımsıyordu sonradan, "beni tam üç gün ve gece, hiç uyumadan ayakta kalmaya ve görev başında olmaya zorlamıştı. Gerçekten hasta bir durumdaydım. Aslında, Arıburnu cephesinde üç veya dört aydır süren kanlı savaşlar nedeniyle çok yorgundum ve çok zayıf düşmüştüm... son günlerin gerilimi [olmasa bile], yine de kötü durumdaydım."[16] Buna karşın, Mustafa Kemal gece boyunca yeni subaylarıyla fikir alış verişinde bulunduktan sonra, derhal karşı saldırıya geçme kararı aldı.

Liman von Sanders (sol başta) Mustafa Kemal'le.

Bu arada Hamilton, Suvla'ya gelmiş, saldırıyı bizzat izleyerek, daha güçlü bir saldırı yapılması gerektiğine karar vermişti. 9 Ağustos gününün erken saatlerinde Britanyalılar, çok ihtiyatlı bir şekilde, yaşamsal bir önemi olan Tekke Tepe'ye (Koca Çimen Tepe'nin on iki kilometre kuzeyinde) doğru ilerlerken, Mustafa Kemal'in saldırısıyla karşılaştı. Osmanlı topçu ve makineli tüfek ateşi o kadar yoğundu ki, fundalıklar tutuştu. Britanya cephesi bozuldu ve asker panik içinde kaçmaya başladı. Öğleye

doğru ovanın ortasında yeniden toplanmışlardı, ancak avantaj kesin olarak Mustafa Kemal'deydi. 1918 yılında Mustafa Kemal bu olayı bir gazeteciye anlatırken, düşmanları hakkındaki görüşü iltifat etmekten çok uzaktı:

> "...Kuvvetli ve fedakar askerlerimiz, hakim sırtlardan inerek, topçularımızın isabetli şarapnel atışları yardımıyla saldırırken, 'İngiliz' askerleri sadece denize doğru kaçmayı düşünebiliyorlardı. Daha sonra General Ian Hamilton'un oraya gelmiş olduğunu ve emirlerine itaat edilmediğini, yüksek rütbeli subayları arasında tartışmalar çıktığını ve harekâtı erteleme isteği olduğunu öğrendiğim zaman çok şaşırmıştım. Bu bizim kazanmamızı sağladı... Birçok makineli tüfek ele geçirmiş ve birçok tutsak almıştık."[17]

"Bu arada Conk Bayırı'nda" diye anımsıyor bir Osmanlı subayı, "önemli bir şey yapılmamıştı. Kumandayı almış olan Mustafa Kemal Paşa Anafartalar saldırısını yönetiyordu. Esad Paşa'nın elinde birlik kalmadığı için, oradaki durum çok kritikti."[18] O gün öğleden sonra Mustafa Kemal, yeniden Conk Bayırı'na döndü. Müttefikler zirveye yakın bir yere yerleşmişlerdi ve Osmanlıların ise ağır deniz bombardımanı altında cesaretleri giderek kırılmaktaydı. Mustafa Kemal, elindeki bütün askerlerle, top yekûn bir saldırıya geçmenin zamanının geldiğine karar verdi. Subayları, adamlarının çok zayıf bir durumda olduğu gerekçesiyle buna karşı çıktı fakat Mustafa Kemal onların emre itaat etmeleri gerektiğini söyledi. Saldırı, ertesi sabah gün doğarken yapılacaktı.

Söylentiye göre, başlama saatinden birkaç dakika önce Mustafa Kemal, iki taraf arasındaki tarafsız bölgeye girdi. Adamlarına "Acele etmeyin. Önce ben gideyim" dedi.

"Ben kamçımı kaldırıp işaret verinceye kadar bekleyin ve sonra hep birlikte taarruza geçin."[19] Sabah 4.30'da işaretini verdi ve askerler, Britanya hatlarına doğru hücuma geçtiler. Müttefikler, siperlerinden sökülüp atıldı ve bayırlardan, denize doğru kovalandı. Tüfek atışları ve deniz toplarının ateşiyle binlerce Osmanlı düştü, ancak zirve yeniden onların eline geçmişti.

Savaş sırasında, Mustafa Kemal'in göğsünün sağ tarafına bir şarapnel parçası isabet etti. Ancak bir şans eseri şarapnel parçası, gömlek cebinde bulunan saatine çarptı. Daha sonra Mustafa Kemal, bu parçalanmış saati Liman von Sanders'e bir anı olarak sundu, o da buna karşılık Mustafa Kemal'e kendi kol saatini verdi.

Geçen son dört gündeki yoğun çabalar, her iki orduda da büyük kayıplara neden olmuştu. Müttefikler 12.000 ile 13.000 arası asker kaybettiler. Osmanlıda ise zayiat daha da fazlaydı: 9.200 kişi Conk Bayırı'nda,1.800 ila 2.000 kişi Kılıç Bayır'da, ve yaklaşık 7.000 kişi de Kanlı Sırt'ta yitirilmişti. Osmanlı cephesinin hemen her noktası, şu veya bu zamanda bir saldırı tehdidi altında kalmıştı. Liman von Sanders'in yüksek rütbeli subaylarından birisi günlüğüne şöyle yazmıştı: "Onuncu günün akşamı, fazla bir önemi olmayan Yılgın Tepe (Suvla Ovası'nda) dışındaki bütün tepeler Türklerin elindeydi."[20]

Dört gün içinde 400 Osmanlı ve birçok Alman, Müttefiklerce tutsak edildi. Bunlar Anzak Koyu'na götürülüp özellikle hücumdan önce, bu amaçla yapılmış dikenli tellerle çevrili bir hapishaneye kondular. Hintli nöbetçiler başlarında nöbet tuttu. Oysa nöbetçiye hiç gerek yoktu, çünkü etraf her an meraklı Anzaklarla doluydu. Tarih

kitapları bize, bu adamlara ne olduğundan hiç söz etmez. Büyük bir olasılıkla, savaşın sonuna kadar kalmak üzere, Mısır'daki Savaş Esirleri Kampına gönderildiler.

Anzak Koyu'nda Türk tutsaklar ve Anzak muhafızları, çalışmaya ara vermiş dinlenirlerken. *AWM G00456.*

9 ve 10 Ağustos tarihlerindeki karşı saldırılara öncülük etmiş olan Mustafa Kemal, Müttefiklerin ikinci saldırılarının kaderini de belirlemişti. Ancak Hamilton ve onun generalleri, hâlâ umutsuz bir çabayla, bundan kendilerine bir avantaj sağlamaya çalışıyorlardı. Ağustos ayında Suvla civarında üç yeni saldırı girişiminde bulunmuşlar, fakat bunların hiçbirisinde, cephede herhangi bir değişiklik sağlayamamışlardı. Ama yine de bu saldırılar von Sanders'i rahatsız etmiş, onu son yedek güçlerini de çağırmaya ve böylece Anadolu sahillerini ve yarımadanın kuzey kısmını, neredeyse tamamen savunmasız bırak-

maya zorlamıştı. Müttefiklerin bu durumu bilmemesi Osmanlılar için bir şans olarak görülebilir, ancak bilseler de fazla bir şey fark etmezdi.

Ağustos saldırısı Müttefik ordularının şevkini kırdı. Osmanlıları alt etmek için yapabilecekleri her şeyi yapmış, ancak savunmayı çökertememiş ve önemli hiçbir başarı sağlayamamışlardı. Osmanlılar da bıkkındı ve böylece her iki taraf, Mayıs saldırısından sonra savaşı yavaşlatma ve dinlenme dönemine girmişti.

Ağustos savaşlarından sonra karşıt birliklerin birbirlerine duydukları saygı, birçok durumda, adına ancak arkadaşlık denilebilecek bir şekilde gelişmişti. Müttefikler bir sempati ifadesi olarak düşmanlarına "Johnny Türkler"; Osmanlı birlikleri de Britanya askerlerine "John Kikrik", Fransız askerlerine "Tango" lakabını takmıştı. Bu insanlar aynı acıları, aynı yoklukları ve aynı sıkıntıları onca zaman paylaştıktan sonra, çoğu artık karşısındaki birliğe ölümcül düşmanlar değil de rakip dostlar gözüyle bakıyordu. Bir Avustralyalı yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

> "Tercümanımız karşı tarafa [Osmanlılara] doğru seslendi... sonunda bir düzine kadar oldular... siperlerin üstüne oturmuş,konuşuyorlardı ve bizimkilerden birisi, karşı tarafa gidip onlardan bir sigara tabakası aldı...
>
> Onlara bir not göndereceğimiz zaman, teneke bir periskopa taşla vurarak "telefon ediyorduk". Onlar da bize periskop sallayarak cevap verirlerdi. Eğer not onların siperine ulaşmışsa, bunu bildirmek için bize yine periskop sallarlardı."[21]

Bazı Britanya birlikleri,Türklerin Ramazan Bayramını kutlamak için onlara armağan olarak yiyecek fırlattılar. Bunun gibi olaylar, özellikle tarafsız bölgenin oldukça dar olduğu Anzak bölgesinde gittikçe artarak, olağan hale geldi. Örneğin bir gün, Bomba Sırt'ta:

> "Türk tarafından bir not fırlatılmıştı, bu not, bizimkilerden birisinin Konstantinopolis'in ne kadar uzakta olduğunu soran bir notuna yanıttı... 'Konstantinopolis'e ne uzaklıkta olduğumuzu soruyorsun. Oraya ne kadar zamanda varmak isterdiniz?' Notu fırlatmak için ağırlık olarak bir bıçak kullanmışlar ve bunun sonra iade edilmesini istiyorlardı. Bıçak geri fırlatılmış, ancak kısa düşmüştü... Bıçağın nereye düştüğü bildirildiğinde, aralarından birisinin bıçağı almaya gideceğini ve ateş edilmemesini istediler.. Başka bir gün de herhalde bir Alman subayı yaklaşmaktaydı ki, birden Türkler bizimkilere, siperlerine girmelerini işaret ettiler. İşareti alır almaz bizimkiler siperlere koştular ve biraz sonra makineli tüfek ateşi başladı. Tabii ki kimseye bir şey olmadı. Bu, Türkün savaşırken ne kadar adil olduğu hakkında fikir verir[22].

Aralarında atış yarışmaları da yapılır, düşmanın hatlarının üstüne kurulan bir hedefe sırayla nişan alınırdı. Sonuçlar karşı tarafa iletilir ve hatta bazen sığır eti veya bu gibi şeyler üstüne bahse girilirdi.

Ancak, bu dostluğun tehlikeli yönleri de yok değildi. Avustralyalı bir şakacı, karşı tarafa seslenebilirdi: "Merhaba Türk." Buna "Merhaba Avustralyalı" diye bir yanıt gelebilirdi. "Kaç kişiye bir sığır konservesi düşüyor [kaç kişi paylaşacaksınız]?" "Oh! Bin. Binlerce." Bunun üzerine Anzak, "öyleyse alın bunu da paylaşın" diyerek bir el

bombası fırlatırdı[23]. Türkler de bazen aynı oyunu oynarlardı. Evine mektup yazan bir Avustralyalı şu soruyu soruyor:

> "Size hiç Ernest'ten söz ettim mi? Ernest, her sabah yakmak için çalı çırpı toplamaya siperinden çıkan (bizimkiler uzun süre ona bir tek kez bile ateş etmemişlerdi) sıska, yaşlı bir Türk'tür. Bizimkiler ona bir sevgi ifadesi olarak sığır konservesi verirler, o da onları 'selam'lar ve teşekkür gönderirdi. Bir sabah, siperlerimize onu tanımayan, yeni bir grup asker geldiğinde, zavallı Ernest, vurularak öldürüldü."[24]

Kasım ayında Anzaklar, okul dergilerine benzer bir kitap yazmaya başladılar. Buna 150 kadar birlik malzeme göndermişti. 1916 yılında bu öyküler, çizimler ve fotoğraflar, "Anzak Kitabı" adı altında yayınlandı. Bunlardan birçoğu, şaka yollu "Johnny Türk" ile "Beachy Bill" adını verdikleri yamağından (Kaba Tepe'nin arka taraflarına menzilenmiş olan ve sürekli Anzak bölgesini bombardımana tutan topları) saygıyla veya olumlu yönde şakalarla söz eder. Kitaptaki saçma ilanlar sayfasında şöyle yazıyor:

> "DİKKAT - Türk topçularının, bize yemek servisi yapılırken, boşuna ateş etmekten kaçınmaları istenmektedir...
>
> ARANIYOR - Rıhtım dolduracak, yol yapacak, ve subaylarımıza sığınak binaları inşa edecek elli bin Türk tutsağı. Uygun nitelikte olanlara daimi iş sağlanacaktır. Sahil kışlalarından birisine başvurulabilir - Avustralya, Yeni Zelanda Kara Kuvvetleri."[25]

Anzak Kitabı editörü ve Avustralya savaş muhabiri C.E.W. Bean'in yazdığı, "Abdül" isimli şiir, daha ciddi bir şeydir:

Tepelere saldıran gençlerimize içtik,
Sahile hücum eden askerlerimize
Tünelcilerimize ve Özel Savaş Birliklerine,
Hepsinin şerefine birer kadeh kaldırdık;
Ve Topçulara ve sedyecilere -
Ancak, içkiler soğumadan
Size birinden söz edeceğim,
Ki, adı ABDÜL.

Onu göremiyoruz son zamanlarda,
Ama sakın şu şapka onunki olmasın,
Salınan karşı mazgalda...
Şu, bizim hep ateş ettiğimiz;
Geceleri soluğunu işittiğimiz,
Karanlıkta nöbet tutan
İşaretler vererek-cıvıldayıp şakıyan
Erkenci bir tarla kuşu gibi

Taze dallar çıtırdadı,
Diz üstüne çökerken biz,
Koca, kapkara gölgesi ezip geçti,
Bir gergedanın ağaçları ezdiği gibi.
Onun fırladığını gördük, dalga dalga,
Sabahın semalarına;
Mermilerimiz tam hedefi buldu,
Ve o - nasıl öleceğini biliyordu.

Evet, cephede ölümünü gördük onun,
Tıpkı bizim çocukların öldüğü gibi-
Zavallı koyu gözleri döndü
Umutsuz gökyüzüne

Kırılmış, zavallı kolları açılmıştı,
Aynı ismi verdiğimiz Tanrı adına...
Ve bu yüreğimizi paralayıp aldı,
Ama düşmüştük bir kez bu kanlı oyuna.

Adın mürekkep kadar kara olsa da,
Katil ve çapulcu olarak
Ren'li Hıristiyanlarınla yan yana,
Seni yargılayacağız Bay Abdül,
Bilebildiğimiz bir sınav ile
Yaşarken ve ölürken, aldığın her nefeste
Sen hep bir Beyefendiydin *bizce*.[26]

Şiirin yanında, birçok Anzak'ın gözünde canlandırdığı şekilde, bir de "Abdül" resmi vardı: Sert, biraz tıknazca (Osmanlıların, Anzakların sandıklarından daha iyi beslendiklerine onları inandıracak kadar), esmer, yüzünde biraz kuşkucu ve biraz da zalimce bir ifade taşıyan bir resim. Üniforması ve botları eski ve yamalı, ancak yine de temiz görünümlü, eşyalarını düzgün, küçük torbalar içinde taşıyor. Karikatür, kaçınılmaz olarak ağzının kenarından sarkan (Türk?) sigarası ile tamamlanıyor.

Komutanlar elbette, düşmanla olan dostluğu hoş karşılamıyorlardı. Askerlerin birbirleriyle dostluk kurmalarına müsaade edilirse, neler olacağını kim bilebilirdi ki?

Bir Anzak gözüyle düşman, *Anzak Kitabı* için çizilmiş "Abdül" portresi. Ted Colles, kurşun kalem ve suluboya, 29.5x22.2 Cm. AWM.(46)

Eylül ve Ekim aylarında stratejik dengenin ibresi Osmanlılardan yana idi. Yılın başlarında, büyük müttefik Almanya, Rusya karşısında bir dizi ezici zafer kazanmıştı. Gelibolu'da kazanılan zaferler ve Osmanlıların etkileyici

performansı, savaşın hâlâ devam etmesine karşın, savaşa henüz girmemiş birçok Avrupa ülkesi tarafından ilgiyle izlenmiş idi. Hem Müttefikler hem de Merkezi Güçler, bu tarafsız ülkeleri kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı. 1915 yılı ilerledikçe, Balkan'lardaki ve doğu cephesindeki savaş rüzgarları Merkezi Güçlerden yana esiyordu. 6 Eylülde tarafsız Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile bir anlaşma imzaladı ve ayın sonu gelmeden ordularını seferber etti.

Berlin-İstanbul arasındaki demiryoluna açılma olasılığı yaratması nedeniyle, Bulgaristan'ın bu hareketi Enver Paşa'nın çok hoşuna gitti. Bu hat, tarafsız Sırbistan ve Bulgaristan'dan geçiyordu, bu nedenle de cephane ve birliklerin taşınmasına kapalıydı. Eğer Bulgaristan ve Sırbistan Almanya tarafına geçecek olursa, bu hat açılacak ve Alman birlikleri ve cephanesiyle Osmanlılar daha güçlü olabilecekti. Fakat Sırbistan katılmayı kabul etmedi ve Ekim ayında Avusturya - Alman ve Bulgar orduları Sırbistan'ı işgal etti. Müttefikler, Sırbistan'ın savunmasına yardımcı olmak için birçok tümenini, Gelibolu'dan Selanik'e taşımış, ancak çok geç kaldıkları için, hiç yararlı olamamışlardı. Kasım ayı sona ermeden Sırbistan harekâtı sona ermiş ve Berlin - İstanbul koridoru tamamen açılmıştı.

Gelibolu'daki güçlerini azaltarak Müttefikler Osmanlılara büyük ölçüde yardımcı olmuşlardı. Kral Constantine, Yunanistan Kralı ve Kayzer'in kayınbiraderi, Müttefiklerin bu tutumunu, onların Gelibolu'yu terk etmek üzere olduğu şeklinde yorumladı ve Alman karşıtı olan başbakanını görevden alarak, tamamen tarafsız bir

politika izleme kararı aldı. Osmanlı İmparatorluğunun yıldızı yükseliyor gibi görünüyordu.

Ağustos sonlarına doğru, müthiş yaz sıcakları sona ermek üzereydi. Eylülde geceler serinlemeye yüz tutmuş, Ekimde büyük sonbahar fırtınaları başlamıştı. Kısa sürede sıcak yaz günleri tatlı bir anıya dönüşmüş ve dondurucu soğuklar, siperlere hakim olmuştu. Siperleri soğuk ve yağmurdan korumak için yoğun çabalar harcanmış, fakat mümkün olmamıştı.

28 Kasım günü sabahı, birlikler her tarafı bembeyaz örten karla uyandılar. Bütün gün ısı donma noktasının üstüne çıkmamış ve hayatı daha da çekilmez bir duruma getirmişti. Savaş büyük ölçüde unutulmuş, herkes ısınabilme derdine düşmüştü. Siperlerin içinde küçük ateşler yakılmış fakat yakacak sıkıntısı baş göstermişti. Rüzgar cephe hatlarının arkasından geldiği ve doğrudan doğruya siperlerinin içine estiği için Osmanlı birlikleri daha zor durumdaydı. Gerçekten de bazıları donarak ölmüşlerdi. Birkaç gün sonra karlar erimeye başlayınca, bazı siperleri su basmış ve sonra da hava dona çekmişti. Bazı askerler, ani su baskınında boğularak ölmüşlerdi.

Yıl sonuna yaklaşılırken, özellikle Anafartalar ve Suvla'da, savaş çok düzensiz sürüyordu. Bazen günlerce Müttefik toplarından bir tek el ateş edilmiyor, Anzak birliklerinden de arada bir ateş ediliyordu. Bazı Osmanlı subayları düşmanın çekilmekte olduğundan kuşkulanmaya başlamış ve bunu anlayabilmek için, Müttefik cephelerinin ön hatlarına, küçük baskınlar yapmaya başlamışlardı. Bunlarda, sadece Anzak siperlerine çok yaklaştıkları zaman, ciddi bir savunmayla karşılaşmışlardı.

Müttefiklerin bütün kademelerinde morallerin çökmek üzere olduğunu sezinleyen von Sanders, Arıburnu ile Suvla arasındaki bölgeyi ele geçirmek için "şiddetli ve yoğun" bir saldırı planı yapmaya başladı. Yeni takviye kuvvetleri toplanmış, deneyimli tümenler ön cephelerden geri çekilerek, arkalarda kazılmış uygulama siperlerinde eğitim yaptırılmaya başlanmıştı. Bu hazırlıklara yardımcı olmaları için, Berlin'den özel teknisyen birlikleri getirtilmişti. Güvenlik o kadar sıkıydı ki, yığılan cephane teslimatları çok az sayıda insanın anlayabileceği şifrelerle etiketlenmişti. Von Sanders, hazırlıkların Ocak sonunda tamamlanacağını umuyordu. Hazırlıkların bu kadar yavaş gitmesi Osmanlıların sabrını taşırıyordu.

20 Aralık günü, Boyun'da, büyük bir Müttefik mayını patlamış ve Osmanlı birliklerinden yaklaşık yetmiş kişi ölmüştü. Normal olarak bu tür patlamalarm ardından bir piyade saldırısı olduğu için geri kalan adamlar, savaşa hazır duruma geçtiler. Ancak, dakikalar geçmiş ve Anzak siperlerinde bir tek hareket bile görülmemişti. Osmanlı ordusunda, bir mayın patlaması olduktan sonra, hemen yeni kraterlere yerleşmek olağan bir uygulamaydı. Bu nedenle birliğin komutanı, sabahın erken saatlerindeki sis içinde, adamlarını dikkatle kraterlere doğru yöneltti. Buna hiç kimsenin karşı koyduğu yoktu. Patlama o kadar büyük olmuştu ki, kraterlerden birisi Avustralyalıların bir siperinden içeri uzanıyordu. Birlik aceleyle içeri doluştu ve içinin boş olduğunu gördü. Bunu komutanlarına bildirdiklerinde o da içeri girip bunu kendi gözleriyle görmek istedi ve sonra da bunu karargaha rapor etti. Tam bu sırada, Müttefiklerin Suvla'daki büyük depolarından alevler yükselmeye başladı. Osmanlı topçuları orava ateş

etmedikleri için, bu acayip bir durumdu. Açıkçası, Müttefik hatlarında garip bir şeyler oluyordu. Sabah 4.30'da Kanlı Sırt'ın karşı tarafındaki ve yakındaki diğer Osmanlı birliklerine o noktaya doğru gitmeleri emri verildi. Hiçbir direnişle karşılaşmadılar ve saat 7.30 sıralarında, tüm Anzak hatlarına saldırı başlatıldı.

Britanya savaş gemileri yarımadayı bombardıman etmeye başladı. Ancak bu kez attıkları mermiler, Anzakların siperlerinin içine ya da arka taraflarına düşüyordu. Osmanlılar dikkatle ilerlediler, fakat onlara hiç karşı koyan olmadı ve dik yamaçlardan aşağı doğru koşmaya başladılar. Siperler boştu. Düşman kaçmıştı. Zeki Bey olayı şöyle anımsıyor:

> "Önce öndeki mangalara ilerlemeleri emri verildi; sonra tüm birlik, bazıları da bir emir almadan ilerledi. Depolar terkedilmişti... ne varsa toplamaları emredildi - kum torbaları ve diğer malzeme İlyasbaba'daki birliklerimize gönderildi, fakat çoğunluğunu Anzak'taki askerler aldı."[27]

Siperlerin çok kısa bir süre önce boşaltılmış olduğu anlaşılıyordu. Çoğu yerde masaların üstünde yenmeye hazırlanmış yemekler bulunuyordu. Ancak gerçekte bu yemekler, dostluklarının bir göstergesi olarak, Anzaklar tarafından özellikle bırakılmıştı. Diğerleri bu kadar dostane davranmamış, geriye yakılınca patlayan gaz sobaları gibi tuzaklar bırakmış, ya da siperdeki kaba saba mobilyayı "bir Türk subayının evinde teşhir malzemesi yapmaktansa" parçalamışlardı. Arkada bırakılan bir notta, "Unutma Johnny, siz bizi zorla çıkarmadınız, biz terk ettik" yazıyordu.

Seksen üç bin Müttefik askeri, Suvla ve Anzak bölgelerinden neredeyse hiçbir kayıp vermeden boşaltılmıştı. Geri

çekilme o kadar ustaca planlanmıştı ki Osmanlılar, son dört hafta boyunca karşılarındaki askerlerin gittikçe azaldığının farkına bile varmamışlardı. Bu aldatma, siperlerdeki normal yaşantının sürdürüldüğü izlenimi verilerek başarılmıştı. Bu çok büyük boyutlarda malzeme ve deponun geride bırakılması anlamı taşıyordu. Osmanlılar geride kalan binlerce bisküvi kutusu, reçel, et, çay ve şekere sahip çıkmaktan çok memnun olmuşlardı. Her türlü eşya terkedilmişti: Beş küçük buharlı gemi, altmış sandal, dekoviller, telefon cihazları, tıbbi malzeme, cephane, sıra sıra vagonlar, yüzlerce çadır. Liste böyle uzayıp gidiyor. Bundan sonra haftalarca Osmanlı askerleri Osmanlı, Britanya ve Avustralya üniforması karışımı kıyafetlerle, sırt çantaları tıka basa ganimetle dolu, ortalıkta dolaşmışlardı. Daha nahoş bir keşif ise, çekilmeden önce boğazı kesilmiş yüzlerce at olmuştu.

Müttefiklerin çekilmesini takiben,
muzaffer Osmanlı birlikleri Anzak Koyu'nda.
Arkalarında geri çekilen ordunun arkada bıraktığı büyük su arıtma cihazları ve diğer malzeme görülüyor. *AWM C03207*.

İlyasbaba Burnu'ndaki Osmanlılar, kuzeydeki yoldaşlarını kolayca kaçıp giden düşmana bu fırsatı verdikleri için, eleştiriyorlardı. Bu eleştirileri bazı tarihçiler de yansıtmışlardır. Bölgedeki Osmanlı birliklerini savunmak üzere, Müttefiklerin mükemmel hazırlandıkları, büyük bir saldırıya geçmeden bunun Osmanlı tarafından fark edilmesinin mümkün olamayacağı, kaldı ki her iki tarafın da böyle bir niyetinin olmadığı söylenebilir. Daha sonra Zeki Bey bir Avustralyalıya "Hiç kimse, çekileceğinizi bilmediği için hayıflanmadı."[28] diyecekti. Belki de Osmanlı birlikleri, tuhaf bir şekilde, düşmanın alt edilmiş ama onurunun kırılmamış olmasının çok münasip olduğunu düşünüyorlardı.

Herhangi yeni bir çıkartma yapılması olasılığına karşı von Sanders birliklerine, Anzak Koyu'nun güçlendirilmesi emrini verdi. Mevcut en iyi tümenlerini İlyasbaba Burnu'na yerleştirdi ve komutanlarını, bölgede olabilecek herhangi bir Britanya etkinliğini yakından izlemeleri için uyardı. Ocağın ilk haftasında havadan ve yerden yapılan gözlemler, bütün kuvvetlerin ve malzemenin kesin olarak, geri çekilmekte olduğunu saptadı. Anzak çekilmesinin bir benzerini yaşamaktan çekinen von Sanders, 7 Ocak günü büyük bir saldırı emri verdi. Savaşın en büyük bombardımanı yapıldı ve iki büyük mayın patlatıldı. Saldırıya geçen kuvvetler, siperlerden gelen müthiş bir direniş ateşiyle karşılaştılar ve bu o kadar şiddetliydi ki, arkadan gelen kuvvetler, ilerlemek istemediler. Subaylar önce bağırıp çağırdı, sonra hakaret ettiler, fakat çok az asker ileri çıkıp bu kesin ölüm ateşinin içine girdi. Öyle görünüyordu ki, askerler savaşın bitmek üzere olduğunu sezmiş, kendilerini boş yere, gereksiz bir tehlikeye atmaktan kaçı-

nıyorlardı. Saldırı durdu. Ertesi gün Osmanlı topçuları, yoğun bir şekilde Britanya siperlerini ateşe tuttu, ancak bir piyade harekâtı olmadı. O gece son Britanya birliği de yavaşça çekildi gitti.

Müttefikler son derece başarılı olan geri çekilme harekâtıyla gurur duyuyorlardı. Osmanlı halkı ise ordularının kazandığı zaferle, daha da gururlu idi. Müttefikler geri çekilirken Mustafa Kemal İstanbul'da bir rahatsızlığın nekahet devresindeydi. Daha sonra savaş günlerini anımsayarak şöyle diyordu:

> "İngilizler [ve Avustralyalılar] burada, Arıburnu'ndaki bu cephede cesaretle, kahramanca çıkartma yapan askerleri ve subaylarıyla övünüyorlar. Ancak düşünün ki, muharebe vasıtaları ile mükemmel surette donatılmış olarak büyük bir inat ve azimle Arıburnu sahillerine ayak basan düşmanımız gene o kıyı kenarlarında kalmaya mecbur olmuşlardır. Bizim subay ve askerlerimiz vatan sevgisiyle, iman gücüyle ve kahramanlıklarıyla, böylesine güçlü bir düşmana karşı başkentin, İstanbul'un kapılarını korumuş ve bize, gurur duyma hakkını bağışlamışlardır. Emrimde savaşan birliklerin bütün fertlerini kutluyorum. Orada, bu büyük amaçları uğruna yaşamını feda ederek şehit olanları, derin ve sonsuz bir saygıyla anıyorum[29].

ALTI

ATATÜRK'TEN ANZAK GÜNLERİNE

7 Ocak 1916 günü, Ankara yakınlarında, Gelibolu'da ele geçirilen Müttefik savaş tutsakların misafir edildiği küçük köyde büyük bir kutlama vardı. "Bayraklar uçuşuyor, bando çalıyor, kutlayanlar resmi geçit yapıyordu..." günlüğüne böyle yazmış bir Avustralyalı savaş tutsağı. "Bize verilen açıklama, 'İngilizler Çanakkale'den sökülüp atıldı' olmuştu. Kısa bir süre sonra, bunun Türkiye'nin yaptığı yeni bir blöf olmadığını öğrendik."[1] Kuşkusuz, zafer haberi yayıldıkça, ülke çapında böyle kutlamalar yapılıyordu.

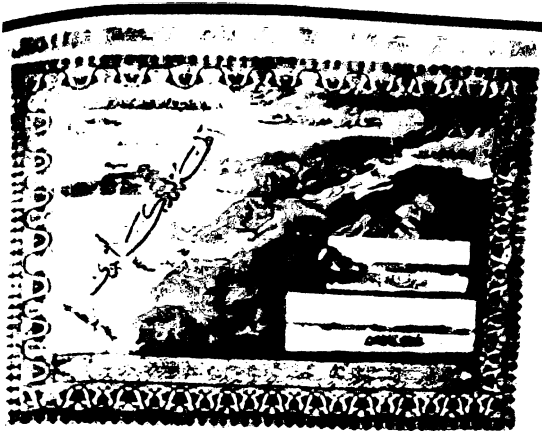
21 Aralık tarihli İstanbul gazeteleri haberi şöyle veriyordu: "Artık Arıburnu ve Anafartalar'da asker yok. Askerlerimiz sahile indi ve büyük miktarda düşman cephanesi, çadırları, topları,v.s. ele geçirildi." Birkaç gün sonra, öğrenilen ayrıntılar yayınlanmaya başladı: "Kahraman

Türk savunmasını kırmak için yaptıkları başarısız saldırılar sonunda, Britanyalılar, yoğun sisten yararlanarak, akşam üstü kaçmak zorunda kaldılar." Son olarak 10 Ocak günü, İstanbul gazetelerinden biri, aylardır beklenen manşeti atmıştı: "Artık tüm Gelibolu Yarımadası düşmandan temizlendi. Seddülbahir'den çıkartıldılar."[2]

Elbette Osmanlı orduları, Avrupa'nın en güçlü iki devletinin deniz ve kara kuvvetlerini yenerek büyük bir zafer kazanmıştı. Kendi kendini Savaş Bakanlığına atamış olan Enver Paşa, zaferin coşkusunu hemen üstlenmişti. Bunun hatırası olarak şerefine çok ince ipek bir halı dokunmuştu. 1.0 x 1.5 metre boyutlarındaki halının üstünde yarımadanın savaş alanları, onların yanındaki iki kare içinde de, boğazları savunan kaleler gösterilmişti. Bunların altında da şu yazı okunuyordu:

> "Bu halı 1916 yılında, Suriye Yardımseverler Derneği tarafından, Genel Komutan ve Savaş Bakanı Sayın Enver Paşa'ya, şükranlarının bir ifadesi olarak takdim edilmiştir."[3]

Elbette böyle bir halının, böylesine büyük bir zaferin kutlamaları sırasında verilmiş olması, bir rastlantı değildi. Halı Türkler, Orta Asya ve Ortadoğu insanları tarafından, önemli olayların anısına ve önemli insanları onurlandırmak için verilir. Halı, en kaliteli malzemeyle ve düşünülebilecek en yüksek standartlarda ve zafer sonsuza dek sürecekmiş edasıyla dokunup verilmişti. Çok ilginçtir ki, bu muhteşem halı şu anda, Sydney'in tanınmış halıcılarından birisi ve koleksiyoncu Jacques Cadry'nin ailesinin koleksiyonunda bulunuyor.

Bu olağanüstü ince, el dokuması halı 1916 yılında, muhtemelen İstanbul'da, Çanakkale'deki Osmanlı zaferini kutlamak üzere yapıldı. Halının renkleri topografya haritalarında kullanılan renkleri yansıttığı gibi Gelibolu yarımadasının çevresindeki renkleri de anımsatmakta. Halının şu andaki sahibi Sydney'de tanınmış bir halı tüccarı ve koleksiyoncusu olan Cadry ailesidir.

Her ne kadar Gelibolu müthiş bir zafer olsa da, Dünya Savaşındaki kan dökme ve felaketler Osmanlı için son bulmamıştı. Almanya ile ittifak devam ediyordu ve Osmanlılar hâlâ birçok cephede savaşıyorlardı - Romanya ve Doğu Anadolu'da Rus ordularıyla ve Orta Doğu'da da Britanyalılar ve Anzaklarla. Rusya'daki 1917 Bolşevik devrimi ve Lenin ile yoldaşlarının ilk sosyalist devleti oluşturmasından sonra, Rusya (USSR) savaştan çekildi.

Hatta, resmi ateş kes ilan edilmeden önce, Rus ve Osmanlı birlikleri bir araya gelerek, barışı kutladılar. Her iki tarafın ordularındaki askerler, tuz ve ekmeklerini birbirleriyle paylaşarak sembolik bir barış gösterisi yaptılar.

Ancak, SSCB ile silah bırakma anlaşması, Osmanlı ordularının Orta Doğu'daki durumunda önemli bir gelişme sağlayamamıştı. Bu birlikler, başlangıçta bazı başarılar kazanmışsa da, şimdi çöllerde, kaybedilmiş bir savaş yaşıyorlardı. Malzemeleri yetersiz ve dolayısıyla moralleri bozuktu. Cepheden firar, olağan hale gelmişti. Tahminlere göre ordudan firar edenlerin sayısı 300.000'i bulmuştu ve bu neredeyse, mevcut düzenli ordunun sayısı kadardı! Kaçaklar genellikle Anadolu'ya geliyordu. Bunlardan bazıları çeteler oluşturarak köylere ve diğer yerleşim bölgelerine soygunlar düzenlemeye başladılar. Bu da, köylülerin sırtına yeni bir yük bindirmiş oldu. 1918 yılının başlarında, Gelibolu'nun iki ünlü generali Liman von Sanders ve Mustafa Kemal, durumu düzeltmek için bölgeye gönderildi, ancak onların varlığı da durumda önemli bir değişikliğe yol açmadı. 1918 sonbaharında Britanya ve Anzak birlikleri ile süvari birimleri Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü, Ürdün, Suriye, İsrail, Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan olarak bilinen bölgeyi ele geçirdiler.

Britanya'nın Orta Doğu harekâtının misyonu, zengin petrol yataklarını ele geçirmekti. Orta Doğu'da petrolün bulunuşu, çok eski günlere, Babillilerin ziftin duvarlarda harç olarak kullandığı günlere uzanır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında hem Britanya, hem de Alman ekipleri, o zaman Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan Irak ve diğer bölgelerde, petrol yataklarının yerini saptamak için çalışmalar yapmışlardı. Orta Doğu'daki petrol yatak-

larını kontrol altına alma yarışını, 1918'de bölgenin tamamını işgal ederek, Britanya kazandı.

Petrolün önemi bu savaşta, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde belli olmuştu; Merkezi Güçler yeterli kaynak bulamazken, Müttefikler hiç sıkıntı çekmediler. Savaş yıllarında Britanya Ordusundaki araba ve kamyon sayısı bin misli, motosiklet sayısı ise, iki bin misli artmıştı. Üst düzeyde bir politikacı olan Lord Curzon "Müttefikler zafere, petrol dalgaları üstünde yüzerek ulaştılar"[4] diyecek kadar ileri gitti. 1925 yılında yeni kurulmuş olan Irak Petrol Şirketi, petrol yataklarını kullanma hakkını yetmiş beş yıllığına İngiltere'ye verdi. Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Türkiye'nin petrol rezervlerine ulaşamayacağı şekilde belirlendi. Böylece, 1915 yılındaki Gelibolu harekâtı her ne kadar Britanya için bir hezimet olmuşsa da, Britanya İmparatorluğu on yıl içinde, Orta Doğu'daki zengin ham petrol yataklarının kontrolünü ele geçirmek için planladığı, uzun vadeli amacına ulaşmıştı.

Yenilginin kaçınılmaz olduğu belli olunca, 1918 yılının Ekim ayında, Jön Türklerin İttihat ve Terakki Hükümeti istifa etti. Liderlerinin birçoğu Almanya'ya kaçtı. 30 Ekim 1918 günü yeni hükümet, Müttefiklerle mütareke imzaladı. Yüzlerce yıldır bir gerileme döneminde olan Osmanlı İmparatorluğu, sonunda çökmüştü. Enver Paşa, önce Almanya'ya kaçtı sonra da Sovyetler Birliğiyle başarısız bir anlaşma girişiminde bulundu. Ondan sonra Orta Asya'ya giderek Sovyet ordusuna karşı, başarısız bir Türk/İslam birliği oluşturma çabasına girişti. 1922 yılında Enver Paşa ve bir avuç takipçisi, Himalayalar'daki Pamir Dağları'nda (şimdi Afganistan, Pakistan, Hindistan, Türkmenistan ve Çin'in ortak sınırı bulunan bölgede), Kızıl Ordu tarafından, makineli

1919 yılı başlarında, Osmanlı ordusundan terhis olan demiryolu vagonları dolusu asker, Adana yakınlarında. Bir çoğunun zor koşullar altında, hastalık ve kazalar nedeniyle öldüğü söylenir. *AWM G02134*

tüfekle taranarak öldürülmüştür. Bu kadar yıkım ve ölüme neden olan bir insan için, hak edilmiş bir son.

1918 yılı Kasım ayında, yaklaşık elli gemiden oluşan bir Müttefik donanması, Çanakkale'den geçerek İstanbul'u işgal etti. 1915 yılının tersine bu kez, bir tek el bile silah sesi işitilmedi. 1916 yılında Müttefik hükümetleri kendi aralarında, savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğunun nasıl paylaşılacağı konusunda bir anlaşma imzaladılar. Plan hemen yürürlüğe kondu. 1919 yılı başlarında Fransız, İtalyan, Britanya ve Yunan birlikleri Anadolu'yu işgal etmek üzere gönderildiklerinde çok az dirençle karşılaştılar; yerli halk savaştan gerçekten bıkmıştı. Hatta bazı yerlerde işgal kuvvetleri, yeniden yasa ve düzen getireceği umuduyla, çok iyi karşılandılar. Özellikle Britanyalılara yerel yöneticiler ve basın çok iyi davrandı.

Mütareke imzalandığı zaman, Gelibolu'nun ünlü subayı Mustafa Kemal Paşa, Orta Doğu'da bir orduya komuta ediyordu. Hemen İstanbul'a dönerek, yeni hükümette Savaş Bakanlığı görevini almak istedi. Ancak bunun yerine kendisine Anadolu'nun işgal edilmemiş olan kuzey - doğu bölgesinde, geriye kalan Osmanlı ordularının müfettişliği görevi önerildi. Görevi o bölgeyi, İstanbul'un kontrolü altına almaktı. Belki de çok az insan o zaman, Mustafa Kemal'in, ülkenin kurtuluş savaşındaki lideri olacağını tahmin edebiliyordu.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçerek işgal ordularına karşı olan kuvvetleri bir araya topladı. Birbirine karşıt görüşte olan birçok grubu itibarı ve geleceği parlak olmayan profesyonel ordu mensuplarını; Orta ve Doğu Anadolu'nun Müslüman toprak ağaları ve tüccarlarını; ve milliyetçiliği savunan aydın sınıfı bir araya getirebilmeyi başarmıştı.

Anlaşılabileceği gibi köylülerin büyük bir çoğunluğu, yeni bir savaşa girme yanlısı değildi. Ancak kısa sürede bunlar, işgal kuvvetlerinin beklendiği kadar dostça davranmaması nedeniyle, fikir değiştirdiler. İnsanları harekete geçirmek için yine, işgalci kâfirlere karşı bir kutsal savaş kavramı ön plandaydı. 23 Nisan 1920'de bu yeni koalisyon Ankara'da Büyük Millet Meclisini oluşturdu. Meclis, kafir kuvvetlere karşı savaşılması ve Padişahın onların kontrolünden kurtarılması kararı aldı. Aslında bu Padişaha karşı bir isyan hareketiydi ve daha sonra, kukla Saltanat Hükümeti devrildi.

Bu arada Osmanlı ordusundan hayatta kalanlar yeniden örgütlenerek güçlendirildiler. 1921 yılı başlarında Sovyetlerle, doğu sınırını güvence altına alan bir anlaşma imzalandı. 1919 yılında Britanya tarafından desteklenen Yunan orduları, batıda İzmir'den başlayarak, Anadolu'yu işgale başlamış ve 1921 yılında nerdeyse Ankara'ya kadar ulaşmışlardı. Sonunda yirmi iki gün süren Sakarya savaşlarıyla durdurulduldar. Bu dönüm noktası oldu. Ancak, yine de Mustafa Kemal ve askerlerinin Yunan ordusunu Anadolu'dan söküp atması, bir yıl daha sürdü. Bu arada Fransızlar ve İtalyanlar Türklerle barış anlaşması yaparak kuvvetlerini geri çekmişlerdi. Sonunda Britanya kuvvetleri de 1922 yılında, İstanbul ve Çanakkale'den çekildiler. Padişah da onlarla birlikte gitmişti. Barış anlaşmasının gereği olarak 1923 yılında bir milyonu aşkın Rum Anadolu'daki ve yaklaşık yarım milyon Türk Balkanlar'daki yuvalarından zorla çıkartılarak göç etmek zorunda bırakıldılar [Mübadele]. Elbette, anavatanlarını terk eden insanlarda, bu büyük bir acı kaynağı oldu.

Bütün olumsuz koşullara karşın 1923 yılında, Mustafa Kemal'in tartışılmaz önderliğinde, bütün işgal kuvvetleri şu veya bu şekilde ülkeyi terk etmişlerdi. Son zafer de kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal, Fransız hükümet modelini örnek alan bir meclisle, laik cumhuriyeti kurmaya başladı. Tamamı Müslüman bir ülkede bunun başarılabilmesi gerçekten ilginçtir. 29 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal, Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Yeniden yapılanmak için ülkenin zamana gereksinimi vardı. Yaklaşık on beş yıldır, savaşa göğüs gerilmişti. Erkek nüfusunun çoğu yok olmuş, birçok köy terkedilmiş ve birçok değerli arazi bakımsız kalmıştı. Ancak insanların fiziksel ve ruhsal yapısının onarımı için daha da uzun bir zaman gerekiyordu. Mustafa Kemal ve hükümeti birçok devrim yaparak, Osmanlılarla olan geçmişteki bağlarını koparmaya ve Batı ülkelerine paralel bir toplum yapısı kurmaya yöneldiler. Dini okullar ve şeriat mahkemeleri kaldırıldı(1924), medeni kanun kabul edildi, fes giyilmesi yasaklandı (1925), Batı takvimi ve Greenwich'e göre saat ayarı kabul edildi, yeni banknotlar basıldı, Arap alfabesinin yerini Latin alfabesi aldı (1928) ve soyadı yasası ile herkesin bir soyadı alması zorunlu kılındı. Yabancı kökenli birçok sözcüğün kullanılması yasaklandı, yerine uygun Türkçe eş anlamlı sözcükler getirildi. İlk kez kadınlara seçme ve seçilme özgürlüğü tanındı (1934). Neredeyse yaşamın bütün yönlerinde Türk ulusçuluğu bir devlet ideolojisi halini aldı. 1934 yılında Mustafa Kemal'e 'Atatürk' soyadı verildi.

İzleyen yıllarda yeniden yapılanma çalışmaları daha da ivme kazandı. Ekonomik sistemde de devrim yapıldı, büyük gelişme projeleri devlet kuruluşlarına teslim edildi.

Mevcut demiryolları, okullar, hastaneler, fabrikalar ve diğer kurumlar geliştirildi veya yenileri kuruldu. Programın kurbanları da olmuyor değildi. İç muhalefete izin verilmiyor ve direnenler, zorla sindiriliyordu. Örneğin şeriatçı ve Kürtçü isyanlar büyük bir şiddetle bastırıldı. Mustafa Kemal, 10 Kasım 1938 günü yaşama veda etti. Ona duyulan saygı o kadar derindir ki, hâlâ her resmi dairede ve birçok konutta resimleri asılıdır.

"... sizin evlatlarınız artık bizim evlatlarımızdır"

Türk toplumunda ve onun ekonomik yaşamında bu kadar devrim yapılmasına ve hatta Atatürk'ün "köylü efendimizdir" sözlerine karşın, Türk köylüsünün yaşamı çetin geçmeye devam etti. 1950'li yılların ortalarına gelindiğinde, köylüler kentlere göç etmeye ve iş bulmak için denizaşırı ülkelere akın etmeye başladılar.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'nun büyük bir bölümü dramatik bir ekonomik değişime uğradı ve uzunca bir süre, ekonomik gerileme geçirdi. Ayrıca uzun savaş yılları boyunca, demografik yapı da büyük ölçüde sarsıldı. Türkiye, Müttefik Devletlerin yanında yer aldığı 1945 yılına kadar, İkinci Dünya Savaşında aktif bir rol oynamadı. Buna rağmen, ekonomik gerileme ile birlikte savaş, nüfus artışını olumsuz yönde etkiledi. "Kayıp" kuşağın ikincil etkilerinin azalmaya başlaması ve yeni sağlık programlarının veba ve diğer kronik hastalık vakalarının sayısını düşürmesi, 1940'ların başlarını buldu. İşte bundan sonra Türkiye, gelişmekte olan bütün ülkelerin ortak sorunu olan nüfus artışının ekonomik büyümeyi geçmesi sorunu ile karşı karşıya kaldı.

"Eğer cephaneniz yoksa süngüleriniz var."
1930 yılında, Isparta'da dokunan bu halı, Mustafa Kemal'in modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve kurucusu olarak yükselmesinde Gelibolu'nun oynadığı önemli rolu yansıtıyor.
Cadry Ailesi'nin nazik izniyle

Nüfus patlamasının baskısına dayanamayan Türkiye hükümeti, sanayileşmenin ağır ilerleyişi ve gittikçe artan ödeme dengelerindeki açık karşısında, çözümü insanları göç etmeye teşvikte buldu. Böylece Türkler, İkinci Dünya Savaşından sonra diğer Akdeniz ülkelerinin başvurduğu yöntemleri izlemeye başladı. Yunanistan, İtalya gibi diğer ülkeler, Almanya ve Avustralya gibi, kendi ekonomik sorunlarına çözüm arayan gelişmiş ülkelerle, göç programları yapmışlardı.Avustralya, fabrikalarında çalışmak isteyecek göçmen işçileri kabule çoktan razıydı.

5 Ekim 1967 tarihinde Avustralya hükümeti Türkiye ile, Avustralya'ya gelecek Türk göçmenlerin yol paralarını ve ilk giderlerini ödemeyi kabul eden bir anlaşma imzaladı. Türkiye, Avustralya ile göç yardımı anlaşması yapan ilk gelişmekte olan ülkeydi. Türk göçmenleri konusunda bir araştırma yapan Avustralyalı araştırmacı Joy Elley'e göre, Avustralyalıların, Türkiye'nin bir Orta Doğu ülkesi değil, bir Avrupa ülkesi konumunda olduğu yolundaki uzun tartışmalardan ve getirilen yeni tanımlamadan sonra bu projeyi kabul ettiklerini belirtir[5]. Avustralya'ya daha önce geleneksel olarak gelen göçmen kaynakları tükenince, Türkiye'den oldukça önemli miktarda göç akını oldu. Türk göçü aynı zamanda, Beyaz Avustralya politikasının (Avustralya'nın, kuruluşundan 1973 yılında bir İşçi Partisi hükümeti döneminde gündemden kaldırılana dek uyguladığı, ülkeye kökeni Hıristiyan Anglo-Saxon olmayan kişilerin göçmesini engellemeye yönelik devlet politikası) da sonu olmuştu.

Bu durum oluşmadan önce, Avustralya'da çok az Türk yaşıyordu. Örneğin 1966 nüfus sayımına göre Avustralya'da, çoğu Kıbrıslı olmak üzere 3.000'den az Türk vardı. 1968 Ekim ayı ile 1969 Temmuz ayı arasında

geçen on ay içinde Avustralya'ya, göçmen Türk taşıyan elli sekiz tarifesiz uçak gelmişti. Gelenlerin çoğu Melbourne ve Sydney'e yerleşti. 1970'li yılların ortalarında Avustralya'ya göç eden Türk nüfusu 14.000'i bulmuştu.

Bu dönemde Türkler sadece Avustralya'ya göç etmiyordu. Daha birçok Türk, başta Almanya ve Avusturya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmişti. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti İş ve İşçi bulma kurumuna göre, 1961 ile 1981 yılları arasında 916.000 Türk işçisi deniz aşırı ülkelere gönderilmiştir. Bunlardan yüzde 72'si Almanya'ya giderken, sadece küçük bir yüzde Avustralya'ya yerleşti[6]. Çok geçmeden, bu göç programları Türkiye'de çalışmaya bir seçenek olarak kabul edildi. 1970 yılı ortalarında, 1.5 milyonu aşkın Türk göçmen, otuzdan fazla ülkeye dağılmıştı.

14 Ekim 1968 günü, Qantas Hava Yollarının QF174.027 sefer sayılı uçağı, 168 Türk'ten oluşan, hükümet destekli ilk göçmen kafilesini Sydney Havaalanına getirdiğinde, heyecan doruktaydı.
Avustralya Göçmen Bakanlığı
© Commonwealth of Australia izniyle
(Commonwealth Department of İmmigration) A12111, 68/4/22

1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yılların başında Avustralya'ya gelen Türklerin büyük bir çoğunluğu vasıfsız işçiler ve köylüler idi. Bunların çoğu çok az İngilizce biliyor veya hiç bilmiyordu. Aslında vasıfsız işçi oranı, o dönemde Avustralya'ya göç eden diğer etnik gruplara oranla, en yüksek düzeydeydi. Türkiye'den Avustralya'ya göçün şekli, Avrupa ülkelerine gidişten farklıdır. Almanya hükümeti, "misafir işçi programı" kapsamında, kontratı biten işçilerin tekrar ülkelerine dönmesini isterken, Avustralya hükümeti 'göçmen'lerin kıtaya yerleşmelerini öngörmekteydi. Almanya'ya ailenin erkekleri yalnız giderek ailelerini geride bırakırken, Türk işçileri Avustralya'ya aileleriyle birlikte göç etmişlerdir. Almanya'ya giden Türk işçi sayısına oranla Avustralya'ya göç eden Türklerin sayısı çok azdır.

1970 yılı sonlarında yaşanan ekonomik gerileme nedeniyle Avustralya Hükümeti, göçmenlere yardım programına önemli ölçüde kısıtlamalar getirdi. Ayıca, aile birliği gerekçeli ve sponsor destekli göçler de azaltıldı. 1980'lerin başından itibaren daimi vize, sadece yüksek düzeyde kalifiye elemanlara verilmeye başlandı ve bu nedenle de göç eden Türklerin sayısı önemli ölçüde azaldı. Yirmi birinci yüzyılın başından sonra, diğer İngilizce bilmeyen başvuranlara olduğu gibi, Türkler için de daimi vize alabilmek, aile birliği veya diğer insancıl nedenler gerekçe gösterilse bile, çok zorlaşmıştır. 2001 istatistiklerine göre, 53.000 Avustralyalı, kendisini Türk kökenli olarak tanımlıyor[7].

Neden bir Türk Avustralya'ya gitmek ister? En fazla gösterilen gerekçe, Türkiye'deki ekonomik koşullar. Birçokları da, çocuklarına daha iyi bir eğitim olanağı sağla-

mak için geldiğini söylüyor. Başlangıçta büyük bir çoğunluk Avrupa'daki misafir işçi örneğinde olduğu gibi, geçici bir süre için geliyordu. Ancak kısa bir süre sonra, akraba ve hemşeri göç zinciri başladı. Bugün o ilk gelenlerden birçoğu, Avustralya'ya yerleşmiş olmaktan mutlu. Belki de buna neden, geçen süre içinde Türkiye'de politik havanın hâlâ, bir dengeye kavuşamaması ve ekonomik bakımdan geleceğin belirsiz olması. Ayrıca, iki yıl için Avustralya'ya gelip biraz para biriktirmek isteyen bu işçilerin ve doğal olarak çocuklarının da, artık Avustralya yaşamına alışmış olması önemli bir etken. İlk gelen göçmenlerden bazıları Türkiye'ye "kesin dönüş" yapmışlar, ancak daha sonra geri gelmişlerdir. Diğer yandan 1980 sonrası Avustralya'ya gelen ve profesyonel bakımdan kalifiye sınıfına girenlerde, doğum yerlerine dönmek gibi bir niyet olmadığı gözleniyor. Şu veya bu nedenle, genel olarak göç, tek yönlü bir bilet gibi görünüyor.

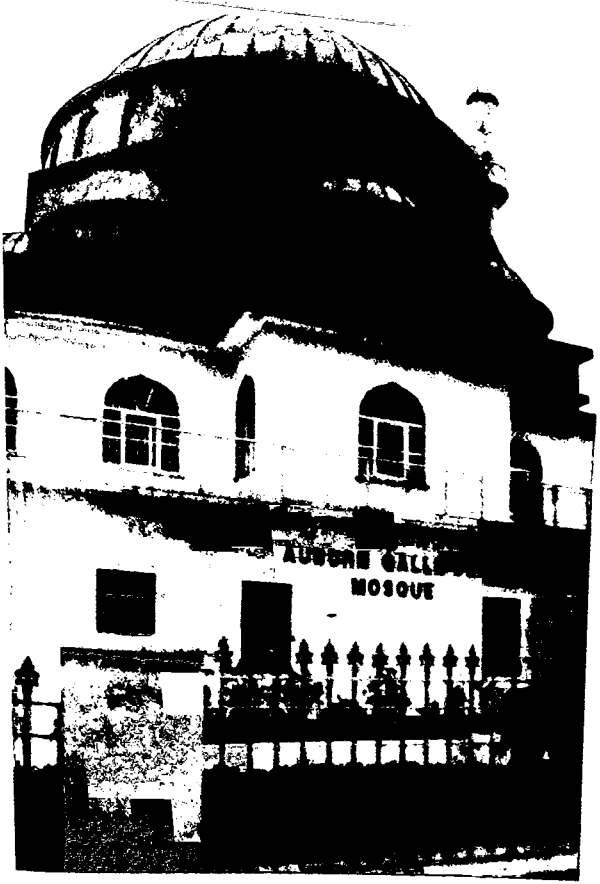
Türkiye'den Avustralya'ya olan büyük göçün yirmi beşinci yıldönümü anısına yayınlanan *The Turks in Australia* (Avustralya'da Türkler) kitabına, her iki ülkenin o zamanki başbakanları tarafından yazılan önsözler, bir kilometre taşını yansıtır. Önsözlerinde, her ikisi de, Avustralya'nın gelişmesine ve toplumun ortak kültürüne yaptıkları katkılardan dolayı, göçmenlere teşekkür ediyorlar. Ayrıca iki lider bu karşılıklı saygının temellerinin, Gelibolu'da atılmış olduğunu özellikle vurguluyor. Avustralya Başbakanı Paul Keating, Atatürk'ün ünlü sözlerini yansıtarak "sizin evlatlarınız, artık bizim evlatlarımızdır"[8] diyerek hoşnutluğunu dile getiriyor.

Bugün Avustralya'daki Türk göçmeler, diğer Avustralyalılarla aynı sokaklarda oturuyor, aynı fabrika ve iş-

yerlerinde çalışıyor ve aynı okullara gidiyorlar. Ve elbette, toplumun diğer üyeleri gibi, Anzak günü de dahil olmak üzere, bütün resmi günleri birlikte kutluyorlar.

Türkler Anzak gününde neler hissediyorlar? Çanakkale Savaşına Avustralyalıların katılması konusunda ne düşünüyorlar? Bu konunun tipik bir Avustralya okulunda anlatıldığı şekilde öğretilmesine, Türk çocuklarının tepkisi nedir?

Türkiye'den gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğu, Avustralyalıların Çanakkale'de savaşmış olduğunu, Avustralya'ya geldikten sonra öğrenmişlerdi. Türkiye'deki okullarda bu savaşlar anlatılmakla birlikte, Avustralyalılardan fazla söz edilmediğini söylüyorlar. Türk göçmenlerden büyük bir çoğunluğu, özellikle göçün ilk yirmi yılında Avustralya'ya gelmiş olanlar, Türkiye'de çok az resmi eğitim almış olduklarından Avustralya hakkında fazla bilgilerinin olmaması çok doğaldı. Ancak oldukça yakın zamanlarda gelmiş olanların bile bir çoğu, Anzak sözcüğünün Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılarla olan ilişkisini bilmiyordu. Bir Türk şöyle diyordu: "Okuldaki tarih kitaplarında, Anzak adı geçiyordu, ancak bunların kim olduğu konusunda bir fikrimiz yoktu. Eğer çok dikkatliyseniz, bunların İngiliz kolonilerinden gelen askerler olduğunu anlayabiliyordunuz."[9] Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların Çanakkale ile olan ilişkisi sadece çok iyi eğitim görmüş olan göçmenler, ailesinde bir savaş gazisi olanlar veya ailesinde asker bulunan kimseler tarafından biliniyordu. Ancak, birinci bölümde de anlatıldığı gibi, son on yıl kadar bir süredir Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların Anzak Koyu'ndaki Anzak Günü Şafak Törenlerine gösterdiği ilgi, Türk halkının Gelibolu savaşları konusuna gösterdiği ilgiyi önemli ölçüde artırdı.

Türkler ve Avustralyalılar arasındaki ilişkide Gelibolu'daki savaşın öyle güçlü bir yeri var ki, Sydney'de Türklerin yoğunlaştığı semt olan Auburn'daki camiye Türkler 'Gelibolu Camii' adını vermişler.
K. Fewster

Türklerin çoğu Avustralya'ya geldikten sonra, Avustralyalıların Çanakkale'si hakkında, okulda veya işyerlerinde bilgi sahibi oldular. Peki, buna nasıl bir tepki gösterdiler? "Avustralyalıların Çanakkale'deki düşmanlarımız arasında bulunduğunu öğrendiğim zaman onlara kızmadım. Bu çok eskidendi" diyor, Çanakkale'de 1915 de görev yapmış, 88 yaşındaki Türk göçmen Mustafa Yıldırım kendisiyle 1980'de yapılan bir röportajda[10]. Bir Türk kadını, bürodaki bir arkadaşının kendisine, Anzak günü yaklaşırken utanıp utanmadığını sorduğunu anımsıyor. Ona, "Eğer utanacak biri varsa o herhalde ben değilim. Benim ülkem bağımsızlığı için savaşıyordu ve biz, işgalcileri yendik"[11] yanıtını vermiş. Başka bir Avustralyalı göçmen, 1970 yılında okulundaki bir Anzak günü töreninde, "... Avustralyalı askerler için saygı duruşu yapmayı çok aptalca bulmuştum" diyor ve ekliyor "sonunda teneffüste sözle değil fiziksel olarak tartışmak durumunda kaldım. Avustralyalı çocuklar, savaşı Türkler kazandığı için beni kıskandılar."[12] diyor. Neyse ki, bugünlerde her şey daha değişik. Kökeni Avustralyalı veya Türk olsun bugünün öğrencileri, Gelibolu'yu ortak mirasları olarak görüyorlar. Bazı Avustralyalı Türklere Avustralyalıların Çanakkale'de savaşmış olduğu gerçeğinin, Avustralyalılar hakkındaki hislerinde veya düşüncelerinde etkili olup olmadığını sorduk. Yanıtlayanların hemen hepsi, "Hayır... neden olsun ki?" cevabını verdiler. Türkiye doğumlu ve 1974 yılından beri Avustralya'da yaşayan bir kadın şöyle diyordu: "Anzak gününde (2002) hiçbir şey hissetmedim. Şimdi biz buraya aidiz. Avustralyalılar bize bir zarar vermiyor. Bizim çocuklarımız burada evlendiler. Artık Türkiye'ye dönmeyeceğiz."[13] 1972 yılında Avustralya'ya

göç ettikten sonra otuz yıldır Avustralya'da yaşamış 50 yaşında, daha endişeli bir kadın şöyle diyor:

> "Anzak gününde [2002] çok üzgündüm. Bize saldırmış olan bir ülkede işçi olarak bulunmak ne kadar acıydı. Neden buraya gelmek zorunda kaldığımızı düşünüp uzun uzun ağladım. Onlar [Avustralyalılar] orada kaybettikleri askerlerini Anzak gününde anıyorlar. Ancak son zamanlarda, buraya göç eden Türklerle arada bir dostluk oluştu. Yeni kuşak bu konuda bir şeyler yapmaya çalışıyor. Düşmanlığı sürdürmek doğru değil, de bu dostluğun ölçüsü nedir, onu bilemiyorum."14

Bize yanıt veren kimselerden birçoğu, Avustralya geleneklerine ve yaşam tarzına saygı duyduğunu ifade ediyor, ancak bu ülkenin neden bu kadar uzak bir savaşa katılmış olduğunu sorguluyordu. Türk kökenli, 26 yaşında bir Avustralyalı şöyle diyor:

> "Çok uzun zaman önce olduğu için, Avustralyalıların Gelibolu'da savaşmış olması beni ilgilendirmiyor. Avustralya özgür bir ülke. Burada barış içinde yaşıyoruz. Çocuklarıma Avustralya hakkında her şeyi öğretiyorum: Noel'i, Paskalyayı, Anzak gününü. Komşularımız darılmasın diye Anzak gününde bahçemizde çimleri biçmiyoruz ve bu güne saygı gösteriyoruz. Ben hâlâ İngilizlerin nasıl olup da Avustralyalıları Türkiye'ye karşı savaşa çağırdığını anlayabilmiş değilim. Bu bana çok saçma geliyor. Ancak bu çok uzun zaman önceydi. Anzak gününde çok duygulanıyorum. Benim dedem [babasının babası] Gelibolu'da Atatürk'le birlikte savaşmış, birçok madalyası vardı fakat, yakınında patlayan bombalardan kulakları sağır olmuştu."15

30 yıldır Avustralya'da yaşayan, 69 yaşında bir adam da benzer duyguları dile getiriyor:

"Avustralyalılar ta Türkiye'ye kadar geldiler ve yenildiler. Bizim Anzak gününü kutlamamız gerekir, onların [Avustralyalıların] değil. Biz Avustralyalıları seviyoruz ve onlara saygı duyuyoruz. Biz onları Türkiye'ye getirenlere [Britanyalılara] kızıyoruz. Bu insanlar [Avustralyalılar] iyi insanlar, bize bakıyorlar, bize iş veriyorlar, işsizlik tazminatı ödüyorlar."[16]

Türkler savaşın bireyler, toplum, ekonomi ve çevre üstünde ne gibi etkiler yaptığını çok iyi bilirler. Şimdi Avustralya'da yaşayan bütün yetişkin Türklerin hemen hemen hepsi, savaşın ve savaş sonrası koşulların, insanları nasıl doğrudan doğruya etkilediğini bilmektedir. Bu nedenle Avustralyalılar Türklerin sempatisini kazanmışlardır. Türkiye'de doğmuş orta yaşlı bir kadın şöyle feryat ediyor:

"Anzak gününde, ölenler için üzülüyorum. Hiçbir neden yokken çok kan aktı. Ölenlerin de anneleri, babaları vardı. Ben her iki taraf için de üzülüyorum. Bugünkü savaşlara da üzülüyorum. Bir çocuğu yetiştirmek yıllar sürer. Kimse onların ölmesini istemez."[17]

Bir Türk kadının gözlemleri her şeyi özetliyor:

"Anzak günü geçit törenleri de tıpkı Türkiye'deki ulusal bayramlardaki geçit törenleri gibi. Savaşa katılmış olanları üniformaları ve madalyalarıyla, torunlarıyla birlikte yürürken gördüğümde çok sarsıldım. Yüzlerinde, bizim gazilerimizin yüzündekilere benzeyen ifadelerle yürüyen bu insanlar mı DÜŞMANdı? O zaman

kafam, içine dolan sorularla zonklamaya başladı: Neden savaşlar olmak zorundaydı? İnsanlar neden birbirlerine düşman ediliyorlardı?"[18]

Bir savaş olması için iki taraf gereklidir, ancak asıl acıyı çeken kim "kazanırsa" kazansın, her zaman her iki tarafın da askerleridir (ve çoğu zaman da sivilleri).

Acı Bir Anı

Gelibolu'daki savaşın (ve genel olarak bütün savaşların) yararsızlığı, Türkiye'nin en tanınmış şairi Nazım Hikmet'in 1940 yılı başlarında yazdığı *Memleketimden İnsan Manzaraları*[*] isimli destansı şiire çok dokunaklı biçimde yansımıştır. Politik inançları ve barışa olan olağanüstü bağlılığı nedeniyle, yıllarca hapis yatmış ve Türk yetkilileri tarafından şiirlerinin yayınlanması yasaklanmıştır. 1950 yılında Dünya Barış Ödülü'nü alan Nazım Hikmet 1963 yılında yaşama veda etti.

Ancak son yıllarda Türk yetkilileri, Nazım'ın dünya çapındaki ününü kabul ederek anısına ve eserlerine sahip çıkmaya başlamışlardır. Doğumunun yüzüncü yılı anısına, UNESCO, 2002'yi Nazım Hikmet yılı ilan etti. Bu olay, birçok hükümet ve toplumsal örgüt tarafından desteklenerek çeşitli etkinliklerle kutlandı.

Memleketimden İnsan Manzaraları, 17.000'i aşkın mısradan oluşan, şiirsel bir öyküdür. Öykünün bir bölümü, bir Türk Çanakkale gazisinin, bir trendeki yolculara anlattığı anılarından oluşur. Osmanlıların 19 Mayıs günü gerçek-

---

[*] Son baskısı: Yapı Kredi Yayınları, 2000

leştirdiği karşı saldırı sırasında, nasıl sekiz yerinden yaralandığını ve ondan sonra katlanmak zorunda kaldığı acıları anlatır. Hikmet'in mesajı evrenseldir. Tehlikesi ve hepimiz için bir umut olması işte bundandır.

"Mayısın altıncı gecesi yaralandım,
sekiz yerimden.
Yaranın ikisi hâlâ kapanmadı,
teper vakit vakit.
İngilizle karşı karşıyayız,
gayetle yakın,
bizim el bombası onun siperine gider
gelir onunki bizim sipere.
Hücuma kalktık.
Üç adım atmadan yıkıldım yere.
Kasıklarımın üstünü biçmiş
İngiliz'in makinelisi.
Geçti bir zaman.
Başımı kaldırıp baktım:
gökte yıldızlar.
Bizimkiler çekilmiş geri.
Boyuna ateş eder İngiliz'in siperi[21].
Kurşunlar vızır vızır geçer.
kafamın üzerinden
Başladım sürünüp gerilemeye.
Toprağı ellerimle iterim,
alnım gâvurdan taraf.
Bir yandan sürünürüm bizim sipere doğru,
"Hey Allahım," derim bir yandan,
"arkamdan yara aldırma bana."
O saat
başka şey gelmez insanın aklına.
Boyuna sürtünür bana şehitler,

doğrusu ben onlara dokunurum.
Kimisi sırtüstü yatar
açık ağzı kan içinde,
kimi yüzükoyun,
kimi diz çökmüş
elinde mavzer
öylece donup kalmış.
"Hay Allahım," derim kendi kendime,
"öldüreceksen beni böyle öldüreydin
elimde silâh
diz çökmüş,
yüzüm gâvura karşı..."
Neyse gayrı sabah oldu.
İyice açıldı ortalık.
Biz de siperin yanına vardık.
Bir mavzer uzattılar.
Yapıştım süngüsüne.
Beni çekip aldılar içeri.
Sonradan hesapladım
üç saatta geçmişim
25 metrelik yeri.
Kaldım siperde bir zaman.
iki büklüm.
Yaralar başladı sızlamaya.
Öğleye doğru beni bir arkadaşın sırtına yüklediler.
Geldik fırka nahiyesine.
Çadırlar.
Kazıklar çakılı içinde çadırların,
samanla doldurulmuş kazıkların arası.
Samanların üzerinde boy boy yaralı yatar.
Ağlayan mı dersin
küfreden mi dinine imanına.

Makasla kestiler benim elbiseyi.
Bir kaput attılar üzerime.
Sargı bezi yok.
Yaralar açık.
Ama Allahtan
kan akmaz,
karışıp toprakla kurumuş.
Geçti bir zaman.
Dalmışım.
Koltuklarımdan tutulunca uyanıverdim.
Çadırdan dışarı çıkarıldık.
Vakit akşam
Gün kavuşmuş kavuşacak.
Dışarım serin, içerim sıcak.
Dizilmiş mekkâre arabaları sıra sıra.
Sıhhiyeler atar yaralıları arabalara.
Üst üste,
boş buğday çuvalı atar gibi.
Altta kalanın canı çıksın.
Bir tek arabada on, on beş yaralı.
Bağıran mı dersin
belki o dakka ölen mi?
Neyse yola koyulduk.
Arıburnu'nun yolları taşlık.
Arabalar sarsılır.
Bastı karanlık.
Ben sırtüstü yatarım.
Altımda bir insan gövdesi kımıldanır,
göğsümde bir çift bacak
ama bir tekinin yarısı yok.
Bayır aşağı ineriz.
Gökyüzü tekmil yıldız.

Bir de inceden inceye rüzgâr.
Yürür birbiri peşinden arabalar.
Kum iskelesi'ne vardık sabaha karşı.
Bir çadır orda.
Çadırın içinden seslenir biri
(dışarı çıkmadan):
"-Nerelisin?"
"-Filân yerli."
"-Babanın adı?"
"-Falan."
"-Senin adın?"
"-Filân."
"-At aşağı arabacı."
Arabacı kaldırıp atar yere.
Sıra bana geldi.
Dayanılır gibi değil acıya.
Sövdüm ana avrat arabacıya.
Alışmış herif,
"Söv kardeşim." der,
"kalayla bildiğin gibi."
Kumların üzerine uzatıldık.
Deniz fışır fışır gidip gelir.
Gayrı iyice ışıdı ortalık.
Kumların üzerinde belki bin yaralı var
belki ziyade.
Bekledik ikindi vaktine kadar.
Bir vapur geldi:
iki bacalı,
deniz renginde.
Küfrede bağıra çağıra
yüklediler bizi vapura
yine öyle boş çuval yükler gibi.

Vapurun içi mahşer.
Vıcık vıcık kan,
islim,
yağ,
ter.
Beni ambara indirdiler.
Yola koyulmuşuz.
Yedi gün yedi gece.
Kurtlandı yaralarım.
Kaputu açarım:
kara kara başları
beyaz beyaz kurtlar.
Bakarım eğilip,
hayvancıklar akıllı,
kaçarlar beni görünce,
tekrardan girerler yaraların içine.
Yedi gün yedi gece.
Öldürmeyince öldürmez Allah.
Türkün sağlamdır naturası,
dayanır.
Sirkeci'ye varmışız sekizinci sabah.
Kaptan demiri atmış.
Ve lâkin
"Bu yanda boş yer yok," diye istememişler bizi.
Akşam ezanı çekmiş demiri kaptan.
Gelmişiz Haydarpaşa önlerine.
Tıbbiye Mektebi hastaneydi o zaman.
Onlar, "Olur," demişler.
Bir tayfanın sırtında güverteye çıktım.
Biraz topaldı ama tayfa
demir gibi Laz uşağı.

Bismillah deyip baktım dört tarafa:
İstanbul yanar pırıl pırıl.
Ah canım İstanbul.
Neyse hastaneye girdik.
Duvarlar bembeyaz.
Elektrikler donanma gibi.
Malta taşları tertemiz
gıcır gıcır.
Tekerlekli araba hazır.
Beni üstüne yatırdılar.
Rahat.
Allah devlete zeval vermesin.
Devlete dua ettim o saat..."

... Üniversiteli
(hikâyeyi dinlemişti uzaktan)
şaşkın bir keder duydu,
sonra öfkeli bir merhamet.
Sonra düşündü...
... Ben bir siperde ölüm bekleyecek kadar
cesur muyum?
Bekleyenlerin ve ölenlerin çoğu
cesur muydu?
Ve bugün bekleyenler ve ölenler
topyekûn cesur muydu?
Bu işin çok zaman
cesaretle ilgisi var mı?
Yoksa siperdekiler
mezbahaya bir çoban teşkilâtıyla giden
sürü ve davar mı?
Yalnız bedenleriyle değil
şuurlarıyla da yakalanmış...

Son Söz: Yarının Simgeleri?

Son Gelibolu gazisi de öldüğüne göre, artık 1915 yılı savaşlarıyla yaşayan bir bağımız kalmadı. Geriye kalan bir şey var tabii; o topraklar: Dar kıyıları, yalçın yalıyarları, üstünde yaklaşık bir milyon insanın savaştığı, yaşadığı ve birçoğunun öldüğü, tatlı bir eğimle alçalan ovalarıyla, o topraklar. Buraların kutsallığını bilen Türk hükümeti, 1973 yılında yarımadanın güney ucunda 33.000 hektarlık (330 kilometre kare) bir alanı, Gelibolu Yarımadası Ulusal Tarihi Parkı ilan etti. Bu girişimi genişletmek için 1994 yılında yaşanan büyük orman yangınının ardından, 1997 yılında barışa adanan bu araziyi yeniden değerlendirmek, restore etmek ve düzenlemek amacıyla, hükümet uluslararası bir yarışma gerçekleştirdi. Yarışma Uluslararası Mimarlar Birliği [International Union of

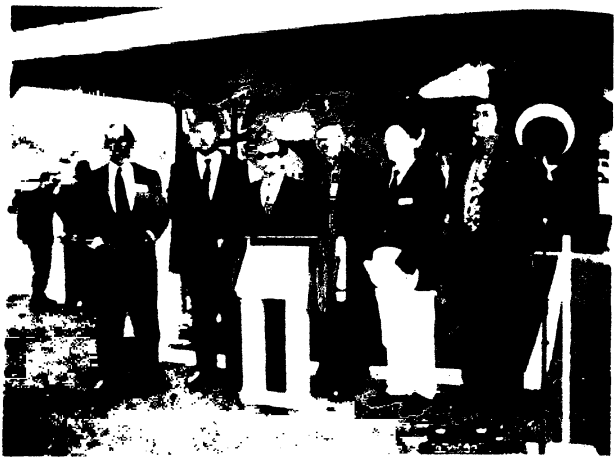
Architects] himayesinde organize edildi. Aralarında Avustralyalı Glenn Murcutt ve Yeni Zelandalı Tony Watkins'in de bulunduğu dokuz kişilik bir seçici jüri oluşturuldu, ODTÜ (Ortadoğu Teknik Üniversitesi) tarafından yönetildi. Barış Parkı Yarışması, "esin kaynağı olarak yeni bin yıla bakmakta ve savaşa alternatiflerin hayal edilebileceği ve teşvik edilebileceği bir ortam yaratmayı" hedeflemekte[1].

Kuşkusuz bu topraklar daha uzun süre Türkler, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar tarafından, kutsal sayılacak. Ancak arazi zamanla doğal yapısına dönmekte ve 1915 savaşlarının açtığı yara izleri giderek kaybolmakta. Bu nedenle, Çanakkale Savaşının Avustralya, Yeni Zelanda ve Türkiye için kalıcı başka ne gibi simgeleri, anahtarları olabileceğini düşünmekte yarar olabilir.

2002 yılı Anzak Gününden birkaç gün sonra, Echuca'lı (Victorialı) bir adam, yerel bir polis karakoluna başvurarak, içinde kafasında iki kurşun deliği olan mumyalı bir kafatası bulunan, kadife kaplı bir kutu teslim etmiş. Bu kafatasının, Gelibolu savaşından sonra, bir Anzak olan büyükbabası tarafından Avustralya'ya getirildiğini ve bir Türk askerinin kafatası olduğunu söylemiş. Gazetelerin yazdığına göre, o ve ailesi bundan "utanç" duyuyor ve bu korkunç andacı daha fazla saklamak istemiyorlarmış[2]. Bu uğursuz anıdan sadece adam ve ailesi değil, hem Avustralya hem de Türk hükümeti rahatsızlık duydular. Bunun bir Gelibolu andacı olduğu nasıl kanıtlanabilirdi? Yaşı yaklaşık olarak saptansa bile, hangi etnik gruptan olduğunun saptanması olanaksız gibi görünüyordu. Bu öykü böyle benimsenmeli

mi yoksa, kötü bir şaka olarak kabul edilerek, tamamen unutulmalı mıydı? Bu kafatası bir müzeye mi verilmeli, onurlu bir törenle Avustralya'da gömülmeli mi, yoksa Türkiye'ye iade mi edilmeliydi? Uzun görüşmelerden sonra iki hükümet, her ne kadar Gelibolu ile olan bağlantısı kesin olarak saptananmışsa da, kafatasının götürülüp Gelibolu Yarımadasında gömülmesine karar verdi. Sonuç olarak, Gelibolu'nun bu son andacının, nihayet barış içinde uyuyacağı umut ediliyor.

Birçok bakımdan, bu tüyler ürpertici hikâyenin ilginç yanı, kafatasının gerçekten bir Avustralyalının korkunç andacı olup olmadığı değil, öykünün yarattığı uluslararası utançtır. Ailenin bunu elinde bulundurmaktan utanç duyduğu kesindi; Avustralyalıların ve Türklerin bu tartışmaya çekilen her kademedeki yetkilisinin huzursuzluğu açık seçik ortadaydı. Daha eski Avustralyalı kuşaklar bundan utanç duyarlar mıydı? Bu bir soru işareti olarak kalacak. Bizden önceki kuşaklar için savaş andaçları (otantik olsun olmasın), savaş madalyaları kadar değerli görülüyordu. Böyle bir geçmişe bağlı olarak, belki de böyle bir öykü, bazı olumlu mesajlar verebilir: Yani, şimdi Avustralya ve Türk halkları, Gelibolu'da doğan karşılıklı saygının onları yakınlaştıran bir bağ oluşturduğunun ve esrarengiz mumyalanmış kafatası gibi olayların bunu engelleyemeyeceğinin bilincindeler.

CASTERTON TOPU

Fotoğrafta bu seremoniden bir an görülmekte -soldan sağa- Casterton Bölgesi Tarih Derneği Başkanı, Bölge Federal Milletvekili, T.C. Melbourne Baş Konsolosu, Bölge Eyalet Milletvekili, Bölge Belediye Başkanı ve Vecihi Başarın.

Casterton, Batı Viktorya Eyaletinde, Melbourne'dan 350 km uzaklıkta 2000 kişilik bir kasaba. Birinci Dünya Savaşı çıktığında bu yöreden pek çok genç özellikle Hafif Süvari Birliklerine katılmış. Çanakkale Savaşlarında çok kayıp vermişler.

Avustralya Ordusu Hicaz cephesinde savaş bitince, Osmanlı ordusunda kullanılan 150'den fazla topa el koyup gemilerle Sydney'e getirmiş. Bu toplar 1920'lerde resmi olarak, savaşa katkısı olan çeşitli kasaba ve okullara harp hatırası olarak dağıtılmış.

Alman Krupp firmasının 1915 yılında imal ettiği 150 mm. lik Howitzer tipi 2 ton ağırlığında bir top da Casterton' a hediye edilmiş. Uzun yıllar kasaba meydanında sergilendikten sonra top kaybolmuş ve bir kaç sene önce bir çiftlikte harap bir halde bulunmuş. Casterton Tarih Derneği topu dikkatli bir uğraştan sonra eski haline getirmeyi başarmış.

Topun topluma kazandırılması olayını noktalamak isteyen Castertonlular bu kitabın yazarının yardımı ile 2 Ekim 2004 tarihinde bir açılış töreni yaptılar.

Top, T.C. Melbourne Başkonsolosunun hazırlattığı Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934' deki sözlerinin yer aldığı bir plaket ile topluma tekrar kazandırıldı. Kanal D Avustralya temsilcileri töreni Türkiye'de ve dünyada gösterilmek üzere filme aldı.

Konuşmacılar bu topun barış için sembolik önemini ve Türkiye ile Avustralya arasında nasıl bir dostluk köprüsü oluşturduğunu vurguladılar.

Bu topların bir kısmı halen kayıp olup, bulunmaları için araştırmalar yapılmaktadır. Gelecek yıllarda bazılarının bulunup iki ülke arasındaki bağları pekiştirecek projeler yaratılması olasılıkları üzerinde durulmaktadır.

Potansiyel bir tartışmaya yol açabilecek bir diğer konu da, Avustralya denizaltlısı *AE2'yi* bekleyen gelecektir. Daha önce anlatılmış olduğu gibi, 53.65 metre uzunluğundaki bu denizaltı, daha hiçbir birlik sahillerde boy göstermeden önce, boğazlardan gizlice geçerek, Gelibolu savaşına ilk Avustralyalıları götüren teknedir. *AE2*'nin, Türk savunmasını delip Marmara Denizi'ne ulaşan ilk Müttefik deniz taşıtı olması bakımından, bu savaşta ayrı bir yeri vardır. Bu başarı haberi, Müttefiklerin kara kuv-

vetlerinin komutanı General Sir Ian Hamilton'a cesaret vermiş ve onun, ilk çıkartmadan birkaç saat sonra gelen Anzak kuvvetlerinin geri çekilmesi yönündeki isteği, geri çevirmesine neden olmuştur. Ancak denizaltının bu övüncü kısa sürmüş - Osmanlı Donanması ve onun ikmal hatlarına büyük darbeler vurduktan beş gün sonra *AE2*, Türk torpido gemisi *Sultanhisar* tarafından etkisiz hale getirildikten sonra, kendi kaptanı tarafından vanaları açılarak batırılmıştır.

Denizaltının enkazı, 2 Temmuz 1998 tarihinde İstanbul'daki Rahmi M. Koç Müzesinin Direktörü Selçuk Kolay tarafından Marmara Denizinde, Karaburun'un dört mil kadar açığındaki sularda, 73 metre derinlikte bulundu. Usta bir dalgıç olan Kolay, enkazı bulmak için dört yıl uğraşmıştı. Avustralya Kraliyet Donanmasının desteğiyle küçük bir Avustralya ekibi de, 1997 yılında Kolay ile iş birliği yapmıştı. Ekip, yeni bulunan enkaz yerindeki incelemelere yardımcı olmak için, 1998 Ekim ayında tekrar gelmişti. Bu, ziyaret edilmesi zor bir batık. Fazla derinde olduğundan dalgıçlar özel karışımlı gaz cihazları kullanmak zorundalar ve dalış süresi sadece on iki dakika veya daha az bir zamanla sınırlı.

Avustralyalı dalgıçlardan birisine göre, "meselleşmiş deyimle bu 'zaman kapsülü'*[AE2]* gerçekten eşsiz."[3] Tayfası onu terk ederken, üst kule kapağının vanalarını açık bırakarak denizaltıyı kendileri batırmış ve aslında, Türk torpido gemisi ona çok az zarar vermiş. Türk balık ağlarının geminin ana yapısını bozarak yapmış olduğu hasar, ilk deniz saldırısında aldığı yaradan daha büyük. 800 tonluk denizaltı şimdi dibe oturmuş olarak dik durmakta ve dış kaplamasında çok az bir korozyon izi bulunmakta-

dır. *AE2*, Gelibolu'nun en büyük el değmemiş anısı olarak yaşıyor.

Yeniden keşfedildiğine göre, şimdi ne yapmak gerek? Çıkarılabilir mi, çıkarılmalı mı, yoksa bulunduğu yerde mi bırakılmalı? Aynı derece önemli bir soru: Bu gemi kime ait? Türkiye'ye mi Avustralya'ya mı? Eğer içinde boğulanlar olsaydı, uluslararası deniz anlaşmaları, savaşta mezar olmuş alanlara dokunulmamasını öngördüğü için, bu soruların yanıtı belli olacaktı. Ancak *AE2*'nin tüm mürettebatı sağ salim gemiyi tahliye etmiş olduğundan, bu engel kendiliğinden aşılmış. Bazı deniz arkeologları, batığın yerinde bırakılması, ona zarar vermeyecek arkeolojik teknikler kullanılarak, haritada yerinin tespit edilmesi ve fotoğraflarının çekilmesiyle yetinilmeli görüşündeler. Ve İnternet teknolojisi ile sanal ziyaretçilerin batığı evlerinden ziyaret edebileceğini öne sürüyorlar.

Ancak birçok arkeolog, her batık geminin dokunulmadan bırakılmasının şart olmadığı görüşünde birleşiyor. Bazen, özgün teknik tasarım veya imalat ayrıntılarını incelemek için bazı batıkların çıkarılıp incelenmesi gerekebilir. İçinde tarihi değer taşıyan malzeme bulunduğu gerekçesiyle de batık çıkarılabilir. Tartışılabilir olmasına karşın, *AE2* bu her iki gerekçeye de uyuyor. Bu, gemide bulunanların yaşantısını öğrenmek için, onların kişisel eşyalarını bulundurması bakımından, sahipsiz bir hazine ve kendine özgü tipik bir örnektir. Orada dalış yapan bir arkeologun görüşüne göre, "erzaklarının neler olduğu, stoklarının durumu, yaşam koşulları, görevleri ve işlevleri bakımından sınıflandırılmaları, yaşadıkları zorluklar ve tehlikelerin neler olduğu gibi bilgiler elde edilmesi beklenebilir."[4]

Birçok uzman, zor olmakla birlikte, halkın görebilmesi için enkazın çıkarılabilmesinin, teknik bakımdan mümkün olduğuna katılıyor. Aynı şekilde, modern koruma teknikleri kullanılarak, gemide bulunan ve oradaki personele ait kişisel eşyalar ve yazılı kayıtlar kurtarılabilir ve korunabilir. Elbette bunların yapılabilmesi, çok pahalıya ve bitirilmesi yıllar sürecek çalışmalara mal olacaktır. Ancak bu bir engel oluşturmamalı. Eğer bu koruma işlemi savaş alanına yakın bir yerde ve özellikle Çanakkale'de gerçekleştirilirse, büyük bir ilgi odağı oluşturacaktır. Bu görüş hem Türkiye hem de Avustralya'da tartışılmakta. Eski Avustralya Savunma Bakanı ve Federal milletvekili Kim Beazley'nin parlamentoda Alec Campbell'in ölümü nedeniyle yaptığı başsağlığı konuşması da *AE2*'nin gündemde olduğunun en belirgin göstergesi:

> "Sonuç olarak, savaş alanlarının anısını yaşatmak için gösterdiğimiz çabalar henüz tamamlanmamıştır. Ben, Türkler tarafından bulunmuş olan Avustralya denizaltısı *AE2*'nin çıkarılması sürecine başlamasını hükümete öneririm. Umut ederim Gelibolu'nun yüzüncü yıldönümü olan 2015'de onun yorumlanmasına da yer verilir. Bir şans eseri veya bir şanssızlık eseri denizaltının Çanakkale Boğazını geçme başarısını göstermesi, Avustralyalıların kıyılarda direnmesini sağlamıştır. Hükümetin bir ortak girişimde bulunmasını ve bu konunun başarılı bir sonuca ulaştırılmasını umut ve tavsiye ederim."[5]

Hem Avustralyalılar hem de Türkler için *AE2*'nin önemli bir simge olabileceğine kuşku yok. Onun çıkarılması ve korunması, her iki ülkenin anılarının, işbirliğinin ve dostluğunun bir odak noktası olacaktır. Görünen o ki, gelecek, Gelibolu destanında ilginç yeni sayfalar açacaktır.

Notlar

Giriş

1 Melbourne *The Age*, 18 Mayıs 2002.
2 *Sydney Morning Herald*, 25 Mayıs 2002.
3 a.g.e., 17 Mayıs 2002.

Bölüm 1-Özel Bir Bağ

1 H. Kannengiesser, North, s. 21'den alıntı.
2 Melbourne *The Age*, 22 Eylül 1983.
3 Melbourne *The Age*, 18 Ağustos 1983.
4 Bracks, söylev notları, 21 Temmuz 2002.
5 Priest, söylev notları, 6 Temmuz 2002.
6 *The Australian*, 25 Nisan 2000.
7 Bastiaan, s. 2, Melbourne *The Age*, 19 Mart 1985.
8 Tunçoku, s. 194.
9 a.g.e., s. 20.
10 a.g.e., s. 23.
11 *Cumhuriyet* gazetesi, 16 Mayıs 1999.
12 a.g.e., 18 Mayıs 2000.
13 a.g.e., 16 Mart 2001.
14 a.g.e., 5 Haziran 2002.
15 Başarın, *The Turks in Australia*, s. 66.
16 *AM* radyo programı, Australian Broadcasting Commission (Avusturalya Yayın Komisyonu), 17 Mayıs 2002.

17 Priest, söylev notları, 6 Haziran 2002.
18 Carlyon, 'The influence of the Gallipoli campaigns on Australia and Turkey', Union of Australian Friends of Turkey (Victorian Branch)-Avustralya Türk Dostları Birliği Victoria Şubesi *Newsletter*, s. 9.
19 Students' travel diary, Upfield Devlet Lisesi (Victoria) 1998.
20 Resmi davetiye.
21 Roland, s. 58.
22 Melbourne *The Age*, 22 Ocak 2000.
23 Banoğlu, s. 114.
24 Scates, s. 13.

Bölüm 2-Öğünülecek Bir Miras

1 Sampson, s. 72.
2 Gammage, s. 7.
3 Firth, s. 130.
4 Kennedy, s. 130.

Bölüm 3-Anavatanı Savunmak

1 Aspinall-Oglander, 1. cilt, s.33.
2 a.g.e., s. 35.
3 Puleston, s. 39.
4 Muhlmann, s. 71-2.
5 Keyes, s. 260.
6 Kannengiesser, s. 134.
7 a.g.e., s. 136.
8 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 278.
9 North, s. 357.
10 Muhlman, s. 85.
11 Gillam, s. 5-6.

12 Murray J., s. 53.
13 a.g.e., s. 61.
14 Muhlmann, s. 91.
15 Bean, *Official History*, 1. cilt, s. 250.
16 Melbourne *The Age, Good Weekend*, 18 Nisan 1986.
17 Melbourne *Herald*, 9 Şubat 1990.
18 von Sanders, s. 63.
19 Eşref, s. 17.
20 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 131-3.
21 Callwell, s. 96.
22 Air Commodore Samson, quoted in Moorehead, s. 100.
23 Creighton, s. 62.
24 a.g.e., s. 59.
25 a.g.e., s. 62.
26 a.g.e., s. 60.
27 Puleston, s. 80.
28 Liddle, s. 111.
29 Murray J., s. 68-9.
30 von Sanders, s. 70-1.
31 Keyes, s. 302.
32 Denham, s. 96.
33 Bean, *Official History*, 1. cilt, s. 505.
34 Kemal, s. 10-11.
35 Bean, *Official History*, 1. cilt, s. 514.
36 Gammage, s. 65.

Bölüm 4-".....Cesur ve İnatçı Bir Düşman"

1 Gammage, s.59.
2 a.g.e., s. 91.
3 a.g.e., s. 90.

4 Dawnay, 19 Haziran 1915.
5 Murray J., s. 75.
6 Creighton, s. 100.
7 Ashmead-Bartlett, *Despatches*, s. 83.
8 Liddle, s. 115.
9 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 357.
10 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 139-140.
11 a.g.e., s. 140.
12 Hanman, s. 123.
13 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 155.
14 a.g.e., s. 161.
15 a.g.e.
16 Fewster, s. 106.
17 Bean, *Gallipoli mission*, s. 358.
18 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 162.
19 De Loghe, s. 235.
20 a.g.e., s. 250.
21 Beeston, s. 30.
22 Gammage, s. 105.
23 Liddle, s. 154.
24 North, s. 209.
25 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 59.
26 Gammage, s. 92.
27 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 206.
28 Muhlmann, s. 155.
29 Brown, s. 14-15.
30 Lushington, s. 18.
31 Wheat, s. 22.
32 a.g.e., s. 21-2.
33 a.g.e.
34 Banoğlu, s. 56.
35 Murray J., s. 95.

36 Kannengiesser, s. 163.
37 Gammage, s. 77.
38 Kannengiesser, s. 120.
39 von Sanders, s. 75.
40 Kannengiesser, s. 140.
41 a.g.e., s. 122-3.
42 a.g.e., s. 122.
43 a.g.e., s. 125.
44 a.g.e.
45 a.g.e., s. 133.
46 a.g.e., s. 163.
47 a.g.e.
48 a.g.e., s. 132.
49 Mustafa Yıldırım ile söyleşi.
50 Eşref, s. 35.

Bölüm 5-Onur Kurtarıldı

1 von Sanders, s. 82.
2 Sampson, s. 72.
3 Moorehead, s. 164.
4 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 184-5.
5 a.g.e., s. 193.
6 a.g.e., s. 198.
7 Gammage, s. 71.
8 East, s. 69.
9 Gammage, s. 71-2.
10 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 564.
11 Kemal, s. 31.
12 Gammage, s. 75.
13 Laffin, s. 133.
14 Kemal, s. 34-5.

15 Orga, s. 85.
16 Kemal, s. 42.
17 Eşref, s. 39.
18 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 223.
19 Orga, s. 89.
20 Bean, *Official History*, 2. cilt, s. 714.
21 Gammage, s. 93.
22 a.g.e., s. 92-3.
23 a.g.e., s. 93-4.
24 a.g.e., s. 93.
25 *Anzac Book*, s. 165.
26 a.g.e., s. 58-9.
27 Bean, *Gallipoli Mission*, s. 251.
28 a.g.e., s. 252.
29 Eşref, s. 37.

Bölüm 6-Atatürk'ten Anzak Günlerine

1 Wheat, s. 28-9.
2 Banoğlu, s. 65, 68.
3 Johnson, s. 32.
4 Tugendhat, s. 71.
5 Elley, s. 50.
6 TC Çalışma Bakanlığı, s. 21.
7 Australian Bureau of Statistics, 2001.
8 Başarın, *The Turks in Australia*, s. ix.
9 Yazarlarla söyleşi, 1984.
10 a.g.e.
11 a.g.e.
12 a.g.e.
13 a.g.e.
14 a.g.e.

15 a.g.e.
16 a.g.e.
17 a.g.e.
18 a.g.e., 1984.
19 İslami takvime göre. Şiir 19 Mayıs 1915 olaylarını batı takvimine göre betimliyor.
20 Osmanlılar Anzaklılara çoğunlukla 'İngilizler' derdi.
21 Bkz. bir önceki not.
22 Hikmet, pp. 72-8, V. Başarın çevirisinden.

Sonsöz: Yarının Simgeleri?

1 Turkish Ministry of Forestry, *The Gallipoli Peace Park International... Competition.*
2 *The Australian*, 2 Mayıs 2002.
3 Smith, s. 14.
4 a.g.e., s. 17.
5 *Hansard*, House of Repsentatives, 17 Haziran 2002, s. 2997.

Bibliyografya

Abadan Unat, N., 'Dış göç akımının Türk kadınının "özgürleşme" ve sözde özgürleşme" sürecine etkisi', *Amme İdaresi Dergisi*, 10. cilt, no. 1, 1977.

Abadan Unat, N., et al., 'Turkish Migration to Europe, 1960-1975', *Turkish Workers in Europe 1960-1975* (Londra, 1976).

Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve düzenlik Kavgası* (Ankara, 1975).

Alşar, E., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (İstanbul, 1981).

Anzac Book (Londra, 1916).

Ashmead-Bartlett, E., *Despatches from the Dardanelles* (Londra, 1915).

Aspinall-Oglander, C.F., *History of the Great War Gallipoli*, 1. ve 2. cilt (Londra, 1929, 1932).

Australian Bureau of Statistics, *2001 Census of Population and Housing* (Canberra, 2002).

Avcıoğlu, D., *Milli Kurtuluş Tarihi* (İstanbul, 1974).

Aybars, E., *İstiklal Mahkemeleri* (Ankara, 1975).

Aydemir, S.S., *Enver Paşa: Makedonyadan Orta Asyaya*, 1, 2 ve 3. ciltler (İstanbul, 1972).

_____ *Tek Adam Mustafa Kemal*, 1, 2 ve 3. ciltler (İstanbul, 1976).

_____ *İkinci Adam* (İstanbul, 1976).

_____ *Suyu Arayan Adam* (İstanbul, 1976).

Aytur, M., *Kalkınma Yarışı ve Türkiye* (Ankara, 1970).

Banoğlu, N.A., *Türk Basınında Çanakkale Günleri* (İstanbul, 1982).

Başarın, H.H. & Başarın, V. *The Turks in Australia* (Melbourne, 1993).

Bastiaan, R., *Gallipoli Plaques* (Melbourne, 1990).

Bracks, S., *Speech Notes*, Melbourne, 21 Temmuz 2001.

Bean, C.E.W., *Gallipoli Mission* (Canberra, 1952).

_____ *The Official History of Australia in the War of 1914-1918*, 1. ve 2. cilt (Sydney, 1921, 1924).

Beeston, J.L., *Five Months at Anzac* (Sydney, 1916).

Billett, R.S., *War Trophies* (Sydney, 1999).

Blair, J.M., *The Control of Oil* (New York; 1978).

Brenchley, F & E., *Stoker's Submarine* (Sydney, 2001).

Brown, H.A., 'Personal Diary' (Mitchell Library, Sydney, MSS 5 7-594C).

Callwell, C.E., *The Dardanelles* (Londra, 1919).

Carlyon, L., *Gallipoli* (Sydney, 2001).

Cassar, G.H., *The French and the Dardanelles* (Londra, 1971).

Clark, C.M.H., *A History of Australia*, 5. cilt, 1888-1915 (Melbourne, 1981).

Commonwealth of Australia, Department of Immigration (Avustralya Uluslartopluluğu, Göçmen Bölümü), 'Survey of Turkish Workers' (Canberra, 1971).

Creighton, Rev. O., *With the Twenty-Ninth Division: A Chaplain's Experience* (Londra, 1916).

Dawnay, G., Personal Papers (Kraliyet Savaş Müzesi, Londra).

De Loghe, S., *The Straits Impregnable* (Londra, 1917).

Denham, H.M., *Dardanelles: A Midshipman's Diary* (Londra, 1981).

Dyer, M.G., 'The End of World War I in Turkey, 1918-1919' (Doktora Tezi, Londra Üniversitesi, 1972).

East, R. (ed), *The Gallipoli diary of Sargeant Lawrence* (Carlton, 1981).

Elley, J., 'The Maintenance of Turkish Identity in the Migration Situation', R. Akçelik (ed.), *Change and Persistence of Turkish Culture* (Melbourne, 1984).

Eşref, R., *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor* (Ankara, 1981).

Fewster, K., *Gallipoli Correspondent. The Frontline Diary of C.E.W. Bean* (Sydeny, 1983).

Firth, S.G., 'Social Values in the New South Wales Primary School 1880-1914: An Analysis of School Texts', *Melbourne Studies in Education, 1970* (Melbourne, 1970).

Frame, T.R. & Swinden, G.J., *First in, Last out. The Navy at Gallipoli* (Kenthurst, 1990).

Gammage, B., *The Broken Years* (Canberra, 1974).

Gençcan, M.I., *Çanakkale Savaşlarında Altın Harfler* (1992).

Gillam, J.G., *Gallipoli Diary* (Londra, 1918).

Gunesen, F. *Çanakkale Savaşları* (İstanbul, 1986).

Hanman, E.F., *Twelve Months with the 'Anzacs'* (Brisbane, 1916).

Harp Mecmuası. No. 3 (İstanbul, 1915).

Hikmet, N., *Memleketimden İnsan Manzaraları* (Ankara, n.d.) [Yapı Kredi Yayınları, 2000].

Ilgar, İ., *Çanakkale Savaşları 1915* (Ankara 1982).

İnalcık, H., *The Otoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (Londra, 1973).

Johson, P. (ed.), *Woven History. Stories in Carpets* (Sydeny, 1990.)

Kannengiesser, H., *Gallipoli; Bedeutung and Verlauf der Kepme, 1915* (Berlin, 1927).

Karatay, B.V., *Mehmetçik ve Anzaklar* (Ankara, 1987).

Kalyan, A., *Çanakkale İçinde Vurdular Beni* (İstanbul, n.d.)

Kemal, M., *Atatürk's Memoirs of the Anafartalar Battles* (Londra, n.d.).

Kennedy, B., *Silver, Sin and Sixpenny Ale. A Social History of Broken Hill*, 1883-1921 (Melbourne, 1978).

Kerr, G., *Lost Anzacs* (Melbourne, 1998).

Keyes, R., *The Naval Memoirs of the Admiral of the Fleet* (Londra, 1934).

Kinross, L., *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (İstanbul, 1981).

Kinross, L., *The Otoman Centuries, the Rise and Fall of the Turkish Empire* (Londra, 1977).

Laffin, J., *Damn the Dardanelles! The Story of Gallipoli* (Sydeny, 1980).

Lake, M., A *Divided Society. Tasmania during World War I* (Melbourne, 1975).

Lenin, V.I., *Sosyalizm ve Savaş* (Ankara, 1978).

Lewis, R., *Everyday Life in Ottoman Turkey* (Londra, 1971).

Liddle, P., *Men of Gallipoli* (Londra, 1976).

Lushington, R.F., *A Prisoner with the Turks 1915-1918* (Londra, 1923).

Mackenzie, C., *Gallipoli Memories* (Londra, 1929).

Malthus, C., *Anzac: A Retrospect* (Christchurch, 1965).

Mango, A., *Turkey* (Londra, 1968).

Marder, A.J., *From the Dardanelles to Oran* (Londra, 1974).

Marwick, A., *War and Social Change in the Twentieth Century* (Londra, 1974).

Masefield, J., *Gallipoli* (Londra, 1916).

McKernan, M., *The Australian People and the Great War* (Melbourne, 1980).

Moorehead, A., *Gallipoli*. Illustrate edn (Melbourne, 1975).

Muhlmann, K., *Der Kampf um die Dardanellen 1915* (Berlin, 1927).

Murray, J., *Gallipoli as I saw it* (Londra, 1965).

Murray, R., *Fools-Rush In* (Melbourne, 1972).

Nevinson, H.W., *The Dardanelles Campaign* (Londra, 1918).

North, J., *Gallipoli: The Fading Vision* (Londra, 1936).

Önen, M., *'Birinci Dünya Harbi ve Çanakkale Boğazı'* (n.d.).

Orga, İ. ve M., *Atatürk* (Londra, 1962).

Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı* (İstanbul, 1983).

Pedersen, P.A., *Images of Gallipoli. Photographs from the Colletion of Ross J Bastiaan* (South Melbourne, 1988).

Pemberton, T.J., *Gallipoli Today* (Londra, 1926).

Prior, R. *Churchill's 'World Crisis' as History* (Londra, 1983).

Puleston, W.D., *The Dardanelles Expedition*, 2. baskı, (Annapolis, 1927).

Reid, R., *Gallipoli 1915* (Sydney, 2002).

Reid, R., *A Duty Clear Before Us* (Canberra, 2000).

Republic of Turkey, Ministry of Forestry, *The Gallipoli Peace Park International Ideas and Design Competition* (Ankara, 1997).

Robertson, J., *Anzac and Empire. The Tradegy & Glory of Gallipoli* (Port Melbourne, 1990).

Robson, L.I., *Australia and the Great War* (Melbourne, 1969).

Roland, B., *Lesbos, The Pagan Island* (Melbourne, 1963).

Sampson, A., *The Seven Sisters* (Londra, 1975).

Scates, B., 'In Gallipoli's Shadow: Pilgrimage, Memory, Mourning and the Gerat War', *Austrailan Historical Studies*, 33. cilt, no. 119, Nisan 2002.

Smith, T., 'Up Periscope: submarine *AE2* Makes First Contact', *Bulletin of the Australian Institute for Maritime Archaeology*, no. 24, 2000.

Smyth, D., *Gallipoli Pilgrimage* (Melbourne, 1990).

Stegemann, B., 'We will Remember Them. The Significance of First World War Memorials in South-eastern New South Wales, 1919-1939', *Journal of the Australian War Memorial*, No. 4, Nisan, 1984.

TC Çalışma Bakanlığı, *Yurtdışı İşçi Sorunları '81* (Ankara, 1981).

Tugendhat, C., *Oil the Biggest Business* (Londra, 1968).

Tunçoku, A.M., *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915* (Ankara, 1997).

TC İstatistik Dairesi, *2000 Yılı Nüfus Sayımı*, [web sayfası] www.die.gov.tr, giriş tarihi 11.8.2002.

Uluaslan, H., *Gallipoli Campaign* (Çanakkale, 1987).

Ünaydın, R.E., *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler ki* (Ankara, 1960).

Union of Australian Friends of Turkey (Victorian Branch)-Avustralya Türk Dostları Birliği Victoria Şubesi, *Newsletter*; No. 5, Special Gallipoli edition (Özel Gelibolu Sayısı), 25 Nisan 2001.

Upfield Secondary College, 'Trip to Turkey' (student essays) (Melbourne, 1998).

Uzuner, B., *Gelibolu ve Uzun Beyaz Bulut* (İstanbul, 2001).

von Sanders, L., *Five Years in Turkey* (Annapolis, USA, 1927).

Welborn, S., *Lords of Death: A People a Place Legend* (Fremantle, 1982).

Wheat, J.A., 'Personal Diary' (Mitchell Library, Sydney MSS 3054 7-995C).

White, T.W., *Guests of the Unspeakable* (Londra, 1928).

White, M.W.D., *Australian Submarines* (Canberra, 1992).

Yerasimos, S., *Azgelişmişik Sürecinde Türkiye*, 1, 2. ve 3. ciltler

Young, C., et al., *Education and Employment of Turkish and Lebanese Youth* (Canberra, 1980).

KAR ÇİÇEKLERİ

İlker Özünlü

Farklı bir dünya mümkün mü?

Bu soru, geçmişte olmadık sıklık ve yaygınlıkta soruluyor artık.

Eğer yanıtı "evet" olacaksa, bu, dünyayı farklılaştıracak bireylerle mümkün olabilecek ancak.

Kitapta yer alan 11 gerçek kişiliğin öyküsü, alternatif bir dünyaya ait ipuçları vermek üzere kaleme alındı. Onlar ve onlar gibi olanların yaşanmış hayat öyküleri içinden, insanlığın bir başka kültür tarihi çıkacak. Ve "öteki tarih" de, tıpkı bilinen resmi tarih gibi taraf tutacak, ama tarafları yer değiştirmiş olarak.